MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ
EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Yayın no: 6

SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE AİLE SEMPOZYUMU

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

25

6665

İstanbul 1991

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ
EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Yayın no: 6

HD
4904.25
.S67
1991

SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE AİLE SEMPOZYUMU

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Marmara Üniversitesi
Avrupa Birliği Enstitüsü Kütüphanesi
AB02334
255.07.02.01.06.00/08/0002334

İstanbul 1991

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

T.C.
Marmara Üniversitesi
Avrupa Birliği Enstitüsü
Kütüphane ve Dokümantasyon
Merkezi
DEMİRBAŞ NO: 2334

Emek Gazete ve Matbaacılık tesislerinde dizilip basılmıştır.
Tel: 516 12 62-516 00 47

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

İnsanın yeryüzünde yaşamakta olduğu hayat içerisinde her zaman ailenin önemli bir yeri olmuştur. Toplum hayatı eğer bir esas eğilim oluşturmuşsa aile de bu eğilimin esasını teşkil etmiştir. Aile farklı şekiller almış, büyümüş veya küçülmüş olabilir. Ama her zaman varlığını sürdürmüştür.

Geleneksel kültür aileyi veri kabul etmiştir. Bu kültür kendine mahsus bir ahlâk üretmiştir. Bu kendisinden bir çok ilmin doğduğu bir ana ilim ve bir düşünce tarzıdır. Mesela eski Yunan'da ahlâkın genel, aile ve devlet çaplarında ele alındığını görüyoruz. Ahlâk ilmi Etique (ferdî ahlâk), Economie (ev ve aile yönetimi), Politique (site yönetimi) bölümlerine ayrılmıştır.

İslâm kültür çerçevesi içersinde ahlâk ilminin muhtevası yeniden değerlendirilmiş, zenginleştirilmiş ve yukarıdaki ayrım da economie (tedbîr-i menzil) başlığıyla ahlâk kitaplarının bir bölümünü oluşturmuştur. Bu anlattıklarımız ekonominin öncelikle aile ve ahlâkla ilgili olarak doğmuş bir bilim olduğunu göstermektedir.

Osmanlı toplumunda hakim aile tipi büyük ailedir. Galiba hayat tarzı ile kültür bütünlüğü yaşaması pek de kolay olmayan bu aile türünü hakim kılmıştır. Ama devlet, mesela avarız sistemi içersinde bugün çekirdek aile olarak tanımladığımız aile türünü esas almaktadır.

Sanayi devriminden sonra Batı'da ailenin sarsıntı geçirdiğini görüyoruz. Feodal toplum sisteminden kapitalist toplum sistemine geçiş bir yüzyıldan fazla süren bir yeni oluşum dönemi getirmiştir. Bu dönemin Batı'da, özellikle Batı'yı örnek alan toplumlarda yarattığı nikâhsız birlikteliklere, eşcinselliğe, ana ve çocuktan ibaret ailelere, boşanmaların artışına rağmen çekirdek aile hakim temel türü oluşturmaya devam etmektedir.

İslâm toplumlarında ise geçiş dönemi [illegible] geçişinin getirdiği yeni oluşumlar yanında büyük ailenin ve akrabalık ilişkilerinin hâlâ etkisini sürdürdüğünü görüyoruz. Ancak bu vakıa ayrı çekirdek ailelerin oluşmasını engellememektedir.

Merkezimiz "geçiş dönemi" "gelişmekte olan" veya "batılılaşmakta olan" bir toplum türü olan ülkemiz toplumunun aile konusundaki eğilimlerini aksettirmeyi amaçlayan bir sempozyum düzenlemiştir. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun katkısıyla düzenlenen bu sempozyumda konunun çeşitli yönleri dile getirilmiş aile içindeki tezatlar belirtilmiş ve uyum gereği vurgulanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yine Merkezimiz yapılan sempozyumları yayınlama geleneğini sürdürmekte ve konuşmaları bir kitap halinde okuyucuya aktarmaktadır.

Merkezimizin her zaman yanında ve başında olan Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Orhan OĞUZ ile sempozyumu onurlandıran Rektör yardımcımız Prof. Dr. Ömer Faruk BATIREL hocalara teşekkür ederiz.

Yine Merkezimizin kurucusu ve ilk müdürü ve şimdi de Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Müdürü olan Prof. Dr. İlhan ULUDAĞ hoca ile sempozyumun bütün sıkıntılarını bizimle paylaşan İktisat Bölümü Başkanımız ve Kadın İşgücü İstihdamı Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Neclâ PUR hocaya ve *Aile Araştırma Kurumu*'na şükranlarımızı sunarız.

Tebliğ sahipleri ve katılımcılar sempozyumun varlık sebebidirler. Nihayet Merkezimizin elemanları başta Arş. Gör. Fahri SOLAK olmak üzere üzerlerine düşen görevleri yapmışlardır. Kendilerine de teşekkür ederim.

Doç. Dr. AHMET TABAKOĞLU
Merkez Müdürü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ORTADOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN FAALİYETLERİ

Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi, 23.6.1980 tarih ve 17026 sayılı Resmi Gazete'te yayınlanan 7334 sayılı kanunla kurulmuş bulunmaktadır. Merkezin amacı: "Türkiye ile Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesini hızlandırıcı bilimsel araştırmalar yapmak, yayın faaliyetlerinde bulunmak ve konu ile ilgili hizmetleri gerçekleştirmektir."

Merkezin faaliyet alanları ise şöyledir:

a) Ortadoğu ve İslâm ülkelerinin iktisadi ve mali yapılarını inceleyerek gerekli bilgileri toplamak, değerlendirmek ve Türkiye ekonomisi verileriyle karşılaştırarak ekonomik analiz ve yorumlarını yapmak,

b) Türkiye ile Ortadoğu ve İslâm ülkeleri arasında karşılıklı olarak yapılabilecek iktisadi ve mali yatırımların alanlarını saptamak, gerek merkez adına ve gerekse özel ve kamu kurumları adına fizibilite etüdlerini yapmak ve yapılmasını sağlamak,

c) Ortadoğu ve İslâm ülkeleri alanında halen faaliyette bulunan ulusal ve uluslararası ekonomik, finansal ve bilimsel kurumlarla işbirliği sağlamak, bilgi, yayın ve uzman alışverişinde bulunmak ve ortaklaşa bilimsel araştırma ve seminerler yapmak, konferanslar ve açık oturumlar düzenlemek,

d) Türkiye ile Ortadoğu ve İslâm ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler alanında inceleme ve araştırma yapabilecek nitelikte uzman yetiştirme amacıyla lisansüstü öğretim yapmak ve bu konularla ilgili meslek sahiplerinin pratik ve teorik bilgilerini geliştirici meslek kursları düzenlemek,

e) Merkez, Enstitü amacına uygun yerli ve yabancı yayınları inceleyerek bir kitaplık ve arşiv oluşturmak, konu ile ilgili yayınlar yapmak,

f) Dünya ekonomisi içinde Türkiye ile Ortadoğu ve İslâm ülkelerinin ortak sorunlarını saptamak ve bunlara teorik ve pratik yönlerden çözüm önerileri hazırlamak.

A) Merkezin düzenlediği sempozyumlar ve yayınları:

1) Türk İmalat Sanayiinin Dış Pazarlama Sorunları, 1982.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri ve İnşaat Malzemeleri İhracatı, 1984.
3) Türkiye'de Konut Sorunu, 1985.
4) Yatırımlar ve İhracatı Teşvik Tedbirleri, 1986.
5) Özel Finans Kurumları ve Türkiye Uygulaması, 1988.
6) İktisadi ve Siyasi Yönleriyle Körfez Bunalımı, 1990.
7) Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile, 1991.

B) Merkez üyelerinin katıldığı uluslararası konferanslar:

1) Second International Conference on Islamic Economics, Islamabad, 1983.
2) International Girne Conference, Girne, 1987.

C) Gerçekleştirilen araştırma projeleri:

Suudi Arabistan'da Faaliyet Gösteren Türk Müteahhitlik Sektörünün Yapısal Değişimi ve Yasal Statü Yönlerinden Değerlendirilmesi, 1987.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

PROGRAM/9

AÇILIŞ KONUŞMASI-I/Prof. Dr. Ömer Faruk BATIREL/11

AÇILIŞ KONUŞMASI-II/Dr. Necmettin TÜRİNAY/13

1. "Değişen Şartlar Karşısında İslâm Aile Yapısı"/Doç. Dr. Hayrettin KARAMAN/17
2. "Kadın İşgücü ve İstihdamı"/Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ/26
3. "Çocuğun Psiko-Sosyal Gelişiminde Aile Etkileri"/Psikolog İclâl KÜŞİN/47
4. "Avrupa'da Aile Sosyolojisi Araştırmaları ve Ülkemiz İçin Bazı Teklifler"/ Doç. Dr. Ümit Meriç YAZAN/55
5. "Türk Aile Yapısının Kültürel Temelleri"/Yrd. Doç. Dr. Emin IŞIK/64
6. "Değişen Toplumlarda Aile ve Eğitim"/Prof. Dr. Ayla OKTAY/71

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

PROGRAM

Tarih: 20 Şubat 1991-Çarşamba
9.30-10.30 AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Orhan OĞUZ
Marmara Üniversitesi Rektörü

Dr. Necmeddin TÜRİNAY
Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanı

Cemil ÇİÇEK
Devlet Bakanı

10.30-11.30 BİRİNCİ OTURUM/TEBLİĞLER

Oturum Başkanı
Prof. Dr. Neclâ PUR
M. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü Başkanı ve Kadın İşgücü İstihdamı
Araştırma Merkezi Başkanı

1. *"Çocuğun Gelişmesinde Anne-Çocuk İlişkisinin Yeri ve Önemi"*
Psikolog İclâl KÜŞİN
M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Yüksekokulu Öğretim Görevlisi

2. *"Kadın İşgücü ve İstihdamı"*
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ
M. Ü. Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Md. Yard.

3. *"Değişen Şartlar Karşısında İslâm Aile Yapısı"*
Doç. Dr. Hayrettin KARAMAN
M. Ü. İlahiyat Fakültesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çağdaş kent yaşamında ortak ihtiyaçların çeşitlenmesi, çıkarların bireyler arasında farklılaşması, aile geliri yetersizlikleri, aile birliğinin korunmasını güçleştirmektedir. Ailenin korunmasını bu ölçüler çerçevesinde değerlendirmeli ve dengeli toplum bireylerinin yetiştirilmesinin sağlıklı aile ilişkilerine bağlı olduğu unutulmamalıdır.

Bu sempozyumda, toplumdaki sosyal ve ekonomik işlevleri açısından aile yapısının tartışılmasının, Türkiye'de ailenin korunması konusundaki anayasal ilkenin uygulamalarının işlerliğini daha da artıracağı kanısıyla bütün iştirakçilere şükranlarımı arzediyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. ÖMER FARUK BATIREL
Marmara Üniversitesi
Rektör Yardımcısı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AÇILIŞ KONUŞMASI-II

Henüz kuruluşunun üzerinden bir yıl bile geçmemiş bulunan Aile Araştırma Kurumu ile Marmara Üniversitesinin birlikte gerçekleştirdiği bu sempozyumda, aile konusu değişik açılardan ele alınacak. Bir kamu kurumunun görevli bulunduğu sorumluluk alanı üzerinde, bilimsel muhitlerle işbirliği içinde olması, konuyu farklı açılardan değerlendirmesi kadar tabiî birşey olamaz.

Herbirimizin mensubu bulunduğu ailelerimiz, her ne kadar kendimize has mahrem bir dünya oluşturmakla beraber, toplumun aile dediğimiz lokal birimlerden meydana gelmesi, bizi, konuya sosyal politikalar açısından yaklaşmaya mecbur bırakıyor.

Çağımızda sosyal bilimler, 19.uncu yüzyılın aksine; son derece lokal alanlara doğru kayıyor, bilim devamlı olarak ayrıntının peşinde koşuyor. Bu duruma, bilimsel gelişmenin zarûrî sonucu olarak bakmak gerekir. Fakat problemlerin yaygınlığı, ülke yönetimlerinin uyguladığı politikaların şumûlü, ister istemez bütünlükçü yaklaşımları da lüzumlu hale getiriyor.

Bu açıdan, geçtiğimiz Aralık ayında (17-20 Aralık 1990) icra edilen Birinci Aile Şûrâsı, aile konusunda yeni ve bütünlükçü yaklaşımlar geliştirilmesi bakımından iyi bir başlangıç ve tecrübe teşkil etti. Orada çok değişik görüşlerin yanı sıra, farklı bilimsel disiplinler de aile konusuna eğilmek ve daha önemlisi, aynı konuda alternatif görüşlerle birbirini test etmek imkânını buldular. Hatta orada bu yaklaşımların zaman zaman birbirini tamamladığını, zenginleştirdiğini de gözleme imkânı bulduk.

Biz Aile Araştırma Kurumu olarak, yeni bir tecrübe ve yeni bir yaklaşımın peşindeyiz:

Bunu şöylece özetlemek mümkündür: Ne herşeyi kendimiz yapmak, ne de kendimiz üretmek... Yeni bir alan ve yeni bir Kurum. Şimdiye kadar bu alanda üretilmiş bilgi ve yaklaşımları, yani birikimi tez elden toplamak, arşivlemek ve kodlamak gerekiyor. Buna bizim olduğu kadar ülkemizin de ihtiyacı büyük. Yaptığımız ve yapacağımız her faaliyeti bürokratik taassuplara boğdurmamayı arzu ediyoruz. Ve bu konularda, kamu idarelerimizin mevcut geleneklerinin dışında komplekssiz, pratik, bilgi ve enformasyona kolay ulaşmayı amaçlayan bir yapı oluşuyor Kurumumuzda.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir yandan kuruluş çalışmaları sürdürülürken, bir yandan da bu alana tekabül edecek, araştırma ve eğitim çalışmalarını yürütecek kadroların eğitimi yapılıyor. Ve aynı zamanda da ciddi üretimler gerçekleşiyor:

"Aile Şûrası", "Aile Yıllığı", 1928'den bu tarafa yayınlanmış aileye ilişkin eserlerin bibliyografyası, gene bu zamana kadar yayınlanmış bilimsel makalelerin toplanıp tasnif edilmesi ile ortaya çıkmaya başlayan ve 10 cilt tutacak "Aile Yazıları" gibi.

Ve daha da önemlisi, önümüzdeki birkaç ay içinde başlayacak olan çok geniş kapsamlı aile araştırmaları!.. Önümüzdeki yaz mevsiminde uzmanlarımız, yurdun değişik bölgelerinde hiç tanımadığımız ailelerin misafiri olacak. Ülke çapında büyük sonuçlar üretecek aile konusundaki bu "saha araştırmaları", bizim olduğu kadar bilim çevrelerinin de temel kaynakları durumuna yükselecek.

Böyle bir denemeyi Türkiye ilk defa gerçekleştiriyor.

Çoğu batı ülkelerinde topluma ilişkin bütün veriler toplanmış, kendi toplumları kendi önlerinde muayyen hale gelmiştir.

Türkiye'de toplum ve aile bugün, aydınlarımız, bilim adamlarımız ve hatta kamu idarelerimiz nazarında oldukça fulûdur. Topluma yönelik genellemelerin dayandığı ciddi veriler ortada yoktur. Onun içindir ki, çoğu zaman bu alandaki yaklaşımlar indî, ön yargılı ve spekülatif gibi nitelemelerden kendilerini kurtaramıyorlar.

Bugün ekonomik ve teknolojik uygulamalar karşısında son derece edilgen bir konumda bırakılan insanımızı, ailelerimizi ve toplumu yakından tanımak ihtiyacı ortadadır. Neredeyse insandan ve toplumdan bağımsız hale getirilen, ve hatta insanı ve toplumu bir nesne derekesine indirgeyen yaklaşımların karşısında daha yumuşak, koruyucu program ve projelere ihtiyaç duyulacağı aşikârdır.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu bu sorumluluğunu bilimsel kurum ve kuruluşlarla paylaşmak arzusundadır.

Dr. NECMETTİN TÜRİNAY
Aile Araştırma Kurumu Başkanı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİRİNCİ OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. NECLÂ PUR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DEĞİŞEN ŞARTLAR KARŞISINDA İSLÂM AİLE YAPISI

Doç. Dr. HAYREDDİN KARAMAN
M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İslâm Hukuku öğretim üyesi

Giriş

İslâmın ana kaynaklarında (Kur'ân-ı Kerîm'de ve Sünnet'te) yalnızca inanç, ibâdet ve ahlâk konularına yer verilmemiş, bunların yanında fert ve toplum olarak müslümanların sosyal hayatları, çeşitli ilişkileri ile ilgili kaideler konmuş, kimi detay, kimi çerçeve mahiyetinde hükümler sevkedilmiştir. Bu cümleden olarak Sünnet kaynağını ihtiva eden kitaplarda (hadîs kitaplarında) "nikâh, talâk, iddet, nafaka, neseb" gibi başlıklar altında aile hukuku, yapı ve ilişkileri ile ilgili birçok hadîs rivayet edilmiş, Kur'ân-ı Kerîm'de de, onun özel metodu ve üslûbu içinde, birçok âyet bu konuya tahsis edilmiştir. Prensip olarak bu iki kaynağa dayalı bulunun Fıkıh (İslâm Hukuku) ve ahlâk kitapları ise aile konusunu, kendi metod ve sistemleri içinde ele alarak işlemişler, âyet ve hadîsleri, akıl, örf ve âdet, maslahat (fayda-zarar) ölçüleri içinde yorumlayarak değişen şartlar karşısında ortaya çıkan bilgi, düzenleme ve hükme bağlama ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir.

Değişen şartlar karşısında İslâmın tavrı daima direnme, mevcudu muhâfaza etme, değişme ve yenileşmeye karşı çıkma şeklinde olmamıştır. Bunun en ikna edici delili, İslâmın, küçük bir site devlete olduğu kadar, cihan hâkimiyeti mefkûresine ulaşmış büyük devletlere de muhtaç oldukları kaideleri vermiş, rehberliği yapabilmiş olmasıdır. İslâm bunu gerektiği yerde, gerektiği kadar muhâfazakâr olma, gerektiği yer ve zaman da da gelişme ve değişme özellikleri ile başarmıştır.

İslâmda değişmeyen saha, "Allah, kâinât ve insan hakkındaki bilgi ve inanç, İslâm insanının ulaşması gereken yüce amaçlar ve manevî yapısında yer vermesi gereken faziletler (yüksek ahlâk prensipleri) sahasıdır. İnsan, tefekkür, ibâdet ve iyi işler, iyi davranışlar sayesinde eğitilerek bu amaçlara ulaşır, dünya ve âhiret mutluluğunu elde eder. Dünyanın nimetleri, çetişli imkânlar, kurumlar ve kuruluşlar, düzenler ve düzenlemeler "bir Allah'a kulluk" cümlesiyle özetlenebilecek yüce amacın araçlarıdır. Araçlar, gerektiği zaman, amaçlar doğrultu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sunda gelişmeye ve değişmeye açıktır. İslâmın karşı çıktığı, direndiği değişme, yüce insanlık amaçlarına ters düşen, insanı geriye götüren, şuursuz canlılar seviyesine indiren değişmelerdir. Çoğu kez madde ötesi ve Allah ile ilişkisini koparmış insanların yönlendirdiği bu gibi değişmeler İslâma göre münkerdir, bid'attir, sapmadır; bunlara karşı eğitim ve müeyyide ile tedbir almak gerekir. İnsanı, varoluş, yaratılış amacına ulaştıran değişme ve gelişmeler ise İslâmda daima teşvik görmüş, ibâdet sayılmıştır. "İnsanın ömür sermayesini nasıl kullandığının kendisine sorulacağını", "İki günü eşit geçen insanın ziyanda olduğunu" ifade eden hadîsler ile "İnsanlığın ve Allah'ın düşmanlarına karşı caydırıcı güç edinilmesini" ve dolayısıyle müslümanların, yaşadıkları çağın en üstün bilim ve teknolojisine sahip olmalarının gerektiğini bildiren âyet (Enfâl: 8/60) burada örnek olarak hatırlanabilir.

Aile yapısı ve ilişkileri ile ilgili İslâmî kurallar ve düzenlemeleri örf ve âdete, ictihada, maslahata (fayda zarar prensibine) dayalı olanları, amaca uygun yenileri ile her zaman değiştirilebilir. Âyet ve hadîslere dayalı olup devamlı oldukları anlaşılan kurallar ise uygulamada güçlük ve/veya imkânsızlık görüldüğü zaman askıya alınabilir. Şu halde tabiî olan; yani Allah'ın insan ve eşya için koyduğu tabiî kanunlara, insanlığın yüce amaçlarına uygun bulunan bir değişme ve gelişmeye İslâmın engel olması söz konusu değildir.

Yapı, Fonksiyon ve İlişkiler Açısından Çağımızda Aile

Önce sanayi inkılâbı, arkasından sanayi ötesi çağın getirdiği değişikliklerden ailenin etkilenmemesi düşünülemez. Ancak küçülmesine, ilişkilerde ve rollerde bazı değişikliklere uğramasına rağmen, en önemli fonksiyonları ile ailenin hâlâ varlığını sürdürdüğü ve bir alternatifinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bazı sonuçlarını alıntılar halinde sunacağımız araştırmalar bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır:

"Erkeklerin ve kadınların iyi ana babalar olmak için evvelâ sağlam, her yönden eksiksiz bir insan olmaları gerekir... Erkekle kadın daima bir yandan dünya işlerini yürütmek, aile kurup çocuk yetiştirmek zorunda kalmışlar, bir yandan da dünyadan ele edebildikleri kadar haz edinmeye çalışmışlardır. Ama bugün, yine eskisinden daha çok şaşkınlık içindeyiz... Kadınların eski geleneksel durumları birdenbire ve tamamiyle değişmiştir. Bir zamanlar kadın, hayatını sadece ailesine verirken, şimdi kendisine her yandan imkân ve fırsatlarla dolu kapılar açılmıştır... Eski tip kadın artık yok olmaktadır ama bazılarının sandığı gibi bu, modern kadının kendi görevini unutmuş olmasından, veya çocuklarını daha az sevmesinden değildir. Kadın hoppalaşmış, hafifleşmiş değildir, ama dünyamız değişmektedir, bu gidişe ayak uydurmak zorundadırlar. Güzel bir yaşantının temeli olan şeyleri –sevgi, yuva, çocuklar ve bir işe yaramak duygusu– bütün bu eski şeyleri kadınlar hâlâ istemektedir. Ama aynı zamanda, modern dünyada var olan en iyi şeyleri de istemektedirler... Bugünün kadını ihtimal teyzelerden, halalardan, abla ve yaşlı görümcelerden uzak bir aile özgürlüğünün tadını çıkarmaktadır. Bu özgürlüğe bedel, kendisine yardım edecek kimselerden yoksundur... Eskiden geniş aile çevresinin çocuğa sağladığı şeyleri bugün başka yol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lardan sağlamak zorundayız... [Naciye Öncül, Ana Babaların Soruları (A.B.D. Çocukları İnceleme Derneği Raporları), İst. 1970, s. 220, 248 vd.]

"Aileyi tahrip eden felâketlerden ziyade kültür ve inanç buhranlarıdır. Bugün gösteriş merakı, lüks tüketim, kendi değerleriyle çatışma, istikrarsız ve bünyeye uymayan değişme aileyi daha çok yıpratıyor. Fakat bu menfî gidiş de süreklilik kazanmıyor. Bazı menfî devrelerden sonra tekrar iyileşmenin başladığı da bir gerçektir... Amerika, Almanya ve Rusya'da bir zamanlar revaçta olan –hukuki ve ahlâkî olmayan– "fiili aile" erkenden gözden düşmüş, ahlâkî aileyi dönüş başlamıştır. (Yümnî Sezen, Sosyolojide.... Temel Bilgiler ve Tartışmalar, İst. 1990, s. 130).

Aile sosyalleştirme, şahsiyeti geliştirme fonksiyonunu îfâ eden, bugün de bu fonksiyonunu koruyan bir sosyal ünitedir. Yeni kuruluşlar (kreşler, yurtlar, okullar, çeşitli teşekküller) bu fonksiyonu paylaşmaya kalksa da her şeye rağmen ailenin yerini tutamayacağı anlaşılmıştır... (Y. Sezen, s. 120; Öncül, s. 246).

"Eğitimciler hangi yaşta olursa olsun evin, çocuklar üzerine olan etkisine fazla önem vermişler ve onun üstünde durmuşlardır. Akıl hastalığının yahut sapıklığın kökleri çok kere bozuk aile münasebetlerindendir. Akıl hastalığına tutulmuş yetişkinler üzerinde yapılmış olan bir çok araştırma, bu kimselerin hayatlarının ilk yıllarını geçirdikleri evlerin karakteristikleri ile hastalıkları arasında ilgi bulunduğunu gösteren verileri ortaya koymuştur. (L. Cole ve J.B. Morgan, Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi, Çev. B. H. Vassaf, İst. 1968, s. 205).

"Şahsiyet, çocuk altı aylık iken, hatta çok kere ondan evvel kendini belli etmeye başlar. Okul çağına gelmeden evvel belli başlı yönelişlerinin birçoğu kökleşmiş, yerleşmiş olur. Ana baba ve öğretmenler çocukların kötü huy ve yönelişlerini bulup çıkarmakta uyanık davranmalı ve bunların yerine istenilen, beğenilen huy ve yönelişleri koymaları için yardım ve teşvikte bulunmalıdırlar. (s. 396).

"Çocuğun muhtaç olduğu şey, ortaya çıkan üzüntülerin durmadan gereğine bakan, fakat aynı zamanda çocuğuna bol vakit ayıran ve bol ilgi gösteren bir ana babadır; çocuğa, bütün kusurlarına rağmen onu içten sevdiklerini ve onunla beraber bulunmaktan zevk duyduklarını duyuran bir ana baba! (Öncül, s. 12).

"Çocukların küçükken evde annelerine muhtaç olduğu zamanlar olacağı muhakkaktır. O zaman annenin işleri ve dışındaki sorumlulukları ikinci derecede kalır. Kaçınılmaz çekişme ve çelişmeleri açıkça karşılayıp daha baştan asıl görevinin ne olduğunu bilmeyen bir kadın, hem evinin daşında çalışıp hem de çoluk çocuğunu başarı ile yetiştiremez. Tabiî dışarıdaki işi ve kazancı biraz aksayacaktır... Ama buna gerek de yoktur, buna karşılık hayatına, kendisini daha mutlu kılan şeyler girmiştir. (Öncül, 246).

"Bugün insanlar istedikleri yaşta evlenme, istedikleri kadar çocuk sahibi olma imkânlarını elde etmişlerdir... Küçük çocuklu kadınlar bile ev kadını olma veya evin dışında çalışmaya karar verebilirler. Bunlar evlerinde otururak çocuklarını kendileri yetiştirebilir, yahut iş ve meslek hayatına atılarak bütün gün çocuklarından uzak kalabilir. Eğer böyle yaparsa çocuklarına baktırmak için türlü yollardan birini seçebilir, fakat bu hal çarelerinin de uzun zaman devam edemeyeceğini anlayacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"Konserveler ve çeşitli modern araçlar ev işini kolaylaştırmıştır, artık kadınların istediği gibi harcayacağı hayli boş zamanları vardır. Bütün bunlar görünüşte kadını özgürlüğe kavuşturuyor ve istediğini yapmasını kolaylaştırıyor gibiydi; fakat gerçekte bu kolaylıklar ve araçlar az çocuk, istediğini yapmakta özgür olmak daha başka bir takım problemler doğurdu. Bütün özgürlüğüne rağmen, evde didinip harap olmaktan kurtulmasına rağmen kadın hâlâ kendini, çocukların bakımı ve yetiştirilmesinden esas sorumlu görüyor. Ne kadar yardım ve kolaylık sağlanırsa sağlansın çocuk meydana getirmek ve yetiştirmek, kadının hayatında öyle önemsiz bir şeymiş gibi düşünülemez. İstediğimiz yolu seçmekte serbest olmak bir özgürlük olarak kabul edilir de bunun doğurduğu sorumluluk ve çekişmeler üzerinde yeterince durulmaz nedense!....

"Zamanımızda ailenin üzerinde müthiş bir yük vardır. Bu hem duygusal ve ruhsal bir yük, hem de çok zaman fiziki bir yüktür. Çünkü birçok kadın, çocuklarına bakacak iyi bir yardımcı bulamadan iş hayatına atılıyor. Her adımda anneler, müşkillerini çözümleme yolundaki çabalarında baltalanmışlardır. Çünkü "annenin yeri evdir" şeklindeki eski düşünce hâlâ devam etmektedir. Geleneklere ve peşin hükümlere aldırmayan kadınlar çokluk müfrit, aşırı kadınlardır; çocuklarının kişisel ve ruhsal ihtiyaçlarından çok mesleklerini, veya aylıklarının sağladığı maddi rahatı düşünürler. Böyle kadınlar yaptıklarında aşırı gitmişlerdir. Bunlar normal anneler için de yolu açacak yerde kapatmışlardır. Çünkü onların yaptıklarını göre normal bir anne şöyle düşünür: "Ben bunu yapmak istemem, üç yaşında çocuğumu kışları yatılı bir pansiyona, yazları da yatılı bir kampa yerleştirmek istemem, hayır şimdi tuttuğum yolda düşe kalka yürümeyi tercih ederim." Tabiî bu bir "ya hep, ya hiç" meselesi değildir... Birçok kadınlar, hem kendilerini, hem de çocuklarını memnun eden çareler bulmuşlardır, fakat bunlar, parlak meslek kadınlarına kıyasla bu bakımdan işlerini sessiz sedasız yürütürler... (Öncül, s. 222, 245).

Psikoloji, eğitim ve sosyoloji bilim dallarında yapılan araştırmaların sonuçlarından yaptığımız aktarmalar şu gerçekleri ortaya koymaktadır:

1. Aile, önemli bir sosyal ünite olarak yerini korumaktadır.

2. Şehirlerde ana baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler, geleneksel geniş ailenin yerini almıştır.

3. Kırsal bölgelerde büyük anne, büyük baba ve kardeşler de aile içinde yer almaktadır.

4. İnsanın verimliliği, mutluluğu, ruh ve beden sağlığını koruması için aile vazgeçilemez bir kurumdur.

5. Aile milli varlığın ve kültürün yaşamasını, gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan araçların en önemlisidir.

6. Çocukların ruh ve beden sağlığı içinde doğup büyümesi, kişilik ve ahlâk eğitimi, sosyalleştirilmesi ailesiz mümkün olmamaktadır.

7. Bu kadar önemli fonksiyonlara sahip bulunan bir kurumun korunması ve geliştirilmesi toplumun ve devletin en önemli görevlerinden biri olmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İslâmın Bakışı

Allah Teâlâ kadını ve erkeği insanlık ve Allah kulluğu açısından eşit yaratmış, her iki cinsi insanlık ve kulluk amaçlarına ulaşabilecek kabiliyet ve imkânlarla donatmış, bu bakımdan fırsat eşitliği vermiş, sorumlulukta da eşit kılmıştır. İnsanın üreyip çoğalmasını yaratılış amacı yönünde gelişmesini iki cinsin bu maksatla bir araya gelmesine bağlı kıldığından, maksada en uygun birliği evlilik içinde gerçekleştirmiş, evlilik dışı cinsî ilişkileri, amacına ters düştüğü ve aile birliğini bozduğu için yasaklamıştır. İnsanlığa gönderdiği son din olan İslâmda Allah Teâlâ, aile yapısı için belli bir sınır çizmemiş bunu örf ve âdete (ma'rûfa), kültür ve medeniyetin gelişmesine paralel gelişme ve değişmeye açık bırakmıştır. Bu sebeple geniş aile yapısı ne kadar İslâma uygun ise çekirdek aile de o kadar uygundur. Ancak ailenin yapısı geniş olsun, dar olsun kişiler, başta ana baba olmak üzere akraba ile ilgilenecek (sılatu'r-rahim) onlarla bağlarını koparmayacak, maddî-manevî dayanışma içinde olacaktır. Bu husus hukiki ve ahlâkî müeyyidelere bağlanmıştır.

"İmkânınıza uygun olarak oturduğunuz yerde kadınlarınızı da oturtun.." (Talâk: 65/7), "...onlara (kadınlarınıza) örf ve âdete göre (iyi) davranın..." (Nisâ: 4/19) meâlindeki âyetler, kocaya, sosyal ve ekonomik seviyesine uygun bir mesken temini yükümlülüğünü getirmektedir. Diğer âyet ve hadîsler ile evlenme akdinin hukuki sonuçlarından hareket eden fukahâ (İslâm hukukçuları), 1917 tarihli Hukuk-ı aile kararnamesinin kanunlaştırdığı (md. 72) şu kaideyi ortaya koymuşlardır: "Kadın razı olmadıkça koca evinde, temyiz çağına gelmemiş çocuğundan başka yakınlarını oturtamaz. Kadın da kocasının rızası olmadan kendi çocuklarını ve yakınlarını kocasının evinde oturtamaz." Bu maddeye göre eşler evde ancak öz çocukları ile –daha önceki eşlerinden olma– küçük çocuklarını oturtabilmektedirler, bunların dışında kalan yakınların evde oturtulması karşı tarafın rızasına bağlıdır.

Roller

Aile birliğinde eşlerin yerine getirecekleri roller bir istisnâ dışında örf ve âdete bağlanmıştır. Örf ve âdete bağlamak ise zaman ve çevre şartlarına göre değişme ve gelişmeye açık bırakmak demektir. İstisna erkeğin "aile reisliği" konusundadır. Bu hükmü getiren âyet önce "kadınların ödev ve sorumlulukları kadar haklarının da bulunduğunu" ifade etmekte, sonra da "erkeklerin aile reisliğine" işaret etmektedir (Bakara: 2/228). İsviçre ve Türk Medenî Kanunlarından (md. 153/161) farklı olarak İslâmda erkeğin aile reisliği, kadının soyadını değiştirmesini gerekli kılmamamaktadır; kadın evlendikten sonra da kendi soy adını taşıyabilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.) "Üç kişi bir yolculuğa çıktığında içlerinden birini reis tayin etsinler" buyurmuştur (Ebû-Dâvûd, Cihâd, 80). Birliklerde, toplu faaliyetlerde başarı, düzen ve disipline bağlıdır; düzen ve disiplinin şartı da görev ve sorumlulukların belirlenmesi ve iş bölümü yapılmasıdır. Müslümanların bütün işlerini danışma ile yürütmeleri de ilgili âyetlerle emredilmiştir (Âlü-İmrân: 3/159; Şûrâ: 42/38) "Devlet başkanı, erkek, işçi kendi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sürülerinden sorumlu oldukları gibi kadın da evinin ve çocuklarının çobanıdır ve sürüsünden sorumludur" (Buhârî, Nikâh, 80, 89) meâlindeki hadis, güzel bir benzetme ile zevceye de kişilik, selâhiyet ve sorumluluk vermektedir. Bütün bunlara göre koca, aile reisliğini, gerektiğinde eşi ve çevresi ile danışmalar yaparak aile menfaatine en uygun bir şekilde yürütmek durumundadır. Ayrıca ailenin geçimini sağlamak vazifesi de yalnızca kocaya aittir.

Aile reisliği ve geçimin sağlanması dışında evde ve ev haricinde kadının ve kocasının –evlilik birliğinin bir gereği olarak– hangi rolleri üstlenecekleri, vazifelerinin neler olacağı konusunda ilk uygulama örnekleri vardır. Bu cümleden olarak Hz. Ali ile eşi Fâtıma'nın –ki Hz. Peygamber'in kızıdır– mürâcaatları üzerine Peygamberimiz "evin içindeki işleri (o zamana göre su taşımak, un öğütmek, hamur ve ekmek yapmak, ev temizliği vb.) Hz. Fâtıma'nın, dışardaki işleri ise Hz. Ali'nin yapmasını söylemiştir (İbnu'l-Kayyim, Zâdu'l-Me'âd, C. V, s. 186). Bunlara ek olarak büyük sahâbî Hz. Zübeyr'in eşi Esmâ'nın, kocasının atına baktığı ve şehir dışındaki bahçesinden sırtında yem taşıdığı bilinmektedir. Bu örnekleri ve hadisleri yorumlayan fıkıhçılardan bazılarına göre bunlar devamlıdır ve bağlayıcı kaidelerdir. Mâlik, Şâfi'î, Ebû-Hanîfe gibi müctehidlere göre hadisler tavsiye niteliğindedir, uygulamalar da ahlâkîdir, karşılıklı anlaşma ve fedâkârlık örnekleridir. Eşler arasındaki görev taksîmi örf ve âdete, âdâb ve ahlâk anlayışına bağlı olarak karşılıklı rızâya ve anlaşmaya bırakılmıştır. (İbnu'l-Kayyim, a. esr., a. yer)

Aile birliği içinde kadının en önemli vazifesinin çocuk yapmak ve çocuk kendisine muhtaç olduğu müddetçe ona bakmak olduğunu aşağıda göreceğiz. Bunun dışında kadın, evinin içinde ve dışında –kocası ile anlaşarak– çeşitli iş ve görevlerde çalışabilir. İslâmda bunu engelleyen hiçbir nas ve kaide yoktur. Hz. Peygamber zamanından bugüne kadar da İslâm kadını, evde, tarlada, bahçede, cephede, okulda, atölyede çeşitli işlerde çalışmış ticaret yapmış aileye ve topluma önemli katkılarda bulunmuştur. Hz. Peygamber ve ilk halifeler devrinde, aynı zamanda meclis olarak kullanılan mescitte kadın temsilcileri bulunmuş, gerektiğinde haklarını savunmuşlardır. Bu konu ile ilgili naslar ve uygulamalar incelendiğinde iki önemli prensibin bulunduğu anlaşılmaktadır:

1. Kadınlar ve erkekler arasında yapılacak işbölümünde, fizyolojik ve psikolojik kabiliyetlere göre öncelik esasına riâyet edilmesi. Cemâat imamlığının, aile reisliğinin erkeğe, ayrılma halinde küçük çocuğun kadına verilmesi bu prensibe dayalı örneklerdir.

2. Kadın çalışsın, çalışmasın ekonomik özgürlüğünün sağlanması. İslâmda kadının geçimi, normal ihtiyaçlarının karşılanması evli iken kocasına, bekâr iken babasına, babası yoksa en yakın erkek akrabaya aittir. Onlar bunu bir sadaka olarak değil, bir hukuki yükümlülük olarak yerine getirmek mecburiyetindedirler. İslâm toplumunda kadın, aç ve açık kalma korkusuyla çalışmak, yahut mutlu olmadığı bir evliliğe katlanmak durumunda değildir. Çalışmak istiyorsa bunu zevk, topluma katkıda bulunma, kendini yetiştirme ve geliştirme gibi sebeplerle yapacaktır. İslâm aile birliğinde mal ayrılığı prensibi vardır. Bu sebeple kadının kazancı kendine ait olup onun üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Bu sebeple fıkıh kitaplarında, kadının zengin, kocasının ise fakir olması halinde zekâtını kocasına vermesinin cevazından bahsedilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fonksiyonlar

İslâmın aileden beklediği fonksiyonların önemlilerini şöylece sıralamak mümkündür: Sevgi, huzur, mutluluk ve sağlık ortamı olması, neslin ve kültürün gelişerek yaşamasını sağlaması, milli birlik ve beraberliğe katkıda bulunması...

1. "O'nun (Allah'ın varlık ve kudret) işaretlerinden biri de size kendinizden huzur ve mutluluk bulacağınız eşler yaratmasıdır ve Allah, karşılıklı olarak (gönüllerinize) sevgi ve şefkat koymuştur." (Rûm: 30/21) "Onlar (zevceleriniz) sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz." (Bakara: 2/187).

Bu benzetmede eşlerin, karşılıklı olarak birbirini zararlı etkilere karşı koruduklarına, ruh ve beden sağlığı kazandırdıklarına, sosyal itibar sağladıklarına.... işaret edilmiştir.

Bu ayetler aynı zamanda, aileyi kuran iradenin yalnızca cinsî ihtiyaç veya ekonomik menfaatten güç almadığını, sevgi, şefkat, huzur ve mutluluk gibi manevî ve insânî ihtiyaçların da saik olarak rol oynadığını göstermektedir.

2. Neslin devamı, kadınla erkeğin çocuk yapmak ve doğan çocukların bakım ve eğitimlerini –ihtiyaç duyulan süre içinde– üslenmek üzere bir araya gelmelerine, birlik kurmalarına bağlıdır. Bunun insanlık tarihi boyunca en uygun, hatta yegâne şekli aile olmuştur. Aile ve akrabası olmayan insan yalnızdır ve kimliksizdir. Bu sebeple İslâm çocuk sahibi olmayı ve çocuğa bakıp büyütmeyi evlenmenin, aile olmanın amacı kılmış, eş seçiminde bu amaca uygun niteliklerin aranmasını tavsiye etmiştir. "Evlenin çoğalın, başka ümmetlere karşı sizinle iftihar edeceğim" (Avnu'l- Ma'bud, I, 17) meâlindeki hadis bu konuda canlı bir teşvik örneğidir. Yine aynı maksatla evlilikte sadakati şart koşmuş, zinayı yasaklamış, zinaya götüren yolları kapamış, evlilik birliği içinde doğan çocuğu –sadâkatsizlik hallerinde bile– nikâhlı kocanın çocuğu saymış, zinâyı çocuk meyvasından mahrum bırakmıştır.

İslâmın ana kaynakları, ana babaya çocuklarını eğitme, onlara din eğitimi verme, milli kültürü aşılama, içinde yaşayacağı toplum ile bütünleşmesini sağlama vazifesini veren naslarla doludur. Bazı örnekler:

Binbir zahmet ve mahrumiyete katlanarak çocuk sahibi olan, çocuğuna bakıp büyüten anayı övmüş, ana baba haklarında ona öncelik vermiştir (Lukmân: 31/14; Ahgâf: 46/15; Tirmizî, Birr, 1; Ebû-Dâvûd, Edeb, 120).

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Lokmân ile oğlunu örnek alarak çocuk eğitiminin metodu ve çocuğa eğitim yoluyla kazandırılacak manevî değerlere bir sayfaya yakın yer vermiştir (Lukmân: 31/12-19).

Hz. Lukmân'ın sözlerine "yavrucuğum" diye başlaması, ebeveyn ile çocuklar arasında tatlı bir diyalogun kurulması, eğitimin sevgi ve karşılıklı anlayış temeline oturması gerektiğine işaret etmektedir. Bundan sonra Hz. Lukmân'ın üzerinde durduğu ilk şey sağlam bir iman ve din eğitimidir. Aile içinde inanç ve düşünce farklarının olabileceği, buna rağmen çocuklar ile ebeveyn arasındaki ilişkinin karşılıklı sevgi ve saygı çerçevesinden çıkmaması gerektiği canlı bir şekilde vurgulanmıştır "Ana baban seni, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa onların bu sözlerini dinleme, ama dünya hayatında –yine de– onlara iyi (evlâda yakışır şekilde) davran..." Sonra

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hz. Lokmân namaz ve emir bi'l-ma'rûf üzerinde duruyor. Bunlardan birincisi ferdin iyi bir insan ve iyi bir Allah kulu olması için benzeri bulunmaz bir vâsıtadır. İkincisi ise insanın, içinde yaşadığı toplumla ilgili en önemli görevidir. "Toplum için iyi ve faydalı olanı gerçekleştirmeye, kötü ve zararlı olanı da ortada kaldırmaya" yönelik bulunan emir bi'l-marûf nehiy ani'l-münker vazifesi, yetişen nesillerin sosyalleştirilmesini, toplumun kültür ve ahlâkını, meşrû düzenini korumaya, bozulmayı önlemeye çalışacak şekilde yetiştirilmesini gerekli kılmakta, âyetler ana babaya bunu telkin etmektedir. Hz. Lokmân, çocuğunun şuuruna, Allah'ın her şeyi bilip gördüğünü, hiçbir şeyin O'ndan gizlenemeyeceğini, insanın her an O'nun gözetimi altında bulunduğunu yerleştirdikten sonra sosyal ahlâk eğitimine geçiyor, insanları küçük görmemeyi, büyüklük kompleksine kapılmamayı, aşırılıklardan sakınmayı ve her şeyi Allah sevgisi için, Allah sevgisi içinde yapmayı öğretiyor.

Hz. Peygamber (s.a.) çocuklan ile yakından ilgilenmiş, onların maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış, çocukları evinde bulunduğu müddetçe sevgiye dayalı örnek bir eğitim vermiş, evlenip ayrıldıktan sonra ilgisini, rehberliğini devam ettirmiş, böylece ümmetine örnek olmuştur. Ve şöyle buyurmuştur: "Ailenin çocuğa en büyük hediyesi iyi bir terbiyedir (eğitimdir, güzel ahlâktır; Tirmizî, Edeb).

"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun..." meâlindeki âyet de ailenin, eğitim konusudaki fonksiyon ve sorumluluğunu kesinleştirmektedir.

3. Millet vücudunun hücresi ailedir. Millet ve ümmet olmadığı zamanlar da aile olmuştur; fakat aile olmadan millet ve ümmetin oluştuğu görülmemiştir. İnsanı toplumuna bağlayan, onunla bütünleştiren bağ, aracı kurum ailedir. Kişiliği, temel eğilimleri, uğrunda yaşayacağı ülküleri küçük yaşta oluşan insan, millet ve memleket sevgisini aile sayesinde kazanacak, ailesinin de bir parçasını teşkil ettiği toplumunun, milletinin menfaat ve bekası için fedâkârlık etme faziletine aile yuvasında sahip olacaktır. İnsanların büyük, küçük sosyal guruplara ayrılmasını, kabile, kavim, millet... olmasını tabiî gören İslâm (Rûm: 30/22; Hucurât: 49/13) aileyi sağlam kurmak ve sağlam tutmak, ona başta eğitim olmak üzere önemli görev ve sorumluluklar yüklemek suretiyle kültür temeline dayalı millet birliğine varmayı ve onu korumayı hedeflemiştir.

Sonuç

Çağımızda ailenin yapısı ve aile fertleri arasındaki ilişkiler ile rol dağılımı önemli ölçüde değişmiş bulunmakla beraber tarih boyunca insanları, aile kurmaya iten ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara en iyi cevabı ailenin verdiği gerçeği değişmemiştir. Önemsiz sapmalar ve aşırılıklar hesaba katılmazsa bugün dünya yeniden hukuki ve ahlâkî aileye dönüş kararı içindedir. Kadın ve erkek olarak insanların çoğunluğu aile kurmak, karşı tarafa sadık kalmak, çocuk sahibi olmak, çocuğunu evinde bizzat büyütüp eğitmek arzusu, hatta özlemi içindedirler. İstenmeyen ve önemli ölçüde iyiye doğru değişen husus ailede kadının ezilmesi, eve hapsedilmesi, yükün büyük kısmını çekmeye mahkûm olmasıdır. Bu değişik-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

likler, arzular ve özlemlerin İslâm ile çatışmasından değil, onun desteğine mazhar olmasından söz edilebilir; çünkü İslâm tabiî, iyi, âdil, doğru, faydalı ve güzel olanı engellemek için değil, var etmek ve desteklemek için gelmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KADIN İŞGÜCÜ VE İSTİHDAMI

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA AYKAÇ
M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

I. Giriş

Bir ülkenin toplam nüfusu, o ülkenin gelişmesinde rol oynayan beşeri unsuru en kaba şekliyle belirler. Toplam nüfus içindeki bazı nüfus gruplarının iktisadi faaliyete hiçbir zaman katılmadıkları görülür. Ayrıca nüfusun sahip olduğu bazı özellikler de toplam nüfustan iktisadi faaliyete katılacak nüfus miktarını olumlu ya da, olumsuz etkiler. Nüfusun kadın ve erkek olarak cinsiyete göre dağılımının bilinmesi, o ülkedeki üretici beşeri unsurun belirlenmesi bakımından anlamlıdır. İlaveten nüfusun cinsiyet dağılımın bilinmesi çalışma şartları, çalışma süreleri, sendikalaşma, istihdam edilenler, işsizler, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar ve işgücü mobilitesi gibi birçok faktörü yakından ilgilendirmektedir.

Nüfusun veya işgücünün cinsiyet dağılımının bu kadar önemli ve gerekli olması, nüfus veya işgücündeki kadın ve erkeklerin tutum davranış ve hareketlerine yönveren dinamiklerin farklı olmasına dayanmaktadır. Nüfusun cinsiyet dağılımının, bir ülkedeki toplam işgücüne ve işgücüne katılma oranına etkide bulunması, dikkatleri nüfusun cinsiyet dağılımı-işgücü ilişkisine çekmektedir. Diğer taraftan, toplam nüfusun cinsiyet itibariyle dağılımı genellikle biyolojik kanunlar tarafından belirlenmesine rağmen işgücünün cinsiyet dağılımı farklı faktörlerin etkisi altındadır (1).

Nüfusun cinsiyet dağılımın yanısıra sanayileşme, şehirleşme ve göçler işgücünün cinsiyet dağılımını etkilemektedir. Bu faktörlere kültürel değerlerde meydana gelen değişiklikleri de eklemek gerekir.

Tarımın hakim olduğu azgelişmiş ülkelerde şehir nüfusunun çoğu erkeklerden, kırsal kesim nüfusunun çoğu ise kadınlardan oluşur. Bu durum gelişmiş ülkelerde tersinedir. Dolayısıyla sanayileşme ve şehirleşmeyle birlikte ihtiyaçlar

1. Turan Yazgan, Şehirleşme Açısından Türkiye'de İşgücünün Demografik ve Sosyo-Ekonomik Bünyesi, İ.Ü. İktisat Fakültesi. Fakülteler Matbaası İst. 1968, s.16.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çeşitlenir, yeni iş imkânları ortaya çıkar, işgücünün mobilitesi artar, sanayi sektörü ile birlikte hizmetler sektörü de gelişir ve kadın işgücüne talep artar. Böylece sanayileşme ve şehirleşmenin başlamasıyla öncelikle göç edenlerin erkekler olmasından dolayı, şehirde görülen erkek işgücü fazlalığı zamanla dengelenmeye başlar. Göçlere öncelikle erkeklerin katıldığı bilinen bir gerçektir. Kadınların şehirlerde kendi aile işlerinin dışındaki işlerde çalışma imkânlarının sınırlı oluşu kadın işgücünün kırsal kesime göre az olması sonucunu doğurmaktadır. Şehirleşme, sanayileşme ve sosyal değerlerde meydana gelen değişme ile birlikte kırsal kesimde yardımcı aile efradı statüsünde bulunan kadınlar giderek artan şekilde işgücüne dahil olmaktadırlar.

Ekonomik gelişmenin hızlanıp refah seviyesinin şehirleşmeyle yükseldiği toplumlarda çalışma arzusunda olan kadın işgücünün azalması sözkonusudur. Buna eğitim seviyesini de eklemek gerekir. Eğitim seviyesinin yükselmesiyle kadınlar iş yerine boş zamanı tercih etmektedir.

Toplam nüfus ile işgücü arasındaki sıkı ilişkiyi belirleyen kavram işgücüne katılma oranıdır. Toplam nüfusun çalışabilir durumda olan ve çalışmak isteyen üretken kısmı işgücünü oluşturur. Bir ülkedeki emek arz potansiyelini gösteren kavram işgücü miktarı ve genel nüfusa oranıdır (2). Dolayısıyla işgücü piyasasında kadın-erkek dağılımı ve kadın işgücünün yeri ve öneminin ortaya konulmasında işgücüne katılma oranları anahtar kriter rolü oynayacaktır.

Olumlu birçok gelişmeye rağmen çalışma hayatında kadın-erkek dağılımının ve ayırımının birçok şekilde ve derecede ortaya çıktığı gözlenmektedir. Ülkelerin sahip olduğu işgüçlerinin kadın-erkek dağılımının gösterdiği derin farklılıklar aynı derecede çeşitli ve farklı nedenlere dayanmaktadır. İster gelişmiş, isterse azgelişmiş ülkelerde olsun, işgücüne katılma, çalışma şartları, ücretler, sosyal güvenlik, yasal düzenlemeler, istihdam güvencesi, emeklilik, terfi, işsizlik, işverenlerin tutumu, sendikalaşma, eğitim fırsatları, vasıf ve meslekler bakımından kadın-erkek işgücü arasında ayırım ve farklar önemini korumaktadır.

II- İşgücünün Kadın-Erkek Ayırımını Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

İşgücü piyasasında işgücünün dağılımını açıklamak üzere birçok teori geliştirilmiştir. Bu teorilerin en önemlilerinden biri neo-klasik beşeri sermaye teorisidir. Bu teoriye göre, genellikle kadın işçilerin ücretlerin düşük düzeyde olması ve düşük istihdam kategorilerinde yoğunlaşmaları beşeri sermaye eksikliği ile açıklanabilir. Çünkü beşeri sermaye elde etmede kadınların çoğu aile birimi içinde başarısızlığa düşmektedir. Beşeri sermaye eksikliği ise vasıf, tecrübe ve bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu teori, bireylerin rekabetçi bir işgücü piyasasında rasyonel kararlar almada serbest olduğu varsayımından dolayı eleştirilmiştir (3).

---

2. Sabahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, 7. Baskı, Filiz Kitabevi, İst. 1986, s. 112.
3. R. Crompton-L. Hantrais and P. Walters, "Gender Relations and Employment", The British Sociology, September 1990, s. 330.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer bir teori ise, bölümlenmiş işgücü piyasası teorisidir. Bu teoriye göre, işgücü piyasası önemli ölçüde birbirinden farklı çalışan gruplar arasında yapılanmıştır. Bu işçi grupları birbiriyle rekabet içinde değillerdir ve kendilerine rasyonel karar verme imkânı verecek kaynaklara (bilgi dahil) sahip değillerdir. Uygulamada kadın istihdamının bölümlenmiş olarak görülmesi, kadın işgücünün belirli piyasallarda sınırlı hareket ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde bu özelliklerinden olayı kadınlar "ikincil işgücü piyasası" olarak da nitelendirilmektedir (4). Bu teoriyi savunanlardan bazıları, işgücü piyasasının bölümlenmiş olarak oluşmasında sermayenin rolünü vurgulamakta ve kadın işçilerin hürriyetinin kısıtlandığını iddia etmektedir (5).

Bir diğer teori de, kamu veya özel sektörde erkekler tarafından kadınlara yapılan baskıyı vurgulayan feminist teoridir. Bu teoriye göre bir bütün olarak kadınların hayatında ataerkil tutum ve ilişkiler ile özgürlüklerinin sınırlanması sözkonusudur.

Bir işgücü piyasasında işgücünün ayırıma tabi tutulmasının üç durumda ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (6).

1. Eğitim-öğretim eksikliğinden dolayı belli bir grubun toplum tarafından düşük (istenmeyen) işlere zorlanması. İktisatçılara göre, düşük işlere zorlanan bu grubun beşeri sermaye yatırımı yetersizdir.

2. Beşeri sermaye yatırımının yetersizliğinden dolayı düşük işlerde çalışmaya başlayan bu grubun aynı işlerde çalışmaya devam etmesi. Bunun nedeni de, işgücü piyasasında herkesin ilerleme konusunda eşit fırsata sahip olmamasıdır.

3. Vasıf ve kabiliyetleri bakımından aşağı (düşük) kabul edilen bu gruplara, iyi durumda kabul edilen gruplarla aynı işlerde çalıştıkları halde eşit ücret ve eşit ilerleme fırsatlarının verilmeyişi.

İşgücü piyasalarının ikili yapıda olması da işgücünün ayırıma tabi tutulmasının bir göstergesidir. İşgücünü "birincil" piyasa veya sektörlerde daha iyi işlerde çalışmalarını sağlayacak vasıfları kazandırmayan engel ve sınırlamaların bulunuşu, "ikincil" piyasayı ve daha kötü şartlarda çalışanları ortaya çıkarmaktadır.

İşlerin birincil ve ikincil (iyi ve kötü) olarak veya piyasaların birincil ve ikincil olarak bölümlenmesi talep-yanlı faktörlere dayanmakta ve çalışanların özelliklerinden bağımsız olmaktadır. Talep-yanlı temel faktörler ise firmaların büyüklüğü, firmaların piyasalar üzerinde hakimiyeti ve kullanılan teknolojinin türüdür (7).

İşgücü piyasasında, kadın ve erkek işgücü arasında ortaya çıkan farklılığı şu nedenlerle açıklamak da mümkündür (8).

1) İşveren ve işçinin önyargısı,

---

4. Barron, R.D.-Norris, G.M. "Sexual Divisions and the Dual Labor Market", D. Barker and Sailen (eds) Sexual Divisions and Society: Process and Change, London 1976, s. 46.
5. Gordon D.M. Edwards, R. and Reich, M., Segmented Work Divided Workers, Cambridge University Press Cambridge 1982, s. 74-82.
6. J.D.S. Appleton, Labour Economics, Macdonald and Evans, London 1982, s. 151-152.
7. C.Craig, E. Garsney and J. Rubery, "Labour Market Segmentation and Women's Employment: A case-study from the U.K." International Labour Review, May-June 1985, s. 267-268.
8. Appleton (1982), s. 156.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) Talep Faktörleri,
3) Arz Faktörleri.

1) İşveren ve İşçinin Önyargısı

a-İşverenin Önyargısı: İşverenler, genellikle doğuştan düşük verimlilik kapasitesine sahip olduğuna inandıklarından, kadınlara düşük ücret ödeme eğilimindedirler.

b) İşçinin Önyargısı: Kadın işçiler gelir artışı ve ilerleme için bir tehdit unsuru olarak kabul edildiklerinden dolayı erkek işçiler pazarlık güçlerini, işverenin kadın işçilere karşı ayırım yapması yönünde kullanabilir.

2) Talep Faktörleri

a- Marjinal Produktivitenin Etkisi:

İşverenler;
– Çalışmalarının süreklilik arzetmemesi,
– Devamsızlık ve işgücü devir oranlarının yüksek olması,
–Refah maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı kadın işgücünün verimliliğinin düşük olduğunu kabul etmektedirler.

b- Düşük Eğitim: İşverenler, kadınlara yönelik eğitim fırsatlarının yetersiz olmasından dolayı kadın işgücünün eğitim seviyesinin düşük olduğunu kabul ederler.

c- Kanuni Engeller: Çalışma saatleri kanunen hayli sınırlanmış olduğundan kadın işgücünden etkin olarak yararlanılamadığına inanılmaktadır.

d- Terfi (ilerleme): Yukarıdaki nedenlerden dolayı işverenler, kadınları, sorumluluk isteyen üst yönetim mevkilerine getirmede isteksiz davranmaktadır.

e- Sendikaların Tutumu: Her ne kadar kağıt üzerinde kadınlar için eşit ücret ve iş fırsatları kabul edilmişse de sendikalar uygulamada fazla etkin olamamaktadır.

3) Arz Faktörleri

Genellikle kadın işgücünün belirli iş ve mesleklerde toplandığı görülmektedir. Bunun nedenleri:

a-Talep: Sınırlı bir işveren grubu kadın işgücünü istihdam etmeye arzuludur ve bu istihdam belirli mesleklerde yoğunlaşmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b- Çalışmanın kendilerine daha iyi bir imkân sağlayacağını beklemeyen kadınlar çalışma konusunda kararsız kalabilirler.

c- İşgücü Piyasasına Bağımlılık: Aile yükümlülükleri ve sosyal faktörlerden dolayı kadın işgücüne katılma oranları erkeklere göre daha fazla dalgalanma gösterir.

d- Sendikalaşma: Geleneksel olarak kadınlar, iyi bir pazarlık gücüne sahip olduklarında bir sendikaya üye olma ve mücadele etme eğiliminde olmazlar.

e- Ücretlerin Rolü: Son zamanlara kadar kadınların aile bütçesini desteklemek için çalıştığı ve bunun aile bütçesinde önemli bir yer tuttuğu kanaati vardı. Ancak çekirdek aile sayısının artması ve sürekli enflasyon nedeniyle bu görüşün önemi azalmıştır.

İşgücü piyasalarında birincil ve ikincil piyasa şeklinde yapılanmanın ortaya çıkışı ve kadın işgücünün genellikle ikincil piyasa şartlarına (9) tabi oluşu ile ilgili bu teorik açıklamaların uygulamadaki sonuçlarının değerlendirilmesi kadın işgücü ve istihdamına ışık tutacaktır.

III. İşgücü Piyasasında Kadınların Durumu

Savaş sonrası dönemde kadınların, tüm dünyada, işgücü piyasasına yoğun şekilde akışı, piyasanın esnekliğini arttırıcı rol oynamıştır. Başlangıçta genellikle düşük vasıflı işlerde yoğunlaşan kadınlar, ikincil işgücü piyasasının büyük bölümünü oluşturmasına rağmen, özellikle son yirmi yıllık dönemde toplam istihdam içinde kadınların payı arttı ve kadınlar her mesleğe (yüksek düzeydeki meslekler de dahil) girdiler. Kadın-erkek ücret farklarının da önemli ölçüde düştüğü gözlendi. Birçok ülkede bu ve benzeri birçok konuda kadınlar lehine iyileşmeler görülmesine rağmen kadınlar, işgücü piyasasında istikrarsız istihdamın ve kazanç dağılımında en altta kalanların temsilcisi olmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla kadın işgücü ve istihdamının geleceği ile ilgili değerlendirme yapabilmek için sırasıyla gelişmeleri birkaç temel faktör itibariyle ele almak gerekir.

1) İşgücüne Katılma Oranları (İKO)

Kadınların işgücüne katılma oranları son 50 yıl boyunca artış göstermiştir. Dünyanın her bölgesinde toplam işgücü içinde de kadınların payının arttığı görülmektedir.

---

9. İkincil işgücü piyasaları düşük ücretle, yetersiz eğitimi, düşük ilerleme fırsatları, düşük sendikalaşma, yüksek işe gelmeme ve işgücü devri ve ücret dışı ödemelerin yetersiz oluşu ile karakterize olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 1 Dünyanın Çeşitli Bölgelerinde İşgücünün Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon kişi)

Bölgeler ve Yaş Grupları	Erkek				Kadın			
	1950	1960	1970	1980	1950	1960	1970	1980
DOĞU ASYA	196.6	221.0	251.9	292.0	142.7	157.5	184.1	216.6
0-14	4.3	4.6	3.0	2.4	4.1	3.7	2.8	1.6
15-19	25.1	26.1	29.4	28.6	22.9	23.8	27.1	27.1
20-64	162.3	184.3	212.1	251.8	111.3	124.9	148.1	180.6
65+	14.9	6.0	7.4	9.2	4.4	5.1	6.1	7.4
GÜNEY ASYA	209.8	241.4	292.4	365.4	93.0	107.7	127.4	154.7
0-14	13.4	14.8	15.3	13.7	7.8	9.2	10.0	10.0
15-19	25.6	29.0	36.4	45.6	12.2	14.7	18.5	23.1
20-64	163.6	190.3	231.2	294.5	71.5	81.6	96.2	118.5
65+	6.4	7.6	9.5	11.6	1.5	2.2	2.7	3.1
AVRUPA	164.3	180.8	192.2	221.0	106.5	121.3	128.0	135.9
0-14	2.5	1.9	1.5	1.0	1.8	1.5	1.2	0.6
15-19	18.8	15.3	18.1	17.0	15.4	12.5	15.0	13.9
20-64	135.5	156.6	171.0	193.4	85.3	102.8	106.1	114.7
65+	7.5	7.0	8.6	9.6	4.0	4.5	5.7	6.7
AFRİKA	63.8	74.3	91.7	114.9	34.7	37.8	44.6	53.5
0-14	3.6	3.7	3.6	3.1	2.1	2.3	2.4	2.4
15-19	9.4	10.5	12.9	16.1	5.7	6.4	7.7	9.4
20-64	48.5	57.8	72.4	92.2	26.1	28.3	33.6	40.6
65+	2.3	2.3	2.8	3.5	0.8	0.8	0.9	1.1
KUZEY AMER.	47.8	52.8	59.9	69.5	17.9	24.2	30.7	38.1
0-14	0.2	0.2	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1
15-19	2.7	3.2	4.5	4.9	1.6	2.1	3.0	3.3
20-64	42.3	49.9	52.9	62.2	15.7	21.0	26.4	33.3
65+	2.6	2.5	2.3	2.2	0.5	1.0	1.2	1.4
LATİN AMER.	46.0	56.9	72.3	93.7	10.5	14.4	19.9	27.9
0-14	2.1	2.5	2.4	1.9	0.7	0.7	0.7	0.7
15-19	6.4	7.5	9.6	12.1	1.9	2.5	3.8	5.6
20-64	35.8	45.0	59.9	76.7	7.5	10.8	14.9	21.0
65+	1.7	1.9	2.4	3.0	0.4	0.4	0.5	0.6
OKYANUSYA	3.8	4.4	5.2	5.9	1.1	1.5	2.0	2.4
0-14	(3)	(3)	(2)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)
15-19	0.3	0.4	0.5	0.5	0.3	0.4	0.5	0.5
20-64	3.3	3.8	4.5	5.2	0.8	1.1	1.5	1.9
65+	0.2	0.2	0.2	0.2	(3)	(3)	(3)	(3)

Kaynak: The world Employment Programme, (ILO Cenova) 1969, s. 22. 1) Japonya dahil 2) Sovyetler Birliği dahil 3) 100.000'den az 50.000 olarak alınmıştır

Tablo 1'de görüldüğü gibi, dünyanın temel yedi bölgesinde 1950-1980 döneminde erkek ve kadın işgücü artmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 2 İşgücü, İstihdam ve İşsizlikte Kadınların Payı (1980-1989) (%)

Bölge ve Yıllar	İşgücü	Toplam İstihdam	İşsizlik
BATI ALMANYA			
1980-1982	38.2	37.6	46.3
1983-1986	39.0	39.5	44.8
1987	401	39.5	46.6
1988	40.3	39.6	47.5
1989	40.4	39.7	48.6
KUZEY AMERİKA			
1980-1982	41.9	41.7	44.5
1983-1986	43.1	43.1	42.3
1987	44.3	44.0	44.9
1988	44.3	44.2	45.6
1989	44.5	44.4	45.7

Kaynak: Economic Survey of Europe in 1989-1990 UN Economic Comission for Europe, New York 1990, s. 67.

Tablo 2'de, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da işsizlikte kadınların payının artışı arzu edilmeyen bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Hem Batı Avrupa ve hem de Kuzey Amerika'da toplam işgücü, toplam istihdam ve işsizlik içinde kadınların payının artması dikkat çekici durumdur. Batı Avrupa'da toplam işgücü ve toplam istihdam içindeki kadınların payı Kuzey Amerika'ya göre daha düşük olmasına rağmen toplam işsizlikte kadınların payı Kuzey Amerika'ya göre Batı Avrupa'da daha yüksektir.

Tablo 3: İşgücüne Katılma Oranları: 1975, 1988, 1989 (%)

	1975			1988			1989
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
FRANSA	67.0	84.3	51.1	65.5	77.0	57.2	65.8
F. ALMANYA	67.9	87.0	49.6	66.8	80.8	52.8	66.5
İTALYA	54.2	79.6	29.9	60.2	77.2	43.6	60.2
İNGİLTERE	73.6	92.1	55.1	77.3	88.7	65.8	78.0
AVUSTURYA	63.8	81.3	47.6	66.9	81.0	53.1	67.5
BELÇİKA	63.8	83.5	44.0	63.7	75.2	52.0	63.7
DANİMARKA	76.8	89.8	63.5	81.6	87.2	75.9	81.6
FİNLANDİYA	72.5	79.7	65.6	76.9	80.8	73.0	77.0
İRLANDA	62.6	89.9	34.5	61.6	84.3	38.4	61.8
HOLLANDA	57.3	83.2	31.0	59.1	75.2	42.7	59.3
NORVEÇ	70.7	88.8	53.3	81.8	89.0	74.4	80.3
İSVEÇ	78.5	88.9	67.6	85.8	38.9	82.6	82.4
İSVİÇRE	74.8	96.2	51.9	71.3	89.8	54.6	70.8
KANADA	68.1	85.2	50.0	76.4	86.8	67.2	76.8
ABD	69.1	85.1	53.2	77.7	87.4	68.3	78.4

Kaynak: Economic Survey of Europe in 1989-1990, Un Economic Comission for Europe, New York 1990, s. 64.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 3, Fransa, Almanya, Belçika, İrlanda ve İsviçre'de toplam işgücüne katılma oranlarının 1975, 1988, 1989 yıllarında düştüğünü göstermektedir. Bu ülkelerde, kadın işgücüne katılma oranları söz konusu yıllarda artış göstermesine rağmen toplam katılma oranları düşmüştür. Bunun nedeni erkek işgücüne katılma oranlarında düşüşün kadın işgücüne katılma oranlarındaki artıştan daha büyük olmasıdır.

Diğer taraftan, bu beş ülkenin dışındaki ülkelerde toplam işgücüne katılma oranları, erkek işgücüne katılma oranları düşmesine rağmen, yükselmiştir. Bunun nedeni ise, bu ülkelerdeki işgücüne katılma oranlarında kadınlarda meydana gelen yükselmenin erkeklerde meydana gelen düşüşten fazla olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bu ülkelerdeki kadın işgücüne katılma oranları önemli ölçüde artış göstermiştir. Erkekler için işgücüne katılma oranlarındaki düşüşün temelde iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi genç işçilerde katılma oranlarının düşmesi. İkincisi ise yaşlı işçilerde (54-65) katılma oranlarının düşmesidir. Genç işçilerde (15-19) katılma oranlarının düşmesi ise kısmen tam-gün eğitim gören gençlerin sayılarındaki artışa dayanmaktadır. Diğer taraftan yaşlı (54-65) erkek işçilerin katılma oranlarından dolayı ümidi kırılmış işsizlerin iş piyasasından çekilmesidir.

Diğer taraftan, toplam kadın nüfus içinde istihdam edilen kadınların oranının artması da kadınların çalışma hayatına artan oranda girişini gösteren bir diğer gösterge olmaktadır.

Tablo: 4 Toplam Kadın Nüfus İçinde Kadın İstihdamı (%)

Yıllar ve Ülkeler	1975	1980	1986	1986
ABD	31.0	39.0	41.5	42.5
12 AT ÜLKESİ	27.0	30.0	31.8	32.5

Kaynak: Yusuf Balcı, Yeni Teknolojilerin Bankacılık Sektöründe İstihdam Miktarına Etkisi (Basılmamış Doktora tezi) İ..Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 1990, s. 69.

Tablo 4'de görüldüğü gibi toplam kadın nüfusu ABD ve AET ülkelerinde gittikçe artan oranda istihdama dahil olmaktadır.

Tablo: 5 Türkiye'de İktisaden Faal Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Toplam	Erkek (%)	Kadın (%)	Toplam	Erkek (%)	Kadın (%)
1970	35.605.176	50.6	49.4	15.118.887	61.55	38.45
1975	40.347.719	51.4	48.6	17.383.828	64.31	35.69
1980	44.736.957	50.7	49.3	19.212.193	63.94	36.06
1985	50.664.458	50.7	49.3	21.579.996	64.56	35.44

Kaynak: DİE Türkiye İstatistik Yıllığı 1989'den derlenmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkiye'de kadınların toplam nüfus içindeki oranı önemli bir değişiklik göstermemesine rağmen iktisaden faal nüfus içindeki oranı düşmektedir. Nitekim iktisaden faal nüfus içinde payı 1970'de % 38, 45 olan kadın işgücü 1985'te % 35, 44'e düşmüştür (Tablo: 5). Bu da, kadın işgücünün kadın nüfusundan daha yavaş arttığını göstermektedir.

Tablo 6: Cinsiyete Göre İşgücüne Katılma Oranları (%)

	ERKEK						KADIN					
ülkeler	1973	1979	1983	1985	1986	1987	1973	1979	1983	1985	1986	1987
Avustralya	92.0	87.7	86.0	85.2	87.6	87.1	48.3	50.3	52.1	54.1	57.4	58.3
Avusturya	83.0	81.6	82.2	81.2	81.3	81.3	45.5	49.1	49.7	51.0	51.7	52.9
Belçika	84.6	80.8	78.1	75.9	75.4	-	42.5	47.4	49.8	50.5	51.3	-
Kanada	86.1	86.2	84.7	84.9	85.1	85.3	47.2	55.5	60.1	62.4	63.5	64.9
Danimarka	89.6	89.6	87.6	87.4	88.4	-	61.9	69.9	74.2	74.5	76.5	-
Finlandiya	80.0	82.2	82.4	81.8	81.9	81.4	63.6	68.9	73.4	73.7	73.5	73.0
Almanya	89.1	84.58	80.0	80.0	79.8	79.8	49.6	49.6	49.7	50.3	51.1	51.8
Fransa	85.2	26	78.4	76.7	76.3	75.5	50.1	54.2	54.4	54.9	55.3	55.8
Yunanistan	-	79.0	80.0	77.7	76.9	-	-	32.8	40.4	41.8	41.7	-
Irlanda	92.3	88.7	87.1	85.5	85.1	-	34.1	35.2	37.8	36.6	37.2	-
İtalya	85.1	82.6	80.7	79.3	79.3	79.0	33.7	38.7	40.3	41.0	42.3	43.2
Japonya	90.1	89.2	89.1	87.8	87.6	87.4	54.0	54.7	57.2	57.2	57.4	57.8
Lüksemburg	93.1	88.9	85.1	84.7	85.6	-	35.9	39.8	42.0	43.2	44.3	-
Hollanda	-	79.0	77.5	75.8	75.1	-	-	33.4	40.5	40.9	41.1	-
Yeni Zelenda	89.2	87.3	84.7	83.2	85.3	-	39.2	45.0	45.7	47.6	62.2	-
Norveç	84.7	87.0	87.2	86.6	87.3	88.3	50.6	61.7	65.5	68.0	71.0	72.4
Portekiz	100.8	90.9	90.3	87.1	86.1	85.0	32.1	57.3	60.0	57.4	56.2	57.7
İspanya	92.9	83.0	80.1	78.6	78.2	77.9	33.4	32.3	33.0	33.1	34.1	37.5
İsveç	88.1	87.9	85.9	84.2	84.1	84.1	62.6	72.8	76.6	77.6	78.3	79.5
İsviçre	100.6	94.6	90.6	89.4	89.5	-	54.1	53.0	53.3	53.2	53.9	-
İngiltere	93.0	90.5	87.5	88.4	87.9	87.6	53.2	58.0	57.2	60.2	61.0	62.0
ABD	86.2	85.7	84.6	84.6	85.0	85.4	51.1	58.9	61.8	63.8	64.9	66.1
Kuzey Amerika	86.2	85.7	84.6	84.6	85.0	85.4	50.7	58.6	61.6	63.7	64.8	66.0
OECD Avrupa	88.6	84.7	82.0	80.9	80.7	-	46.1	48.2	49.3	50.2	50.9	-
Toplam OECD	88.1	98.9	84.1	83.4	83.4	-	49.1	52.9	54.9	56.1	57.0	-

Kaynak: Employment Outlook 1988, OECD Paris 1988, s. 200.

Tablo 6'da da görülebileceği gibi, yüksek katılma oranlarına sahip ülkelerde kadın işgücüne katılma oranları daha büyük artış göstermiştir. İskandinav ülkelerinde kadınların işgücüne katılma oranları erkeklerin seviyesine çıkmış bulunmaktadır. İskandinav ülkelerindeki kadın işgücüne katılma oranlarındaki bu artışta, çeşitli ailevi, ekonomik ve sosyal problemlerden dolayı artan boşanmaların büyük rolü bulunmaktadır. Boşanma sayısındaki artış ile kadın işgücüne katılma oranındaki artış arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Kadın işgücüne katılma oranlarındaki artışın bir diğer önemli sebebi de doğum oranlarının son yirmi yıllık dönemde gösterdiği düşüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 7: Toplam Doğum Oranları

Ülkeler	1951	1961	1971	1981	1985	1986
Avustralya	3.1	3.5	3.0	1.9	1.9	1.9
Avusturya	2.1	2.8	2.2	1.7	1.5	1.5
Belçika	2.3	2.6	2.2	1.7	1.5	1.5
Kanada	3.5	2.8	2.2	1.7	1.7	1.6
Danimarka	2.5	2.5	2.0	1.4	1.5	1.5
Finlandiya	3.0	2.7	1.7	1.6	1.6	1.6
Fransa	2.8	2.8	2.5	2.0	1.8	1.8
Almanya	2.1	2.5	1.9	1.4	1.3	1.4
Yunanistan	-	2.1	2.3	2.1	2.2	2.1
İzlanda	-	-	2.9	2.3	2.1	2.0
İrlanda	-	3.8	4.0	3.1	3.2	3.1
İtalya	2.3	2.4	2.4	1.6	1.4	1.4
Japonya	3.2	1.9	2.1	1.7	1.7	1.8
Lüksenburg	-	2.3	1.9	1.5	1.4	1.4
Hollanda	3.0	3.2	2.4	1.6	1.5	1.6
Yeni Zelenda	3.4	4.2	3.2	2.0	1.6	1.5
Norveç	2.5	2.9	2.5	1.7	1.7	1.6
Portekiz	3.1	3.1	2.8	2.1	1.7	1.6
İspanya	2.5	2.8	2.9	2.0	2.1	2.1
İsveç	2.2	2.2	2.0	1.6	1.7	1.8
İsviçre	2.3	2.5	2.0	1.5	1.5	1.5
Türkiye	-	-	5.0	4.0	3.7	
İngiltere	2.1	2.8	2.4	1.8	1.8	1.8
ABD	3.2	3.6	2.3	1.8	1.8	1.8

Kaynak: Employment Outlook 1988, OECD Paris 1988, s. 204.

Tablo 7'de görüldüğü gibi, bebek patlaması 1960 öncesinde başladı ve 1960'larda çoğu OECD ülkelerinde hâlâ eski düzeyin üzerindeydi (Kadın başına 2,1 çocuk). Bebek patlaması ABD'de 1960 öncesinde başlamış, İskandinav ülkeleri Merkezi ve Batı Avrupa'da 1960'ların ortalarına Japonya ve Okyanusya'da 1970'lerin öncesine ve İspanya ve İtalya'da 1970'lerin sonlarına kadar devam etmiştir. 1980'lerde ise doğum oranları Türkiye ve İrlanda hariç, bütün ülkelerde eski seviyelerin altına düşmüştür. Genelde çocuk sahibi olmanın yaş sınırının düşmesi de işgücüne katılma oranlarındaki esas gelişmeyi göstermektedir.

Bu arada kadınların çalışma hayatındaki yeri ve rolü (işgücüne katılma kalıpları) da önemli ölçüde değişmiştir. Kadın işgücü her meslek ve işkolunda çalışma hayatının her düzeyinde (yüksek kademeler de dahil) temsil edilmektedir. Ancak kadınların büyük bir bölümü geleneksel kadın işlerinde çalışmaktadır. Kadınların işgücüne katılımı, evlenme veya çocuk doğurma sonrasında ücretli istihdamdan ayrılma oranının yüksek olmasından dolayı olumsuz şekilde etkilenmektedir. Buna karşılık, yirmi ve daha küçük yaşlardaki bekâr kadınlarda işgücüne katılma oranı nisbeten yüksektir. Kadınlar için katılmayı engelleyen faktörlerden biri de küçük çocukların bulunmasıdır. Bu, küçük çocukların bakımı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve yetiştirilmesinin yoğun olduğu yaşların, mesleki tecrübe ve vasıf kazanmak için gerekli olan kilit yaşlara tekabül etmesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunun çözümünde çocuk bakım hizmet ve yardımlarının arttırılması, çalışma sürelerinin esnek hale getirilmesi, okul programlarında düzeltmeler yapılması ve diğer sosyal koruma tedbirleri faydalı olabilir (10).

2) Çalışan Kadınların Meslek, Statü ve Sektör Dağılımı

Son yıllarda kadınların her meslek ve sektörde istihdamı artmasına rağmen ülkeler itibariyle kadın işgücünün sektör ve statü dağılımı önemli farklılıklar göstermektedir. Genellikle hizmet sektöründe büro ve hizmet işlerinde kadınlar yoğunlaşırken erkekler imalât sektöründe yoğunlaşmaktadır. Bazı ülkelerde istihdam edilen kadınların önemli bir kısmı birkaç meslekte yoğunlaşmaktadır. İsveç'de istihdam edilen kadınların % 40'ı sekreterlik, hemşirelik, satış elemanı, temizlikçi ve çocuk bakıcısı olarak 5 meslekte toplanmaktadır. Portekiz'de istihdam edilen kadınların % 33'ü sekreterlik, kadın terziliği, satış elemanı, temizlikçi ve vasıfsız işlerde toplanmaktadır. Fransa'da ise istihdam edilen kadınlar % 43'ü sekreterler, büro elemanları, uzman işçiler, satıcılar ve ev işlerini yapanlardan oluşmaktadır (11).

Tablo: 8 Türkiye'de İktisaden Faal Nüfusun Yapılan İşlere Göre Dağılımı, 1985.

	Toplam (Erkek+Kadın)	%	Erkek	%	Kadın	%
İlmi, Tek. Eleman. serbest mes.	1.011.705	4.7	713.841	0.05	297.864	0.038
Müteşebbis, direktör ve üst kademe Yöneticiler	168.070	0.8	157.948	0.01	10.122	0.0013
İdari personel	732.081	3.4	495.715	0.03	236.366	0.03
Ticaret ve satış personeli	977.564	4.5	921.050	0.06	56.514	0.0073
Şahsi hizmetlerde çalışanlar	1.111.118	5.1	1.023.154	0.073	87.964	0.011
Tarım, ormancılık, hayvancılık işleri	12.069.803	56.0	5.606.150	0.40	6.463.653	0.84
Tarımdışı ve ulaştırma işleri	4.479.538	20.7	4.139.770	0.29	339.768	0.044
Bilinmeyenler	6.907	0.1	6.425	0.004	4.82	0.00006
İşsizler	1.023.210	4.7	868.678	0.062	154.532	0.02
Toplam	21.579.996	100	13.932.731	100	7.647.265	100

Kaynak: Petrol-İş Yıllığı 1989, s. 145.

Tablo 8'de görüldüğü gibi, toplam aktif nüfusun %56'sı tarım işlerinde çalışmaktadır. Ancak bu işlerde çalışan kadınlar erkeklerden fazladır. Diğer bir ifade ile, kadın işgücü için tarımsal işler belirleyicidir. Toplam kadın işgücünün % 84'ü tarımsal işlerde çalışmaktadır. Bu işlerde çalışan kadın işgücünün çok büyük bir bölümü de ücretsiz aile işçisi statüsündedir.

10. Employment Outlook 1988, OECD Paris 1989, s. 11.
11. Employment Outlook 1988, OECD Paris 1989, s. 147.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 9 Dünyada Bölgeler İtibariyle Kadın İşgücünün İşteki Durumuna Göre Dağılımı (%)

Bölgeler	İşgücü	Ücretli	Ücretsiz Aile Yardımcısı	Kendi hesabına çalışan
Dünya	31	32	57	21
Yüksek Gelirli	36	36	68	19
Düşük gelirli	27	26	53	22
Latin Amerika	24	27	31	16
Kuzey Afrika	14	9	31	17
Doğu Asya	37	34	60	24
Güney ve Batı Asya	25	26	51	22

Kaynak: T. Faul Schultz "women's Changing Participation in the Labor Force: A world Perspective", Economic Development and Cultural Change, April 1990, s. 465.

Tablo: 9, Bölgeler itibariyle dünyada kadın işgücünün statü dağılımını göstermektedir. Buna göre, ücretli olarak çalışan kadınlar yüksek gelirli ve Latin Amerika'da bulunmakta, ücretsiz aile yardımcısı olarak çalışan kadınları ise Yüksek Gelirli, Doğu Asya ve Düşük Gelirli ülkelerde büyük bir oran teşkil etmektedir.

Tablo: 10 Türkiye'de Aktif Kadın Nüfusun İşteki Durumuna Göre Dağılımı (1985) (%)

Ücretli	İşveren	Kendi Hesabına Çalışan	ücretsiz Aile İşçisi	Bilinmeyen
14.0	0.1	4.6	79.2	2.1

Kaynak: Petrol-İş 1989 Yıllığı, s. 143.

Kadın işgücünün statü dağılımı bakımından Türkiye ile dünya karşılaştırılsa, Türkiye'de kadın işgücünün çok büyük bölümünün (% 79-2) ücretsiz aile işçisi olduğu ve ücretli oranın dünya ve diğer bölgelerin tümüne göre geri (% 14) olduğu görülmektedir.

Tablo: 11 Türkiye'de Ücretlilerin Cinsiyete ve Sayım Yıllarına Göre Dağılımı (12+yaş)

Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın	Kadınların Top. Ücretliye Oranı (%)
1965	3.057.344	2.746.755	310.589	10.2
1970	4.172.699	3.577.596	595.103	14.3
1975	5.386.527	4.510.014	876.513	16.3
1980	6.162.002	5.216.151	945.851	15.3
1985	6.978.181	5.905.700	1.072.481	15.4

Kaynak: Petrol-İş Yıllığı 1989, s. 143.

Toplam ücretliler içinde kadınların oranı çok düşük olduğu, ancak yıllar itibariyle arttığı görülmektedir (Tablo: 11).

Tablo: 12 Türkiye'de İktisaden Faal Nüfusun Cinsiyete Göre Sektörel Dağılımı (1985)

Sektörler	Toplam	ERKEK		KADIN		İktisaden Faal Kadın NüfusunKendi içinde sektörel Dağılım (%)
		Sayı	%	Sayı	%	
Tarım	12.118.533	5.634.276	46.5	6.484.257	53.5	86.7
Sanayi	2.345.719	2.010.579	85.7	335.140	14.3	4.5
Hizmetler	5.985.613	5.325.785	89.0	659.828	11.0	8.8
Toplam	20.449.865	12.970.63.		7479.225		100.0

Kaynak: Petrol-İş Yıllığı 1989, s. 151.

Türkiye'de kadın işgücünün sektörel dağımına bakıldığında % 86,7'lik payla tarımın ilk sırayı aldığı görülmektedir (Tablo: 12). Aynı oranın 1955 yılında % 95,6 ve 1970 yılında % 89,0 olduğu dikkate alınırsa, kadın işgücünün tarımdaki payının hızlı bir azalma gösterdiği anlaşılmaktadır (12). Tarım sektöründeki bu azalışa karşılık, kadın işgücünün sanayi ve daha çok hizmetler sektöründe istikdamı artmaktadır. Bunun nedeni ise, kentlerde yaşayan kadınların aile gelirine katkıda bulunma ihtiyacının artması, hizmet sektöründe kadınların yapabileceği işlerin sayısındaki artış, çocuk bakımı ile ilgili hizmetlerin gelişmesi ve kadınların çalışması konusunda toplumdaki düşüncenin değişmesidir.

Dolayısıyla, önceleri aile gelirinin yetersizliğinden dolayı geçici olarak çalışan kadınların, devamlı bir gelir elde etmek için devamlı bir işte çalışma eğiliminin arttığı söylenebilir (13).

Tablo: 13 AT Ülkelerinde Hizmet Sektöründe Kadın İstihdamı

Yıllar	1978	1980	1985	1986
Miktar (Bin)	28.468	30070	32.981	33.898
Oran (%)	43.6	44.3	45.3	45.6

Kaynak: Yusuf Balcı, a.g.e., s. 73.

Tablo: 13'te AT ülkelerinde de hizmet sektöründe kadın istihdamının arttığı görülmektedir. Türkiye ile karşılaştırıldığında, AT ülkelerindeki kadın istihdam oranlarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

12. Necla Pur. "Türkiye'de Kadın İşgücünün İstihdamı", Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri, 2. Türkiye İktisat Kongresi Tebliğleri, DPT Ankara 1981, s. 704.
13. Yusuf Balcı, a.g.e., s. 72.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 14 Avrupa Topluluğunda Sektörel İstihdamın Cinsiyete Göre Dağılımı (%) (1986)

Sektörler-Cinsiyet	Tarım	Sanayi	Hizmet
Erkek	8	42	50
Kadın	7	20	73

Kaynak: İşveren Dergisi, Nisan 1990, s. 23.

Tablo: 14'te görüldüğü gibi, sanayi sektörünün istihdam yaratma kapasitesinin zayıflamasına karşılık hizmet sektörünün istihdamdaki payı artmaktadır. Hizmet sektörü özellikle kadın işgücünün artan oranda istihdam edildiği sektör durumundadır.

2) İşsizlik

İşsizlik bakımından kadın-erkek dağılımının önemli farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Tablo: 15 OECD Ülkelerinde İşsizliğin Cinsiyete Göre Dağılımı (%)

	Kadın					Erkek				
Ülkeler	1983	1984	1985	1986	1987	1983	1984	1985	1986	1987
Avustralya	9.9	8.4	8.0	8.4	8.3	9.9	8.7	7.8	7.7	7.5
Belçika	17.9	18.3	17.7	17.8	17.4	8.1	8.0	7.3	7.1	7.0
Kanada	11.6	11.4	10.7	9.9	9.4	12.1	11.2	10.3	9.4	8.5
Danimarka	10.1	10.0	9.2	8.4	8.0	-	7.7	6.1	5.0	5.3
Finlandiya	5.2	5.0	4.6	4.6	4.4	5.8	5.4	5.4	6.1	5.9
Fransa	11.1	12.6	12.9	13.1	13.7	6.6	8.0	8.6	8.7	8.6
Almanya	9.3	9.3	9.5	9.2	9.3	6.7	6.8	6.6	6.1	6.3
Yunanistan	11.7	12.1	11.7	11.6	11.5	5.8	6.0	5.6	5.1	7.1
İrlanda	15.0	17.0	19.7	20.6	22.1	14.2	15.9	17.1	17.5	18.1
Japonya	2.7	2.8	2.7	2.8	2.8	2.7	2.8	2.7	2.8	2.8
Lüksemburg	4.7	4.7	4.4	4.1	2.3	2.7	2.4	2.2	1.9	3.1
Hollanda	14.0	13.5	12.3	12.6	12.2	11.1	10.7	9.2	8.1	7.7
Yeni Zelanda	-	-	-	4.7	4.3	-	-	-	3.6	3.9
Norveç	3.9	3.3	3.2	2.6	2.7	3.3	3.2	2.2	1.5	1.8
Portekiz	12.7	12.5	12.1	10.5	9.0	5.2	6.6	6.8	6.5	4.9
İspanya	21.3	24.9	25.8	26.0	27.9	16.5	19.7	19.8	18.5	15.6
İsveç	3.7	3.4	2.9	2.7	1.9	3.5	3.1	2.8	2.6	1.9
İngiltere	9.8	10.3	10.9	10.9	9.6	11.9	11.6	11.8	11.9	10.8
ABD	9.2	7.6	7.4	7.1	6.2	9.9	7.4	7.0	6.9	6.2

Kaynak: Employment Outlook 1988, OECD Paris 1989, s. 141.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ

Tablo: 15'te, Finlandiya, Japonya ve İngiltere hariç tüm ülkelerde kadın işsizlik oranlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Belçika'da ise kadın işsizlik oranı erkeklerin iki katına yaklaşmaktadır. Bazı ülkeler –Fransa, İrlanda, İspanya– istisna edilirse, OECD ülkelerinde kadın işsizlik oranlarında yıllar itibariyle düşme eğilimi gözlenmektedir. Tablo 2'deki toplam işsizlikte kadınların payı, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da 1980-1989 döneminde küçük artışlar kaydettiği görülmektedir.

Tablo: 16 Türkiye'de İşsizlerde Kadınların Oranı

Yıllar	%
1979	15.2
1980	17.7
1981	18.6
1982	18.6
1983	17.1
1984	16.1
1985	16.4
1986	16.8
1987	17.3
1988	17.6
1989	17.6

Kaynak: Petrol-İş Yıllığı 1989, s. 159.

Türkiye'de işsizlerde, kadınların oranları 1982 yılında % 18.6 ile en yüksek çıktıktan sonra nisbi bir düşüş gözlenmiştir. Ancak 1987 yılından sonra bir artış gözlenmeye başlanmıştır (Tablo: 16).

Tablo: 17 OECD Ülkelerinde Uzun Süreli İşsizlik, 1987.

Ülkeler	Erkek	Kadın
Avustralya	33.4	22.2
Avusturya	11.0	10.5
Belçika	63.0	73.0
Kanada	11.0	6.9
Finlandiya	23.2	18.8
Fransa	42.9	47.6
Almanya	32.3	31.6
İrlanda	49.3	32.1
Japonya	25.0	12.0
Hollanda	55.1	49.9
Norveç	5.7	7.4
Portekiz	42.1	50.9
İsveç	7.5	8.6
İspanya	53.1	62.2
İngiltere	47.1	32.5
ABD	10.0	5.7

Kaynak: Employment Outlook 1988, s. 73.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 17'de görüldüğü gibi OECD ülkelerinin çoğunda uzun-süreli işsizlik oranları erkekler için kadınlardan yüksektir. Uzun süreli kadın işsizlik oranları Belçika, Fransa, Portekiz ve İspanya'da erkeklerden yüksektir.

3)Yeni Çalışma Şekilleri

Teknolojik ve ekonomik değişimler ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan sosyal ve endüstriyel ilişkilerin çalışma hayatına yansıyan etkileriyle çalışma süreleri, çalışma şekilleri ve üretim yöntemleri de önemli değişikliklere uğramaktadır. Tam gün çalışma yerine kısmi çalışma, çağrı üzerine çalışma, işin paylaşılması, ödünç iş ilişkisi ile çalışma ve esnek çalışma sürelerinde çalışma bu yeni çalışma şekillerinin başlıcalarıdır. Ülkemizdeki ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel alandaki değişimlerine paralel olarak bu yeni çalışma şekilerinin artan şekilde uygulanmaya ve tartışılmaya başlanacağı açıktır. Bu yeni çalışma şekillerinden kadın işgücü ile ilgili olanlar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

a-Part-time Çalışma

Çalışan kadınların çoğu hâlâ tam-gün çalışmasına rağmen, part-time işlerde çalışan kadınlarda önemli artışlar gözlenmektedir. Bazı Avrupa ülkelerinde kadın istihdamındaki artış, part-time kadın istihdamındaki artıştan kaynaklanmıştır.

Tablo: 18 OECD Ükelerinde Part-time İstihdamın Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 1985 (%)

	ERKEK							KADIN						
Ülkeler	Tüm erkekler	15-19 Yaş	20-24 Yaş	25-54 Yaş	55-59 Yaş	60-64 Yaş	65+ Yaş	Tüm Kadınlar	15-19 Yaş	20-24 Yaş	25-54 Yaş	55-59 Yaş	60-64 Yaş	65+ Yaş
Avustralya	7.4	30.8	8.8	3.7	6.4	13.6	35.0	39.2	43.5	20.3	45.5	44.2	48.6	58.3
Belçika	2.1	13.7	3.8	1.3	1.7	5.7	20.9	22.6	26.6	19.8	23.0	20.3	23.0	33.8
Kanada	7.6	55.0	11.6	2.1	4.9	4.9	27.6	25.3	65.4	20.5	20.9	28.2	28.2	47.2
Danimarka	8.7	47.6	9.0	2.7	2.9	10.5	30.6	41.9	62.1	21.6	40.2	55.4	64.8	66.5
Fransa	3.4	20.6	7.0	1.7	4.8	9.1	35.8	23.2	37.3	21.7	22.0	28.7	32.2	43.4
Almanya	2.1	1.8	1.6	1.6	1.7	5.5	39.9	29.8	3.6	8.3	36.5	36.2	42.4	58.4
Yunanistan	3.4	9.8	4.9	2.1	3.0	5.2	18.0	10.4	11.4	8.2	9.3	10.3	12.4	32.3
İrlanda	2.5	9.2	3.5	1.7	2.0	2.3	5.7	14.2	11.8	4.8	17.2	25.6	24.7	23.5
İtalya	2.8	5.9	4.7	1.7	3.5	6.3	20.5	9.5	8.8	8.6	8.9	12.0	18.1	27.6
Japonya	7.3	18.2	8.9	4.0	7.6	18.1	35.2	30.5	25.0	11.4	30.9	33.7	42.1	53.3
Lüksemburg	1.8	23.8	2.6	0.5	-	-	16.7	15.4	22.0	5.7	17.4	19.0	14.3	-
Hollanda	10.1	33.2	10.5	8.3	10.4	17.8	51.7	55.2	43.3	28.7	63.8	70.9	70.8	64.5
Norveç	7.9	46.2	8.8	3.9	3.9	10.5	40.9	43.0	63.5	25.8	41.8	55.2	52.2	75.0
Portekiz	3.4	4.4	3.1	1.8	4.4	5.9	23.3	10.0	8.0	7.5	8.9	16.5	14.9	25.4
İsveç	6.7	28.4	7.3	3.9	5.1	24.7	-	45.1	51.5	27.7	45.2	51.3	63.1	-
İngiltere	4.6	21.4	4.3	1.2	3.1	7.3	66.2	45.0	32.8	14.6	49.8	56.2	71.7	80.7
ABD	10.2	59.6	16.8	4.0	6.1	12.1	46.2	26.1	66.6	25.6	21.0	24.3	32.2	59.4

Kaynak: Employment Outlook 1988, s. 21.

Tablo: 18'de görüldüğü gibi, OECD ülkelerinin çoğunda tam-gün istihdam edilen kadınlar çoğunluktadır. Birkaç ülkede ise part-time çalışan kadınların oranı % 50'yi geçmektedir. Ayrıca tablo, part-time çalışan erkeklerin tüm ülkelerde kadınlardan oldukça düşük oranlarda olduğunu göstermektedir. Part-time çalışma durumunu erkek ve kadınlar bakımından etkileyen önemli faktörlerden biri yaşur. Erkeklerde 15-19 ile 65+ yaşlar için part-time çalışma oranları yüksek iken kadınlarda tüm yaşlar için bu oran yüksektir. Orta yaşlarda erkeklerde part-time çalışma oranı düşükken aynı yaştaki kadınlarda bu oran yüksektir. Kadınlardaki part-time çalışmayı arttıran faktör, ailede çocukların bulunmasıdır. Kadınlarda part-time çalışma oranının en düşük olduğu yaş ise 20-24 olarak ortaya çıkmaktadır. Genellikle yaşlı işçiler, topluma adapte edici ve emekliliği hazırlayıcı rolünden dolayı part-time istihdamı tercih etmektedir.

İşgücü yapısının değişmesi part-time çalışma programlarının gelişimini etkileyen bir diğer faktördür. Nüfus artışına ilâveten kadın ve çocuk işgücünün artan oranda çalışma hayatına girdiği gözlenmektedir. Bunun sonucu olarak geçici kısmi çalışma programlarının daha çok kadınlar, çocuklar, emekliler ve özürlüler tarafından tercih edilmesi sözkonusudur (14).

Part-time istihdamın yaş ve cinsiyet dağılımında arz-yönlü faktörlerin nisbi etkisi olmasına rağmen taleb yönlü faktörler hayati öneme sahiptir. Part-time istihdam öncelikle gönüllü veya gönülsüz kabul etmeye göre değişir. Konjonktürün durgunluk döneminde gönülsüz part-time istihdam artmaktadır. Çünkü arzu etmelerine rağmen belli bir kitle full-time iş bulamamaktadır. Bu etkinin erkeklere göre kadınlar için daha zayıf olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, gönüllü olarak part-time çalışmayı tercih eden kadınlar erkeklerden daha fazla olmaktadır (15).

Kadınların part-time çalışmayı daha fazla tercih etmelerinin bir nedeni de, hükümetlerin istihdamı geliştirme stratejisi olarak kadınlar için part-time işleri tercih etmesidir. (16). Part-time çalışmanın işgücü piyasasının dinamizmi için önemli olduğu ve işgücü piyasasından uzak olan kadınların full-time istihdama geçişlerinde bir köprü veya atlama taşı görevini gördüğü ileri sürülmektedir (17).

b- Geçici Çalışma

OECD ülkelerinin çoğunda geçici çalışan kadınlar erkeklerden fazladır. Geçici çalışma daha çok genç işçiler tarafından tercih edilmektedir. Erkeklere göre kadınlar daha büyük oranda istikrarsız geçici işlerde çalışmaktadır. Erkeklerin çoğu eğitim gördükleri veya devamlı bir iş bulamadıkları için geçici işlerde çalışmakta, devamlı bir iş istemeyen erkekler ise toplam geçici çalışanların %5'ini teşkil etmektedir. Devamlı bir iş istemeyen kadınların oranı ise %12'yi

14. Mina Özevren, İşletmelerde Çalışma Saatleri Programları ve Marmara Bölgesindeki Uygulama, Basisen Yay., İst. 1987, s. 118.
15. Employment Outlook 1988, s. 23.
16. R. Crompton, L. Hantrais and P. Walters, "Gender Relations an Employment", The British Sociology, September 1990, s. 345.
17. Rebecca M. Blank, "The Role of Part-time work in women's Labor Market Choices Over Time" The American Economic Review, May 1989, s. 295.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bulmaktadır. Diğer taraftan geçici işlerde çalışma ya bir anlaşmaya bağlı olarak veya anlaşma olmaksızın ihtiyaç ortaya çıktığında sözkonusu olmaktadır. (18).

Avrupa Topluluğu ülkelerinde çalışma sürelerinin kısalmasının yanısıra kısmi çalışma ve esnek çalışma gibi yeni çalışma şekilleri yaygınlaşmaktadır. Bu yöndeki istekler işçi sendikaları tarafından iki nedenle ileri sürülmektedir. Birincisi, çalışma sürelerinin kısalması ve part-time çalışma şekillerinin artması ile, çalışanlara iş dışında daha fazla zaman kazandırarak refah artışına katkıda bulunmak. İkincisi ise bu yolla yeni işgücü talebi yaratarak istihdam artışına katkıda bulunmak. Ücretlerde herhangi bir indirim olmaksızın çalışanların işte geçen sürelerinin azaltılması refah artışı olarak değerlendirilmektedir. Giderek artan oranda istihdama dahil olan kadın işgücü için bunun öneminin daha büyük olduğu açıktır (19).

III. Çalışma Hayatında Kadınların Korunması ile İlgili Yasal Düzenlemeler

Kadınlar, tarihin eski devirlerinden günümüzün gelişmiş toplumlarına kadar her dönemde ve her bölgede ekonomik hayatın ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Çok şeyi değiştiren sanayi devrimi, kadın ve çocukların kötü çalışma şartlarında ve uzun çalışma sürelerinde kitle halinde emeklerini iş piyasasına arz etmeleri ve yoğun bir istismara konu olmaları sonucunu doğurmuştur. Tüm çalışanların ve özellikle kadın ve çocukların, hızlı ekonomik, sosyal ve teknik değişiklik karşısında korunması ulusal ve uluslararası hukukun konusunu teşkil etmiştir. En geniş ve kapsamlı olanlarından daha dar kapsamlı olanlarına kadar bu hukuki düzenlemelerin ele alınması, bu alandaki gelişmeyi göstermiş olacaktır.

A. Uluslararası Çalışma Teşkilâtı (ILO) Normları

1- İşe Alınma ve Çalışma Şartları Açısından Fırsat Eşitliği Sağlama ve Cinsiyete Dayalı Ayırımcılığın Önlenmesi

Bu konuda ilk sözleşme 1951 yılında 100 sayılı sözleşme kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile eşit değerde iş için kadın ve erkeklere eşit ücret ödenmesi esası getirilmiştir. Bundan önce 1948 yılında 83 sayılı tavsiye kararı ile istihdam hizmetlerinde ayırımın yasaklanması öngörülmüştür. Yine 1951 yılında 90 sayılı tavsiye kararı ile 100 sayılı sözleşme kuvvetlendirilmiştir.

1958 yılında ise 3 sayılı sözleşme ile iş ve meslek bakımından kadın-erkek ayırımı yasaklanmıştır. Aynı yıl ve 3 sayılı tavsiye kararı da "işe alınma ve çalışma şartları açısından ayırım gözetici davranışların önlenmesi" ile ilgili olmuştur.

---

18. Employment Outlook 1988, OECD, s. 150.
19. Meryem Koray, "Avrupa Topluluğu Ülkelerinde İşgücü Piyasasının Özelikleri, Sorunları ve İstihdam Politikaları", İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, Ekim 1990, s. 33.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1962 yılında çalışma saatlerinin düşürülmesi ile ilgili tavsiye kararı kabul edilmiştir. 1962 yılında ise 122 sayılı istihdam politikaları sözleşme ve tavsiye kararı ile ayrıntı yasaklanmıştır.

1974 yılında 140 sayılı insan kaynaklarını geliştirme sözleşmesi ve 1975 yılında 150 sayılı aynı konudaki tavsiye kararı ile kadınların çalışma hayatında korunması ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. 1981 yılında ise 56 sayılı aile sorumluluğu olan işçiler sözleşmesi kabul edilerek kadınlarla ilgili koruyucu ilkeler öngörülmüştür.

2- Kadın İşçilerin Doğum Öncesi ve Sonrasında Korunması

Bu konuda ilk sözleşme 1919 yılında kabul edilen sözleşme 3 sayılıdır ve kadınların doğum öncesinde ve sonrasında istihdam edilmelerini öngörmektedir. Bu sözleşme bir bakıma ILO kuruluşu ile ortaya çıkan sözleşmelerden biridir. 1958 yılında kabul edilen 110 sayılı sözleşme, plantasyon işçilerinin çalışma şartları ile ilgilidir. Bu sözleşmenin 7. bölümü kadınları ile ilgilidir. 1967 yılında iş göremezlik, malûllük ve yaşlılık haklarıyla ilgili 178 sayılı sözleşme kabul edilmiştir.

3- Kadınların Gece Çalışması

1919 yılında 4 sayılı sözleşme ile kadınların gece çalışmasına ilişkin sözleşme kabul edilmiştir. 1921 yılında 13 sayılı kadınların ikinci işlerde gece çalışması ile ilgili tavsiye kararı kabul edilmiştir. 1934 yılında 89 sayılı sözleşme ile kadınların gece çalışması düzenlenmiştir.

Bunlardan başka kadınların maden ocakları ve yer altına çalıştırılması ile ilgili 1935 tarih ve 45 sayılı sözleşme ile kadınların eğitimi ve işçi sağlığı-iş güvenliği sözleşme ve tavsiye kararları bulunmaktadır. Türkiye bu sözleşmelerden 45, 100, 103, 110 ve 111 sayılı olanlar, sözleşmelerden ise 90, 95, 4 ve 123 sayılı olanlar kabul edilmiştir.

B. Avrupa Topluluğu

Tam üye olmak için AT'a başvuran Türkiye'yi Topluluk Hukuku yakından ilgilendirmektedir. Üye devletlerin hukuk sistemlerinden bağımsız olan Topluluk hukuk sisteminin üye devletlerin hukukuna üstünlüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla Topluluk hukukuna aykırı bir üye ülkenin hukuk kuralı uygulanamaz (20).

1) Avrupa Topluluğunun kadın-erkek eşitliği sosyal politika çerçevesinde 119. maddede ele alınmıştır. 119. madde "Her üye devlet aynı iş için kadın ve erkek işçiler arasında ücret eşitliği ilkesini önce sağlar ve sürdürür" hükmünü getirmiştir. Bu ilkenin, 12 yıllık geçiş süresinin ilk 4 yılında sağlanması şartını getiren Roma Anlaşmasının 8 maddesi, üye ülke mahkemelerini bu hakları Topluluk hukukuna göre korumakla yükümlü tutmuştur (21).

20. Oya Çitci, "Avrupa Topluluğu, Kadın Çalışması ve Türkiye", Cahit Talas'a Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yay. Ankara 1990, s. 141.
21. A. Füsun Arsava, "Avrupa Ekonomik Topluluğunda Kadın-Erkek Eşitliği", İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, Ağustos 1990, s. 33.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) Bundan sonra kadınlar yılı olarak ilan edilen 1975 yılında AT Konseyi, 75/117 direktifi kabul ederek 119. maddenin uygulanması ve üye ülke mevzuatlarının uyumlaştırılması amaçlanmıştır. Bu direktif çerçevesinde üye ülkeler bir yıl içinde kanun, tüzük ve yönetmeliklerde bulunan tüm ayırımcı maddeleri yürürlükten kaldırmak zorundadır. Direktifin 2. maddesinde ise uygulamadaki ayırımcılığa karşı tüm çalışanlara yargı yolu açılmış ve bu hak bu yola başvuran işçilerin işten atılmalarına karşı korunmuştur.

3) AT Konseyi 9.2.1976 tarihinde 76/207 sayılı direktifle işe girme, yükselme, meslek eğitimi ve çalışma şartlarında kadın ve erkekler arasında eşit işlemi öngörmüştür. Direktife aykırı uygulamalara karşı yargı yolunun açık olduğu ve bu ilkeye aykın kanunun, tüzük ve yönetmeliklerin yürürlükten kaldırılması öngörülmüştür.

4) Topluluk Konseyinin üçüncü direktifi 19 Aralık 1978 tarih ve 79/7 sayılı "kadın ve erkeklerin sosyal güvenlik alanında eşitliğinin sağlamaya yöneliktir. Sosyal güvenlik sistemine girmede, primlerin belirlenmesinde, primlerin ödenmesinde doğrudan ve dolaylı ayırım yasaklanmıştır.

5) 24.7.1986 tarih ve 86/378 sayılı işyeri sosyal güvenlik sistemlerinde eşit işlem ilkesinin uygulanmasına ilişkin direktifle ücretli, kendi hesabına çalışan, emekli, sakat, hasta ve işsizler sosyal güvenlik kapsamına alınmaktadır.

6) 11.12.1986 tarih ve 86/613 sayılı direktif ise bağımsız çalışan kadın ve erkeklere eşit işlem ilkesinin uygulanması ve bağımsız çalışan kadınların hamilelik ve analık durumunda korunmasına ilişkindir. Bu direktifle üye ülkelere bu konuda gerekli tedbirleri almaları için 30.6.1989'a kadar süre tanımıştır.

7) Ayrıca Topluluk 1982-85 ve 1986-90 dönemlerini kapsayan iki ayrı eylem programını yürürlüğe koymuştur (22).

IV. Sonuç

Toplumda üstlendiği rolleriyle ekonomik ve sosyal hayatın ayrılmaz bir kesimini teşkil eden kadınlar, ekonomik gelişmeye bağlı olarak hizmet sektörünün gelişmesi, büro işlerinin artması ve eğitim düzeyinin yükselmesiyle çalışma hayatında daha fazla temsil edilmeye başlanmışlardır. Bütün dünyada erkeklere göre daha düşük oranda işgücüne katılan kadınların işgücüne katılma oranlarında önemli artışlar gözlenmektedir. Genellikle "ikincil işgücü piyasası" olarak adlandırılan piyasada temsil edilen kadınların toplam istihdam içindeki payı da artmıştır.

Kadını, toplum ve çalışma hayatında ikinci sınıf olarak kabul eden anlayışın ve onun uygulamadaki yansımalarının sonucu olarak, kadın-erkek eşitsizliği gibi bir sorun ortaya çıkmıştır. Çalışma hayatında ücretler, çalışma şartları, iş ve meslekler, sosyal güvenlik, eğitim ve istihdam fırsatları, emeklilik, hastalık, işsizlik, ilerleme ve çalışma süreleri gibi konularda ayırımcılığın yapıldığı ülkeler bu sorunun kaynağıdır. Yine bu ülkelerde kadınlar toplum hayatının her kademesinde ayırıcı ve aşağılayıcı bir muameleye tabi tutulmaktadır.

---

22. İşveren Dergisi, Nisan 1990, s. 24.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kadınların toplumdaki diğer rollerine ilâveten gerekli ve uygun olan alanlarda ekonomiye ve topluma katkıda bulunları mevcut beşeri gücü faydalı hale getirmekten başka birşey değildir. Fakat bu, durum ve şartlar ne olursa olsun kadınların mutlaka çalışma hayatına katılacağı şeklinde anlaşılamaz. Böyle durumda daha fazla çalışma –ister kadın ister erkek olsun– daha fazla sömürü anlamına gelecektir. Çünkü bütün dünyada kadınlar, erkeklere göre düşük ücret almaktadır. Ayrıca kadın şeref ve haysiyetini küçük düşüren ve aşağılatıcı muameleye tabi tutan reklâm gibi birtakım iş ve mesleklerin bir sömürü şekline dönüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla ekonominin, çalışma hayatının, eğitim ve istihdam fırsatlarının, çalışma sürelerinin, ücret ve sosyal yardımların, sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinin, iş ve mesleklerin kadının istismarına ve aşağılanmasına yol açmayacak şekilde düzenlenmesi her yerde karşılaşılan temel sorunlardan biri olarak canlılığını korumaktadır. Kadınların daha fazla oranda iş hayatına katılımının sağlanmasının ekonomik ve sosyal bakımdan yeterli kabul edilemez. Öncelikle salt maddi yarar ve kâr hırsıyla hareket ederek ekonomik ve sosyal hayatta kadınlara bu anlayış doğrultusunda yer ve statü biçen düşünce ve anlayışın düzeltilmesi gerektiği açıktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÇOCUĞUN PSİKO-SOSYAL GELİŞİMİNDE AİLE ETKİLERİ

Psikolog İCLAL KÜŞİN
M.Ü. Eğitim Fakültesi Eğitim Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi

Aile çocuğun ilk karşılaşıp içinde yaşadığı ve etkilendiği bir ortam oluşturur. Çocuğun ilk yaşantılarında öncelikle annenin önemi büyüktür, çünkü ilk ve en yoğun iletişim ve etkileşimi anne ile yaşar. Daha sonra baba ve ailenin diğer fertleri de buna katılır. Bu sırada aile fertlerinin birbirlerine ve özellikle çocuğa karşı tutumları, onun psikolojik ve sosyal gelişimini etkiler ve hatta belirleyici olabilir.

Aile toplumun kültür değerlerini kuşaktan kuşağa aktarır. Bu önemli işlevinin yanısıra çocuk için ilk ve en önemli sosyal ortam olma özelliğini taşır. Etkileyici ve eğiticidir. Çocuk doğduğunda henüz toplumsal bir varlık değildir. Yaklaşık 2-3 ay civarında, insanları artık objelerden ayırabilmesi ile başlayan uzun bir sürenin içine girer. Bu toplumsallaşma süreci boyunca birlikte yaşadığı grubun fertleri gibi davranmasını ve onlara uyum göstermesini öğrenir.

Her gelişim alanında olduğu gibi, toplumsal gelişimi de önceden planlama ve yönetmeye ihtiyaç vardır. Çünkü toplumsallaşma süreci içindeki çocuk, ait olduğu grubun değer yargılarından etkilenir, onları zamanla kendine mal eder. Hatta bazen bu grubun bir anlamda baskısı altında olduğu göz önüne alındığında da ailenin seçici, değendirici, denetleyici bir tutumu benimsemesi ve çocuk için iyi bir model oluşturması gerekir.

Çocuğun duygusal gelişim, benlik oluşumu ve kişilik özelliklerinin belirlenmesinde de ailenin etkin olduğunu görüyoruz. Doğumundan itibaren ilk ve en önemli iletişimi annesiyle kuran ve bunu çok yoğun bir şekilde yaşayan çocuk, eğer bu iletişimi kararlı bir sevgi, şevkat ve ilgi dolu bir ortamda gerçekleştiriyorsa, bundan olumlu olarak etkilenir. Temel güven duygusuna sahip, sağlıklı bir psikolojik yapı için sağlam bir temel oluşur.

Her anne baba çocuğu ile böyle sağlıklı bir iletişimi yaşamak ister. Bunu nasıl gerçekleştireceği sorusu ile devamlı cevap arar. Bu konuda anne babaya yönelik bilgiler verilmektedir. Fakat bunları değişmez bir formül haline getire-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meyiz. Çünkü konu insandır. Ferdi farklılıkların yaşanması ve çeşitli faktörlerin etkilemesi böyle değişmez maddelerin yazılmasını engeller.

Burada anne babanın çocuğa karşı oluşturdukları yanlış tavırların hangi etkileri oluşturacağını ve bunun sonuçlarının bilinmesinde yarar vardır.

Aşırı koruma tavrı

Aslında olumlu sınırlar içinde, destekleyici nitelikteki koruyucu tavır, çocukta temel güven duygusunun oluşumu için gereklidir. Bazı anne babalar çeşitli nedenlerle bu tavırlarında aşırıya kaçarlar. Çocuklarının en doğal davranışlarını bile kısıtlayıp devamlı denetleyerek kaygıdan kaynak alan patalojik bir ortam oluştururlar. Böyle ortamda yetişen çocukta temel güven duygusunun oluşumu engellenir. Kaygılı, güvensiz, kolayca paniğe kapılabilen, pasif bir kişiliğe temel oluşturur. İleride, bağımlı, sorumluluk almaktan korkan bencil, güvensiz yetişkinler olarak hayatlarını sürdürdükleri görülür.

Aşırı hoşgörü tavrı

Çocukların her isteğine boyun eğen aşırı hoşgörü ve düşkünlük tavrı, çocuğun psikolojik gelişimini olumsuz etkiler. Böyle ailelerde çocuk anne babayı sürekli tartar, zayıf olan yönlerini bularak, kendi gücünü dener. Örneğin yemek konusunda annenin zaafını keşfetmişse, bu konuda panik uyandırıcı her davranışı dener.

Bunlarda sorumluluk, bencillik, doyumsuzluk özelliklerine sahip engellemelere dayanıksız, çabuk çöken kişilik yapıları oluşabilir.

Reddetme tavrı

Çocuğun ailesi tarafından reddedilişi açıkça veya üstü kapalı olarak yaşanabilir. Devamlı hırçın davranma, azarlama, dayak, ilgisizlik, çocuğu terketme veya başka bir yere gönderme biçiminde görülebilir.

Çocuktan kusursuz davranış bekleme, aşırı koruyuculuk ise bazı durumlarda üstü kapalı reddetme belirtileri olarak kabul edilebilir. Anne baba zaman zaman kusurlu olabilir. Burada önemle vurguladığımız böyle davranmaktaki devamlılık ve ısrardır. Ancak, o takdirde reddedici ebeveynden bahsedebiliriz. Böyle ailelerin çocukları kendilerine ve çevrelerine karşı güvensiz, öfkeli, içe dönük, sevgisiz, ümitsiz ve karamsar bir kişilik tavrı geliştirebilirler.

Baskı altında bulundurma tavrı

Bu tavır, çocuğun davranışlarına sürekli karışan, her hareketini tenkit eden, devamlı düzeltmeler içinde bulunan, suçlayan, cezalandıran ebeveyn tavrıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu ailelerde yetişen çocuklar, aşağılık duygularıyla birlikte öfke dolu bir isyanı yaşarlar. Veya çekingen, kolay etki altında kalan, aşırı duyarlı bir zeminde, aşırı nazik, dürüst, dikkatli bir yapı geliştirebilirler.

Bazı ebeveyn de çocuğu yüksek başarı için psikolojik olarak baskı altında bulundurur. Bu yüksek beklenti ise çocukta kendine güvensizlik ve kaygı yaratmaktadır.

Anne baba çocuk ilişkisinde geliştirilen bu yanlış tutumlar çocuğun her alandaki gelişimini olumsuz etkiler. Burada gereken tavır "kabul etme" tavrıdır. Böyle anne babalar sevgi ortamı içinde temel güven duygusu oluşturur. Çocuğun yaşına bağlı doğal olarak sınırlı yeteneklere sahip olduğunu bilir. Kendisinin küçük bir kopyası veya kendi idealindeki kişi olmasını beklemez. O'na amaçlarına ulaşmada yardımcı olur. Karşılıklı görev ve hakların olduğu böyle demokratik ve sağlıklı aile yapısının ilk etkileri çok önemlidir.

Böyle ailelerde yetişen çocuklar aktif, özgür, yaratıcı fikirler oluşturan, bağımsız, özgüvenli, kendi iç disiplinini oluşturmuş fertler olarak toplumsal hayata katılırlar.

Parçalanmış aile

Ailenin parçalanmış olması da çocuğu etkiler. Ölüm, aileden ayrı yaşama, boşanma, iş bulma nedeniyle gurbette yaşamaya bağlı olarak anne ve babadan birinden veya her ikisinden mahrumiyet çocuk üzerinde kalıcı olumsuz etkiler yaratır.

Nörotik kişilik özelliklerinin yanı sıra davranış bozukluklarına da neden olabilir. Özellikle çocuk suçluluğunun temelinde böyle bozuk aile düzenine rastlanır.

Boşanma, çocukların ruh sağlığı açısından üzerinde önemle durulması gereken bir sosyal olaydır.

Bazen eşler için olumsuzlukların sonu olabilir. Fakat çocuğun varlığı eski sorunlara yenilerini ekler. Anlaşmazlık nedeni ile boşanan eşler bu anlaşmazlıklarını boşanmadan sonra da devam ettirirler. Çocuk ise boşanmadan önce uyumsuz bir ailenin olumsuz etkilerini yaşarken, ortaya çıkan yeni durumla birlikte artan yeni olumsuzlukları yoğun bir şekilde yaşar.

Taraflardan bir veya ikisinin ilgisizliği, nafakanın ödenmemesi, ayrı kalma, tarafların birbirlerini devamlı kötüleyip suçlaması çok karşılaşılan konulardır. Buna bağlı olarak yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, bu durumdaki çocuklarda psikolojik uyumsuzluğa daha sık rastlanır. Depresyon, uyum ve davranış bozuklukları, okul başarısızlıkları görülme ihtimali yüksektir. Anne babasından birinden boşanma sonucu veya terkedilerek ayrı kalan çocuklar büyük psikolojik sorunlar yaşarlar.

Aile Danışma Merkezi vb. kurumlar aracılığı ile boşanmaya neden olacak sorunları ortadan kaldırmaya yönelik olarak rehberlik çalışması yapmanın önemi açıktır. Ayrıca boşanmış ailelerin çocukları için olumsuz etkilerin en aza indiri-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leceği önlemler alınmalıdır. Kişiler bu alanda bilgilendirilip eğitilerek ailenin parçalanmış olmasının çocuk üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirilmelidir.

Gelişen toplumlarda, kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi sonucu çalışan kadın sayısı artmıştır.

Ailenin çocuğa etkileri incelenirken, çalışan annenin hangi etkileri yarattığı konusu üzerinde de durmak gerekir. Anne evde veya evin dışında bir işte ayrıca ücretli olarak çalışıyorsa hem çocuk, hem kendisi bazı zorlukları birlikte yaşarlar.

Doğum sonrası izininin yetersiz oluşu, evdeki işlerde yardımsız kalınması anne açısından bilinen zorluklardır. Durumdan çocuğun nasıl etkilendiğine bakıldığında, özellikle ilk aylarda anneye olan biolojik ve psikolojik ihtiyaç bugün kabul edilen bir gerçektir. Çünkü temel güven duygusunun oluşumunda bu ilk ayların önemi vazgeçilmez niteliktedir. Bu dönemde çocuğun temel ihtiyaçları annesi tarafından karşılanmalıdır. Anneden mahrumiyet, önemli psikolojik bozukluklara neden olur.

Çocuk açısından ikinci zorluk, kimin bakacağı konusuna getirilen yanlış çözümlerdir. Para ile tutulmuş niteliksiz ve sevgisiz bir bakıcı, bütün hafta bakıcıda kalıp sadece haftasonu eve dönmek, uzaktaki bir yakınının yanında büyüyüp sadece yıllık izin sırasında ebeveyni görmek gibi.

Anneden uzun süre ayrı kalmak çocuğun gelişimi açısından sakıncalıdır. Çocukta davranış bozukluklarına hatta suçlu davranışa yol açabilir. Araştırıcı Maccoby, ailelerinden ayrı kalan çocuklarda gelişim sorunları, durgunluk, çekingenlik ve depresyon tespit etmiştir.

Douglas ve West gibi araşurmacılar ise, çocuğun ebeveyni ile aynı evde yaşadığı, bakıcının sık sık değişmediği ve çocukla iyi ilişkiler kurduğu durumlarda, annenin çalışmasından etkilenmediğini kabul ederler.

Çalışan annenin çocukla birlikte olduğu zamanlar kısıtlıdır. Bu durum onunla iletişimin istenen düzeyde olmasını engellerken bazen hatalı bir tutumun gelişimine de neden olur. Bu da çocuk açısından üçüncü zorluktur.

Anne çalıştığı ve çocuğa yeterli ilgiyi veremediği için kendini suçluyorsa, çocuğa karşı aşırı hoşgörü, aşırı koruma veya şımartma tavrı oluşturabilir. Veya anne iş yerinde mutlu değil ve çalışmaktan hoşlanmıyorsa buna neden olarak çocuğu görebilir ve bilinçaltı onu suçlar.

Bu anneler aşırı baskı ve otorite kurar, çocuklarına taşıyamayacakları ağır sorumlulular yüklerler. Böylece iki halde de çocuk olumsuz olarak etkilenir.

Burada çalışan annenin bilmesi gereken şey, birlikte olduğu zamanın kısıtlı olduğu ve bunu en olumlu şekilde kullanması gerektiğidir. Yani önemli olan beraber olunan zamanın uzunluğu değil, kullanılış kalitesidir.

Bütün bunlardan sonra yapılan araştırma sonuçlarına göre olumsuz etkiyi yaratan annenin çalışması değil, çalışmaya bağlı olarak oluşturulan hatalı tutumlardır.

Çocukla temelinde yeterli ve kararlı sevgi, şevkat ve güven duygusunun olduğu sağlıklı bir iletişim kurmanın, onun gelişimi açısından önemi açıkça görülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Onu anlayarak sevmek ise böyle bir iletişimin vazgeçilmez hareket noktasını oluşturur.

Kaynakça:

1) Prof. Dr. Engin Gençtan "İnsan Olmak" 1984.
2) Prof. Dr. Norma Razon "Çalışan Anne ve Çocuk"
3) Prof. Dr. Haluk Yavuzer "Çocuk Psikolojisi"
4) Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu "Çocuk Ruh Sağlığı" 1979.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİRİNCİ OTURUMUN SONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Oturum Başkanı Prof. Dr. NECLÂ PUR'un değerlendirmesi

Sayın Karaman İslâmda Aile konusunu ele aldı ve bazılarımızın bilmediği çok ilginç birtakım yaklaşımlar getirdi. Kadının rızası dışında evde bir başkasının oturmayacağı, İslâmdaki aile tipinin geniş aile tipinden çok çekirdek aileye iltifat ettiği hususu, kadının isterse kendi soyadını taşıyabileceği noktası, yine çok önemli bir husus. Kendisine teşekkür ederek, özellikle vurgulamak istiyorum. Bu konuyu açıklığa kavuşturduğu için, İslâmın kadının ekonomik özgürlüğüne büyük ölçüde değer verdiği hususunda bizi aydınlatmaları ve yine buna ilaveten İslâmın kadının eve kapanması konusunda asla bir hüküm getirmediği hususunu da vurgulaması bizim ufkumuzu genişletti. Kendisine teşekkür ediyorum.

İkinci konuşmacı arkadaşım Dr. Mustafa Aykaç tarihsel süreç içinde kadının çalışma hayatına girişini ele aldı. Gerek ülkemizde ve gerek gelişmiş ülkelerde işgücüne katılım oranının bu süreç içinde yükseldiğini belirtti. Bizdeki işgücüne katılma oranlarının batı ülkelerine yaklaştığını söyledi. Fakat bir hususu vurgulamak gerekir. Bizdeki bu oran artışı Batı ülkelerinden farklı. Bildiğiniz gibi bizde tarım kesiminde ücretsiz aile yardımcısı biçiminde üretime katılma faaliyeti bizdeki oranların yükselmesine neden oluyor. Yalnız anlayamadığım bir husus var. Ben mi yanlış anladım bilemiyorum. Sayın Aykaç dedi ki: Eğer kadın ekonomik hayatta yeterli gelir elde edemiyorsa, hiç ekonomik hayata girmesin. Fakat biliyorsunuz kadın ekonomik hayata gelir yetersizliği nedeni yanında, belli bir meslek sahip olan kadın bunun hazzını duymak içinde de çalışıyor. Dolayısıyla gelir yetersizliğinden dolayı kadın çalışmasın demek benim mantığıma ters düşüyor. Bunu da affına sığınarak Sayın Aykaç'a söylemek istiyorum. Biliyorsunuz lojik akım içinde yapılan konuşmalarda Sayın Karaman'ın konuşmasında ailedeki temel bireylerden olan kadının hakları üzerinde durdu. Sayın Aykaç'da kadınla ilgili gelişmeler üzerinde durdu. Bu noktaya kadar kendisiyle hem fikirim. Ancak gelir düşüklüğü nedeniyle kadının evde oturması yerine yaygın eğitim yoluyla kadının niteliğini artırıcı politikalar uygulamak gerektiği kanısındayım.

Efendim üçüncü konuşmacı sayın Kuşin, bize ailenin temel direği Ana'nın çocuğu ile olan ilişkilerini çok güzel, açık bir biçimde ortaya koydu. Özellikle hepimizin kafasında yer eden çalışan kadının eğitimi sorununu, bazı bilim adamlarının görüşlerini de kullanarak ele aldı ve annenin çocuğa verdiği zamanın kalitesinin önemli olduğunu vurguladı. Önemli olanın çocukla ilgilenme süresi değil, çocuğa verilen zamanın kalitesi olduğunu vurguladı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İLHAN ULUDAĞ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AVRUPA'DA AİLE SOSYOLOJİSİ ARAŞTIRMALARI VE ÜLKEMİZ İÇİN BAZI TEKLİFLER

Doç. Dr. ÜMİT MERİÇ YAZAN
İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Bilindiği gibi, ülkemizde aile konusu, henüz, bazı başlangıç çalışmalarına rağmen, zaman ve mekân boyutlarının derinliği ve genişliği içinde ele alınmamıştır. "Aile Sosyolojisi" başlığını taşıyan ilk eser, 1990'da basılmıştır (1). İyi donatılmış plüri-disipliner çalışma ekiplerinin seferber edilmesiyle üstesinden gelinebilecek olan aile araştırmaları, böyle bir imkâna "Aile Araştırma Kurumu"nun devreye girmesiyle kavuşmuş bulunmaktadır. Auguste Comte'un formülüyle "Ancak ilim sayesinde olaylar önceden görülebilir ve bu önceden görüş sayesinde de harekete geçmek mümkün olabilir". Devletle toplum arasındaki göbek bağını kurmasını dilediğimiz A.A.K.'nun bilimsel çalışmalarının eşiğinde olduğumuz şu dönemde, aşağıdaki konular üzerinde düşünmeği faydalı buluyoruz.

Avrupa ve Amerika'da son yarım asırda, özellikle de son yirmi yılda ilerleyen aile sosyolojisi, aile tarihi ve demografya çalışmaları üzerinde ülkemizde geniş olarak durulması gerekir görüşündeyiz. Ancak bu sayede Türkiye'de yapılacak olan aile sosyolojisi çalışmalarında Avrupa'nın mirasından istifade etmek ve ayrıca ülkemiz için yapılan çalışmalarla da Batıdan farklı, kendimize özgü yapı ve kavramlarımızı ortaya çıkarmak mümkün olacaktır.

1- Sosyal tarih açısından, Avrupa'da hangi dönemlerde, hangi sorunlar üzerinde çalışılmıştır?

2- Aile konusunda nasıl bir tipleme (veya tiplemeler) yapılmıştır? Bu tipler Avrupa kıtasında ülkeden ülkeye farklılık göstermekte midir?

3- Bu tiplemeler arasında kendi ülkemizin dünkü ve bugünkü yapısına uygun olanlar var mıdır?

---

1. Prof. Dr. Önal Sayın, Aile Sosyolojisi, Ailenin toplumdaki yeri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, 1990.

VERSİTESİ YAYINEVİ

4- Avrupa'da aile sosyolojisi çalışmalarında kullanılan yöntemler nelerdir?

Batılı bazı araştırıcıların düştüğü yanlışlara bizim düşmememiz için, orada yapılmış çalışmalar uyarıcı olacaktır. Çünki batılı ülkelerin kendi toplum yapılarını esas alarak inşa ettikleri teorilerin bir kısmı zaman içinde bazı düzeltme ve değişmelere uğramıştır. Elbette ki cevaplan birkaç kitaba sığacak kadar geniş olan yukardaki soruların hepsini bir tebliğ çerçevesinde işlemeğe imkân yoktur. Biz kendi toplumumuzla ilgili araştırmalara ışık tutucu olacağına inandığımız Batıdaki bazı çalışma sonuçlarını belli başlıklar etrafında toplayacağız ve her konunun sonunda da üzerinde durulmasında fayda göreceğimiz bazı soruları formüllendirmeğe çalışacağız.

Bu konular şunlar olacak:

I- Bir tek değil, birçok geniş aile tipi vardır.

II- Geniş (!) aileden, çekirdek aileye sanayileşme ile geçildiği görüşü tarihi ve aktüel verilerce doğrulanmamaktadır.

III- Kırsal kesimdeki akrabalık ilişkileri şehre göçten sonra, endüstrileşmiş şehirde devam etmektedir ama bu ilişkilerin fonksiyonları değişmektedir.

Şimdi bunları ayrıntılı olarak gözden geçirelim.

I. Avrupa tarihine baktığımızda zaman süresi boyunca coğrafyaya bağlı olarak bir değil, birçok geniş aile tipinin var olduğu görülür. Bu geniş aile tiplerinin, bu büyük köylü ailelerinin ortak özellikleri şunlardır: Hepsi de sınırları belirlenmiş olan hane halkından oluşmaktadır. Aile gurubuna girenler ve girmeyenler kesinlikle bellidir. Bu aile tipleri, belli sosyal ekonomik, demografik çerçeveler de ortaya çıkmış, görevlerini yerine getirmiş, sonra da ortadan kalkmışlardır. Yani tarih-dışı değildirler. Bir özellikleri de aile ile ilgili düşünceler alanındaki önemlerinin gerçek önemlerinden fazla oluşudur. Büyük aile, geçmişin somut örneklerinde bütünüyle sorunlarını halletmiş bir aile modeli değildir. Ama eskilerde kalmış bir hayâlin peşine düşenler, zorluklar içinde yıpranan bir halin karşısına böyle bir efsâneyi çıkarmak istemişlerdir.

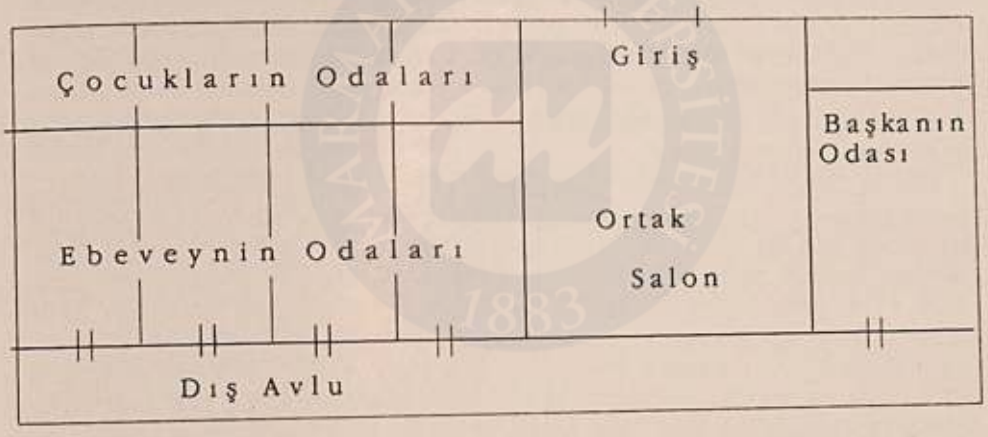
Geniş ailenin somut örnekleri Ortaçağda bugünkü Fransa'nın merkezi yörelerindeki "sessiz cemaat" ailesi, Yugoslavya'daki "zadruga" ailesi, Fransa'nın güney batısında ve İngiltere'deki "kök-aile"dir.

Önce sessiz cemaat ailesini yakından tanıyalım: Bu aile tipi Ortaçağın son dönemlerinde, salgınlar, toplumsal alt üst oluşlar, uzun harp yıllarında tarih sahnesine çıkmıştır. Avrupa'da Hristiyan tarikatların kuruluşu da aynı döneme rastlamaktadır. İnsanların birbirlerine yardım etmek ve birlikte çalışmak için kurdukları bu aile tipi, Ortaçağ Avrupasındaki tek aile örgütü değildir ama yaygın aile tiplerinden biridir. Bu büyük aile tipinde 30-40 kişiden yüzlerce kişiye kadar değişebilen bir sayıda insan bir arada yaşar. Cemaatın malları bölünmez. Herkes ihtiyacına göre yer, giyinir ama kendisine ait özel bir haktan söz edemez. Aralarında çok defa en yaşlı olanı başkan seçen bu insanlar, onun verdiği görevleri yerine getirir, uygun gördüğü insanları evlendirmesini ve kendilerini dışarda temsil etmesini isterler. Bu akrabalar cumhuriyetinde bir de kadın başkan, kadınların ve kızların işlerini yürütmek üzere seçilir. Fakat bu kadın hiçbir zaman erkek başkanın karısı, annesi, kızı veya kız kardeşi olamaz. Öyle ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ması halinde, bir aile diğer aileler üzerinde baskı kurabilir. Bu kadın başkan kadınlar arasında hane işlerini dağıtır, dokumaların, bulaşığın, yemek ve bahçe işlerinin yapılmasını, hasat zamanı tarla çalışmalarını, meyve toplama işlemlerinin örgütlenmesini sağlar. Çocuklar bir arada büyütülür, ateşin yandığı tek yer olan salonda, 12 kepçenin girdiği kazandan dağıtılan yemek uzun ve büyük bir masanın başında, bir arada yenir. Evlenmeler genelde grup içinde düzenlenir (andogam) veya benzer bir grupdan kız ve erkek kardeşler değiş-tokuş edilir. Böylelikle sadece kişiler yer değiştirir, mallar olduğu yerde kalır. Ortak tarım işletmesinde bir kişinin kendi özel mülkünü istemesi, cemaatın sonunu getirir. Bu aile cemaatına bazen yabancılar da sessiz bir anlaşma ile, hukuki bir akit olmadan katılabilirler. Cemaatın adı buradan gelmektedir. Sessiz cemaatta malın ortak olması yeterli değildir. Her aile aynı çatı altında özel bir bölmede yatar.

Sessiz cemaat ailesinin ev plânı

Sessiz cemaat tipi ailelerin bir kısmı XVII. yüzyılda ağır bir vergi sistemi köylüleri topraklarını satmağa mecbur edince çökmüştür. Bu topraklar asiller ve burjuvalar tarafından satın alınmıştır. Sessiz cemaatlerin yıkılışında toplumun geçirdiği iktisadi, demografik, kültürel sebeplerin yanı sıra, ailenin iç yapısından gelen sebepler de etkili olmuştur: Cemaat hayatının iç anlaşmazlıkları (çok defa kadınlar arasında), üyelerden birinin hissesini alıp gitmek istemesi gibi. Yavaş yavaş kişisel kâr arzusuna eklenen bireyci ideoloji, karı-koca ve çocuk etrafında kurulu bir aile duygusunun yaygınlaşması, bu ağır cemaatçı yapının, –kollektif huzursuzluğun da merkezî devletle sona ermesi ile beraber– var oluş sebebini kaybetmesine yol açmıştır.

Geniş aile tipine ikinci örnek yine aynı çatı altında barınan ve aynı masada oturan insanlardan oluşan Yugoslav Zadrugasıdır. Zadrugada da mallar ortaktır. Başkan burada da seçilmektedir. Ancak sessiz cemaattan farklı olarak onun dini bir otoritesi de vardır. Çünki zadruganın koruyucu, kutsal bir ruhu olduğuna inanılır. Bu kutsal ruh ile olan ilişkileri düzenleyen ve dini törenleri idare eden Zadruganın reisidir. Ayrıca Zadrugada evlilik egzogam'dır. Yani başka Zadrugalardan kız almak kuraldır. Yugoslavya endüstrileştikce Zadruga köylüleri şehir merkezlerine doğru akmağa başlamış ve bu geniş aile tipi de sona ermiştir.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yine bir başka geniş aile tipi Fransa'nın güney batısına ve İngiltere'ye hakim olan kök-aile tipidir. Aynı çatı altında üç kuşağı yani anne babayı, mirasçı olarak seçilen evli erkek evlâdı ve onun çocuklarını barındıran bu aile tipinde tarım, zanaat veya endüstri işletmesinin bir kuşaktan öbürüne olduğu gibi aktarılması sağlanmaktadır. Amerika Birleşik devletlerindeki Anglo-Sakson kökenli aileler Avrupadaki kök aileden ayrılarak, mirastan aldıkları küçük payla, yeni dünyaya giden bekâr çocukların orada evlenerek çoğalması ile oluşmuştur. Kök ailede en büyük şeref aile toprağını bir sonraki kuşağa aktarmaktır. Her ailenin bir lâkabı vardır ve kişinin ailesinden bağımsız bireysel bir statüsü yoktur. Köy kiliselerinin bahçesinde bu geniş ailelere özgü olan bir mezar yeri bulunmakta ve asırlarca önce yaşayan dedeler ile torunları aynı yerde yatmaktadır. Bazı bölgelerde kız çocuğun da mirasçı evlât seçildiği görülmüşse de kural, mirasçının erkek olmasıdır.

19. yüzyılın bazı ideologları, (özellikle Le.Play) işçi ailelerinde ortaya çıkan istikrarsızlığa son vermek için kök aileye dönmeyi, baba otoritesinin yeniden kurularak, kuşakları birbirine bağlayan değerlerin devamlılığının bu yönden sağlanmasını önermişlerdir. (2)

Görüldüğü gibi batı toplumlarında birbirinden çok farklı yapıda bir değil, bir çok geniş aile tipi vardır.

Sorular: Acaba bizim tarihi gerçekliğimize yönelsek nasıl bir durumla karşılaşınız? Osmanlı sarayı ve çevresindeki yöneticilerin geniş aile tipi ile, şehir kolanaklarında yaşayan esnaf ve tüccarın geniş aile tipi aynımıdır? Somuta indirgeyelim: Topkapı Sarayında sürdürülen hayat ile İbrahim Paşa sarayı arasındaki hayat veya Safranbolu'nun Bağlar mevkiindeki bir kereste tüccarının hayat biçimi, aile içi rol ve statüleri, insanların giyim kuşamları, evlerinde yiyip içtikleri zahireler, ev mefruşatı, birbirinden çok mu farklıdır? (3) Kırsal kesimdeki geniş ailelerin yapısı ile göçebe aile yapısı birbirinden ne gibi farklılıklar göstermektedir? Ayrıca bize özgü tarihi bir realite olan beşik ulemalığının özel bir aile tipi yaratıp yaratmadığı konusu üzerinde, çalışılabilecek pek çok geniş aile tipi konusundan sadece bazılarıdır. (4)

Bu güne gelelim: Batıda örneklerini gördüğümüz geniş tarım ve endüstri hanedanları (televizyonda ki Guldenberg'ler dizisinde örneğini gördüğümüz tarım hanedanı veya Simmens'ler gibi bir endüstri hanedanı) ülkemizde var mıdır? Varsa bunu yeni bir geniş aile tipi kabul edebilir miyiz? Bu yeni tipten geniş ailelerde genç bireyler evlenirken eşlerini hangi çevreden seçiyorlar? Akrabalar arasından mı, diğer benzer yapıdaki ailelerden mi, yüzdeler nedir? (Yıllık vergi dilimi 500 000 000'nun üzerinde olan aile şirketleri bir çalışma konusu olabilir.) Endüstri hanedanlarında aile içi rollerde, cinsiyete ve yaşa bağlı olarak ne gibi değişiklikler olmaktadır? Endüstri hanedanından bir kadının-

2. M. Segalan, Sociologie de la Famille, A. Colin, Collection V, Paris 1981, 16-22.
3. Konuyla ilgili olarak Yar. Doç. Dr. Rıfat Özdemir'in Harput ve Çemişkezek'te askeri ailelerin sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili bir çalışması geçen asrın sonunda bölgede etnografik bir birliğin olduğu ve bu birliğin sivil ailelerle de tam bir benzerlik arzettiği sonucuna ulaşmıştır. Bk. Yar. Doç. Dr. Rıfat Özdemir, Harput ve Çemişkezekte askeri ailelerin sosyo-ekonomik yapısı (1890-1919), Tarih İncelemeleri Dergisi V, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir 1990, s. 41-123.
4. Japon tarihçisi Suzuki'nin 17. ve 18. yüzyıl Beşik Uleması başka bir tabirle Osmanlı toplumunda karşılaştığımız İlim Hanedanları ile ilgili çalışması dilimize kazandırılabilir mi?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

statüsü aynı hanedandan olmayan kocasına göre daha mı yüksektir? Kırsal kesimdeki aile tiplerimiz nelerdir? Tarıma makinanın girmesi geniş toprak sahibi ailelerin yapılarında ne gibi değişiklikler yapmıştır? Göçebe geniş aileler kırdan kente göç sürecine ne ölçüde katılmaktadırlar? Kentlerde oluşan gecekondu bölgelerinde geniş aile modeli varmıdır? Hükümet politikaları (gecekondulara tapu dağıtılması vs.) aile yapılarını nasıl etkiliyor veya etkiliyor mu?

II. Geniş aileden çekirdek aileye sanayileşmeyle geçildiği görüşü tarihi ve aktüel verilerce doğrulanmamaktadır.

Hane halkı tiplerini yani bir çatı altında yaşayan insanları sınıflandıran Cambridge grubu araştırıcıları basit hane halkı adını verdikleri tek bir mekânı paylaşan çağdaş çekirdek aile benzeri aileler ile, "yaygın, geniş, karmaşık hane halkı grubu" adını verdikleri hane halkı üyelerinin karşılaştırmasını yapmışlar ve endüstrileşmenin evlerin boyutunu küçültmediği gibi yapısını da değiştirme diğini belirlemişlerdir (5).

XVI. ve XVII. yüzyılda İngiltere'de evlerin % 78'i, Fransa'da %76'sı, Belgrad'da %69'u çekirdek aile yapısına sahiptir. Bu oran 1713 yılındaki Japonya için düşüktür: %43. Ama bir İngiliz sömürgesi olan 1689'lann Amerikasındaki Bristol şehrinde çok yüksektir: %90.

Geniş aile yüzdesi aynı asırlarda İngiltere için %6, Fransa için %14, Belgrad için %27, Amerika için ise sadece %3'tür.

Elbette ki her hane tipi zaman içinde değişmektedir. Oysa istatistiklerdeki rakamlar zaman boyutunu kurutmaktadır. Dolayısıyla vanlan yüzdeler bir fotoğraf değeri taşımaktadır. Aile kurumu zaman boyutu genişletilerek bir film şeridi gibi incelenirse daha parlak tesbitler yapılabilir.

Acaba endüstrileşme ile hane halkı grubunun çekirdekleşmeğe başladığı yolundaki evrimci şema doğru mudur? Hayır. Aile bir üretim grubu olma özelliğini kaybettikten sonra zorunlu olarak çekirdekleşmemektedir. Hatta şehirleşme-endüstrileşme devrimi başlangıçta ana babalarla evli çocukların birlikte oturma oranlarında bir yükselmeye yol açmıştır. Böyle olması, endüstriyel hayatın zorunluluklarından kaynaklanmaktadır. Genç anne çalışmaktadır, küçük yaştaki çocukların bakımı zordur. Demek bir önceki kuşakla beraber oturmak, arzu edilmekten çok mecbur olunan bir sonuçtur. Hastalık veya yoksulluk konularında etkin toplumsal önlemler henüz devletlerce alınmadığından, bireyin en yakını olan anne-babasına dönmesi ve onlarla karşılıklı bir yardımlaşma içine girmesinden başka bir çare yoktur. Bugün de çocuklar evlenip (sözde) çekirdek bir aile kurduktan sonra, içinde doğdukları aile ile ilişkilerini kesmemekte, onunla fonksiyonel ilişkilere girmekte ve bu ilişkileri sürdürmektedirler.

A.B.D. den sonra Belçika ve Fransa'da ebeveyn ile evli çocuklar arasındaki ilişkiler konusunda ampirik araştırmalar yapılmış ve genç çiftin konut, çocukların bakımı ve ihtiyaç halinde maddi yardım konusunda kendi anne babalarından destek gördükleri ortaya çıkmıştır. André Michel'in Paris bölgesinde 450, Bordo şehrinde 100 aile üzerinde yaptığı çalışma bu yardımın en çok üst sosyal sınıflarda geçerli olduğunu ortaya çıkarmıştır. L. Roussel "Çocukların evlenmesinden sonra Aile" başlığını taşıyan ve bütün Fransa'yı kucaklayan anke-

5. P. Laslatt ve ekibi, Household and Family in Past Time, Cambridge Uni. Press, 1972, 623 s.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tinde, ebeveynin oturduğu ev ile yeni açılan evin yakınlığı, görüşmelerin sıklığı, yardımların önemi, malların intikâl biçimi konularını araştırmıştır. Varılan ilk sonuç: Ebeveyn ile evli olan çocukların meskenleri arasındaki şaşırtıcı yakınlıktır. Fransa genelinde genç evlilerin %75'i ebeveynin evine yirmi kilometreden daha yakın bir mesafede oturmaktadır. Yani endüstriyel toplumun geçirdiği sosyal hareketlilik aileyi coğrafi olarak yok etmemiştir. Gençler evlendikten sonra ebeveyne yakın olmayı kendileri seçmektedir. Çünkü orası çocukluklarını ve ilk gençliklerini geçirdikleri, hayatlarıyla bütünleştirmiş oldukları eski çevreleridir. Ancak mesafedeki yakınlık, genç çiftin bağımsızlık payına saygı gösterildiği ölçüde tercih edilmektedir. Her iki taraf da özgürlük hakkının baki kalmasını istemektedir, özellikle gençler. Çünkü yaşlıların cömertliğinin altında gençlerden sevgi ve ilgi görme arzusu yatmaktadır. Emeklilerin büyük çoğunluğu, hayatlarına bir faydalı olma duygusu veren büyükanne-büyükbaba rolünden memnundurlar. Bir kuşaktan öbür kuşağa kültürel devamlılığı da sağlayan bu yakınlık, çok hızlı değişme halindeki toplumda, ailenin, istikrarlı, düzenli bir kurum olma özelliğini artırmaktadır. Çok kuvvetli bilinçaltı duygulardan gücünü alan aile, özellikle hızlı değişmelerden en çok etkilenen orta sınıflar için bir "sığınak" görevini yerine getirmektedir. Hızlı bir sosyal yükselme, bazen bireyde bir güvensizlik duygusu yaratmakta, kişi kuşaklar arasındaki yoğun aile ilişkilerine girerek kendini eski çevresinde daha rahat hissetmektedir. Sosyal başarısızlıklarda da aynı sığınma duygusu geçerli olmakta, kişi ebeveynine sığınarak teselli bulmaktadır.

İngiltere'de farklı sosyal çevrelerde yürütülen anketler ailenin "genç kadının annesinin" civarında yerleşmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Genellikle orta sınıfta genç kadının annesi tarafından yapılan yardımların hizmet yardımı, genç erkeğin ebeveyni tarafından yapılan yardımın ise mali yardım olduğu ortaya çıkmıştır (6).

Sorular: Ülkemizde de acaba büyük şehir dokusu içinde tarih boyunca aile tipinde ne gibi değişmeler meydana gelmiştir? Şehirli geniş aileler çekirdekleşmiş midir? Kırsal kesimden gelen ve geçici çekirdek aileleri oluşturan insanlar şehirde yeni tipten bir geniş aile modeli oluşturmakta mıdırlar? Aynı apartman çatısı altında farklı dairelerde oturan baba ve evli evlatlarından oluşan konut tipi ne ölçüde yaygındır? Sanayileşme meskenlerin boyutunu küçülttüğü gibi yapısını da değiştiriyor mu? Farklı sosyal sınıflara bağlı olarak ne gibi değişmeler ortaya çıkıyor? Genç evlilerin yeni açtıkları ev ile ebeveynin evi arasındaki mesafe nedir? Bu mesafe ailenin geçirdiği evrelere bağlı olarak, azalıp çoğalıyor mu?

III. Kırsal kesimdeki akrabalık ilişkileri şehre göçten sonra, endüstrileşmiş şehirde devam etmektedir ama bu ilişkilerin fonksiyonları değişmektedir.

Akrabalık ilişkileri kendini dün olduğu gibi bugün de, şehirden çok köyde hissettirir. Köyde sosyal ilişkileri hem dikey hem yatay olarak belirleyen unsur akrabalıktır. Ama akrabalık ilişkilerinin endüstri toplumunda sosyal merdivenin en altından en üstüne kadar her kesiminde önemli görevler yerine getirdiği de

6. M. Segalan, a.g.e., s. 69-94.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

doğrudur. Ancak bu ilişkiler, artık yeni koşullardan doğan yeni ihtiyaçlara verilen, yeni cevaplar olarak değerlendirilmelidir.

Gerçekten de Avrupa da yapılan aile sosyolojisi araştırmaları günümüz toplumunda akrabalık ilişkilerinin zayıflamadığını, tersine örtük olarak da olsa birçok yeni fonksiyonu yerine getirdiğini göstermiştir. Bir çok aile sosyologu hane halkı grubunun küçüldüğünü ve akrabalık ilişkilerinin de hemen tamamen kaybolduğunu öne süren görüşü tartışmaya açmak gerektiği kanısındadırlar.

Etnolog köye gider gitmez karşısına akrabalık grubu çıkacaktır. Akraba oluş kendisini şehirden çok köyde hissettirir. Doğal olarak köyde de başka sosyal gruplar vardır, ama bunlar genellikle akrabalık gruplarıyla içiçe girmişlerdir. Köyde mümkün olan her yer tarıma ayrılmıştır. Hane halkının elinde bulunan toprak, kuşaktan kuşağa devredilir. Bu yüzden akrabalık ilişkileri birinci dereceden önem taşır. Tabii bu önem toprağın verimli olup olmamasına, ondan geçimini sağlayanların sayısına, veraset sisteminin toprağın bütünlüğünü sağlamasına veya parçalamasına bağlı olarak artacaktır. Bir köylüye akrabalarını sorarsanız, o size dikey ve yatay olarak akrabalarını saymaya başlayacaktır. Akrabalık grubu kendisinden bir toprak devralınan ecdada bağlı olarak genişleyecek veya daralacaktır (7). Ancak yine de her şeyin bölgelere, dönemlere, iktisadi konjonktürlere bağlı olarak değiştiğini belirtmek gerekir.

Akrabalık şehirli ve endüstrileşmiş toplumlardan çok köylü toplumlarda ilişkilerin ilk ve en önemli belirleyicilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Endüstriyel üretim biçiminin hakim olduğu sosyal sınıflarla ve her türlü gruplaşmayla bölünmüş bir toplumda, boyu kısalmış, yapısı "çekirdekleşmiş" bir ailenin dışında akrabalık ilişkileri için zaman ve mekan kalmış mıdır acaba? Şehir toplumunun özelliği olan sosyal hareketlilik iktisadi gelişmenin sebebi ve şartıdır ve aile bağlarının, akrabalık ilişkilerinin kırılmasından geçer (8).

1960'larda Fransa'ya Fr. Bourricaud tarafından sokulan Parsonscu aile modeli 1960-70'li yılların duyarlılığı ve ideolojisi üzerinde etkili oldu ve sonra çok eleştirildi: Sosyal merdivenin en altından en üstüne endüstri toplumunda akrabalık bağları önemli görevler yerine getirmektedir.

Batı'da işçi aileleri çevresinde kırsal kesimden göç sonrasında, yeni bir çevreye uyum, değerlerde ve davranışlarda devamlılık ve istikrar konusunda akrabalık grubunun ne kadar aktif bir role sahip olduğu çeşitli çalışmalarla gösterilmiştir. Hatta bazıları akrabalık ilişkilerinin zayıflamak şöyle dursun, üyeler üzerinde daha aktif bir kontrol görevini üstlendiğini ileri sürmüşlerdir. Ailenin şehre daha önce gelmiş olan üyeleri yeni gelenlere bazen eğitim imkânlarının sağlanmasında, bazen konut ve iş temini konusunda yardımcı olmakta, ayrıca zor zamanlarda onlara maddi-manevi bir destek de sağlamaktadırlar. Fabrika içinde aynı çevreden gelen insanların olması bazen işverene de yaramaktadır: Birbirini tanıyan, aralarında hem kültürel yakınlık, hem akrabalık bağı olan grupların iç çatışması daha az olmakta, bu da üretimi yükseltmektedir.

Demek ki endüstriyel toplumda akrabalık ilişkileri köylü toplumdan şehire yapılan bir transfer olarak değil, yeni koşullardan doğan ihtiyaçlara verilen yeni

7. Zonabend, La Mémoire Longue, PUF, 1980, 314 s.
8. Lady Tacher'ın bir bakkalın kızı, şimdiki İngiltere başbakanının ise bir sirk cambazının oğlu olduğunu hatırlayalım.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cevapların geliştirilmesi olarak değerlendirilmelidir. Akrabalık ilişkileri endüstrileşme sürecinde çifte mekânda görev yerine getirmektedir. "Allahaısmarladık" denilen yerde toplumsal istikrarı sağlamakta, "Merhaba" denilen yerde ise yeni ilişkilere girmeyi kolaylaştırmaktadır.

Young ve Loillmott, "Doğu Londra'da aile ve akrabalık" adlı çalışmalarında, matbaa işçileri sendikasının şöyle bir ilânına dikkat çekiyorlar: "Londra'daki merkezî büromuzun üyesi olan kişiler, yirmibir yaşını doldurmuş olan çocukları veya kardeşleri için başvuru kağıtlarından birer tanesini doldurarak....." Demek kırsal alanlarda olduğu gibi şehir toplumunda da akrabalık ilişkileri yeni şehirliler arasında varlıklarını sürdürmektedir. Ancak şehirde hısım ve akrabalar ağı köy toplumunda olduğundan daha geniş bir çevreye yayılmıştır.

Londra'nın güneyindeki bir işçi mahallesinde oturan kişiler ve Londra'ya yerleşmiş olan bir İtalyan asıllı göçmen grubu üzerinde araştırma yapan R. Firth, "akrabalık evreni"nin genişliği karşısında şaşırıp kalmıştır. Akrabalık evreni, ölü ve diri, bilinen bütün hısım ve akrabayı kucaklamaktadır. Hem anketçi, hem de üzerinde anket çalışması yapılanlar, başlangıçta düşünmedikleri kadar zengin bir akraba bolluğuyla karşılaşmışlardır. Üzerinde çalışılan oniki ailenin "akraba evreni" otuzyedi kişiden, ikiyüz kırkaltı kişiye kadar varmaktadır. Ortalama rakam yüzkırkaltı'dır (9).

Ancak sıkı bir ilişkinin sürdürüldüğü "gerçek akrabalar" ile haklarında (isim, meslek, çocuk sayısı gibi) bazı şeyler bilinen fakat "görülmeyen akrabalar"ı ve varolduklarının dışında haklarında hiç bir şey bilinmeyen akrabaları birbirinden ayırmak gerekir. İnsanlar kendilerini, büyük şehirde de, belli bir yere yerleştirmek, "yalnız kalabalık" içinde bir aile şebekesinin ortasına oturtmak ihtiyacındadırlar. Demek ki yeni şehirliler için akraba ilişkileri yalnız mal, para, hizmet, tavsiye mübadelesi görevini yerine getirmekle kalmamakta, aynı zamanda psikolojik ve duygusal bir destek olma fonksiyonunu da ifa etmektedir (10).

Sorular: Sanayileşme sürecindeki ülkemizde acaba işverenler akrabalık ilişkilerini işe alınmada bir tercih sebebi olarak düşünmekte midirler? Aynı akrabalık grubuna dahil olan veya aynı yöreden gelen işçilerin çalıştığı fabrika ve işyerleri var mı? Şehirleşme ülkemizde akrabalık evrenini ne ölçüde daraltıyor veya genişletiyor?

Acaba şehirleşmenin ülkemize getirdiği değişiklik, batıda olduğu gibi, bir zaman sonra, ait olduğumuz sosyal grubu akrabalıkdan çok yaş grupları, sosyal sınıf, dost çevresi, iş yeri veya boş zamanın geçirildiği mekânın belirlemesi midir? Acaba Türk ailesi üretim gücünü, siyasi ve dini fonksiyonlarını kaybedip artık sadece birlikte yemek yiyen ve aynı mekânda uyuyan insanlardan oluşan dar bir grup mudur? Türk ailesi çocuğun sosyalleştirilmesi görevini hangi oranda başka kurumlarla paylaşmaktadır? Büyük anne ve babalar ve yakın akrabalar bu görevi ne oranda üstlenmektedirler? (Artık torununa veya yeğenine ücretle bakan kişiler, toplum tarafından doğal karşılanmaktadır). "Yeni Mehmed ağalarımız, akıllarını şaşırdıklarında" kime başvurmaktadırlar? Eski akraba grubun-

9. Benzer bir çalışmayı A.A.K.ndaki uzman yardımcıları ile birlikte sürdürdük. Sonuç, ülkemizdeki akraba evreninin batıdakinden çok daha geniş olduğu tesbiti oldu. Karadeniz kökenli bir ailede –Ekşioğulları– adını taşıyan 100.000 civarında birey yaşamaktadır.
10. M. Segalan, a.g.e., s. 85.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan üyelere mi, yoksa başka yeni Mehmed ağalara mı? Ülkemizdeki endüstri hanedanları kapitalist sistemin oturmasına ve gelişmesine geleneksel yapıları ve davranış modelleriyle katkıda bulunmuşlardır mıdır? Köylü ağırlıklı bir toplumda geçerli olan geleneksel zihniyet, miras usulleri, roller büyük işletmelerin kurulması sırasında oraya nakledilmekte midir? Bazı akraba grupları topraktan endüstriye geçtikten sonra bankaların, fabrikaların ve ticaret odalarının idare heyetlerinde yer alarak siyasi hayata da el atmış, farklı partilerde görev alarak ailelerinin her dönem iktidarda kalmasını sağlamışlar mıdır? Akrabalık ilişkileri ulaşımın güç olduğu aşırı yoğunlaşmış milyonluk şehirlerde nüfusu daha az olan şehirlerden farklı olabilir mi? Telefonun akraba ilişkilerine bir kolaylık getirdiği düşünülebilir mi?

Bütün bu araştırma konularından sonra sonuç olarak şunları söylemek istiyoruz: aile toplumun geçirdiği iktisadi, sosyal, kültürel ve siyasi değişikliklerden etkilenmekte, ama kendisi de bu değişmelere etki etmektedir. Batıda aile, endüstrileşmeden önce de bazı değişiklikler geçirmiş, belki de bu değişmeler endüstrileşmeyi kolaylaştırmıştır. Aile biriminde ve üretim biriminde meydana gelen değişmeler birbirlerinden kopuk olarak değil, aynı sosyal ve kültürel değişmelerden etkilendikleri için aynı zamanda incelenmelidir. Ayrı geleneklerin ve aile örgütlerinin bulunduğu toplumlarda bu arada ülkemizde de aile ile ve endüstri ile ilgili başka değişme modelleri karşımıza çıkabilir. Aile ile ilgili tarihi çalışmalar bir değil, zamanda ve mekânda birçok aile tipi ve aile örgütlenmesi olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Belli bir tarihi mesafe içinde bakılırsa aile kurumunun hem ne kadar esnek, hem de ne kadar dirençli olduğu ortaya çıkar. Aile kurumunun tahlilini kriz kavramı ile yapmak yerine, ailenin iktisadi, sosyal-kültürel alt üst oluşları nasıl yaşadığına, onlara nasıl karşı çıkıp, onlara ne şekilde katkıda bulunduğuna bakarak anlamak lazımdır. Çağdaş Batı ailesi, kültürlerin evreninde karşılaştığımız düzenlemelerden sadece birisidir.

Batı ailesi diğer aile tiplerinden ne daha üstün, ne amacını daha çok gerçekleştirmiş bir ailedir. Farklı çerçevelerdeki birçok benzer düzenlemeden sadece birisidir. Bu açıdan çağdaş sosyolojinin aile konusundaki ihtiyatlılığına biz de katılıyoruz: Konumuz ile ilgili genel bir teori henüz inşa edilmemiştir. Birçok yapısal eğilimi ortaya koyan bazı "orta boy" teorilerden ve zamana ve mekâna yerleştirilerek iyice tanımlanmış bazı aile tiplerinden söz edilebilir. Geçmişteki aile yapımızın tanınması, günümüz ailesinin daha iyi değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bir ülkede geçerli olan sonuçlar bir başka ülkeye bütünüyle taşınamaz. Varsayımların her ülke ve her sosyal çevre için ayrı ayrı sınanması lâzımdır.

Teşekkür ederim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRK AİLE YAPISININ KÜLTÜREL TEMELLERİ

Yrd. Doç. Dr. EMİN IŞIK
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Çin Seddi'nden Balkanlara kadar uzanan geniş Türk dünyasında hâlen yaşayan Türk ailesi, yapısal özelliği ve gücünü iki temel kaynaktan alır. Bu kaynaklardan biri, ona ordu-millet özelliği kazandıran Türk töresi, öbürü İslâm dinidir. Türk ailesi, Ergenekon'dan çıkıştan beri uzun göç ve savaş şartlarına, değişik iklim ve coğrafyalarda, değişik kültür ve medeniyet etkilerine rağmen bugünlere kadar çözülmeden gelebilmişse ve gücünü koruyabilmişse, bunu bu iki kaynaktan aldığı kuvvete borçludur.

İslâm dininin, pek çok ahlâkî ve hukukî konuda olduğu gibi, aile konusunda da eski Türk töresinde mevcut değer telakkilere genellikle kendi gelişme istikametinde desteklemiş olduğu görülür. Bu desteğin mahiyetini anlamamıza yardımcı olacak bazı canlı misaller verebiliriz.

Töreye göre başta ana ve baba olarak büyüğe saygı en önemli ahlâk görevleri arasındadır. Hiçbir şekilde büyüğe el kaldırılmaz, hiçbir konuda büyüğün önüne geçilmez.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre de Allah'dan sonra en fazla saygı gösterilecek kimse ana ile babadır (İsrâ sûresi: 23).

Böylece büyüğe saygı ilkesi hem töreden, hem de dinden kuvvet alarak toplumun inanç ve değer sistemi arasında girmiştir.

İlkçağların Hint, Çin, Mısır, Arap ve Yunan sitelerinde kadınlara eşya ve âlet gözüyle bakılıyordu. Meselâ, eski Çinliler kız çocuklarına isim bile vermiyorlardı, birinci kız, ikinci kız gibi adlarla çağırıyorlardı. Türkler ise kızlarına en sevdikleri çiçek adlarını, altın ve gümüş gibi kıymetli maden isimlerini veriyorlardı. Tarihin kaydettiğine göre, Türkler, öteki kavimlerin uzun süre yaşadıkları Babaerkil (pedersahî) aile dönemini hiç yaşamadılar. Türkler'de hakim olan aile tipi, ananın da geniş yetki ve söz hakkının bulunduğu "Babalık Ocak" adı verilen aile tipidir. Yine töreye göre, akrabalık hem baba, hem ana tarafından geçer. Kur'ân-ı Kerîm, getirdiği yeni ilkelerle, cahiliyet devri arap ailesini yeniden yapılanmaya kavuştururken, ana tarafından akrabalara da yer veren ve onlara

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mirastan pay ayıran, âdetâ "Babalık Ocak" aile tipine benzer bir model ortaya koymuştur (Nûr sûresi: 61). Bu âyette yakın akrabaların baba, ana, erkek kardeş, kız kardeş, amca, hala, dayı ve teyze şeklinde sıraya koymuş olduğu görülür. Burada baba tarafından olan akrabalara öncelik tanınmış, fakat ana tarafı büsbütün yok sayılmamıştır.

Eski ataerkil aile yapısına sahip toplumlarda görüldüğü gibi, Türklerde tarihin hiçbir döneminde kadın, hakları bulunmayan ve genellikle horlanan bir varlık olmamıştır. Aksine evin direği, erkeğin can yoldaşı ve kader arkadaşı olarak, daima sorumluluk taşımıştır. "Yuvayı dişi kuş yapar" atasözümüz, aile içinde kadının yerini ve önemini belirler. Dede Korkut destanları, eski Türklerde anne olarak, eş (zevce) olarak ve kız evlat olarak kadının toplumdaki yerini belgeleyen önemli bilgiler içermektedir.

Eski Türklerde, özellikle göçebe Türkler arasında genç kızlarla genç erkeklerin uçsuz bucaksız steplerde birlikte koyun ve sığır otlattıkları, birlikte oyunlar oynayıp eğlendikleri, hatta ırmaklarda birlikte yüzdükleri halde zina suçunun çok ender rastlanan bir olay olması tarihçileri şaşırtmaktadır. Çünkü Türkler zina olayına çok aşağılık bir suç olarak bakarlar. Ayrıca töreye göre, zina kesinlikle yasaktır, cezası da ölümdür. Kısırlık yüz kızartıcı bir haldir ve uğursuzluk sayılır. Türkler arasında ilk defa zina olaylarına Uygur şehirlerinde rastlanıyor. Bu durumun da altıncı ve yedinci asırlarda bilhassa şehirde yaşayanlar arasında Budizm'i din olarak seçenlerin çoğunlukta olması sebebiyle Türk töresinin eski gücünü yitirmesinden kaynaklandığına bağlıyorlar. O zamana kadar zina suçuna ölüm cezası uygulanırken, artık buna üçyüz sopa vurmak şeklinde ceza uygulandığı kaydediliyor.

Bilindiği gibi ailenin iki temel öğesinden biri kadın, diğeri erkektir. Bu ikisini birbirine bağlayan manevî değer ve telakkîler ne kadar güçlü ise aile de o kadar kuvvetli bir manevî zemin üzerine oturmuş demektir. Bunu anlamak için tarih boyunca ve zamanımızda aileyi yıkan ve yıpratan şeylere karşı alınan tedbirlere ve bu tedbirlerin yerli yerinde olup olmadığına bakmak gerekir. Aileyi yıpratan sosyal şartların başında kadın erkek ilişkilerinin senli benli oluşu ve zina olayına hoşgörüyle bakılması gelmektedir. Dinî-ahlâkî telakkîler ve hukukî düzenlemeler birbirine bağlı ve birbirinden güç alacak şekilde ise alınan tedbirler verimli olur. Aksi halde bugün Batı toplumlarının içine düştüğü kısır döngü meydana gelir. Aslında insana verilen değer açısından bakıldığı zaman kadına sağlanan hak ve hürriyetler imrenilecek boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Ancak sınır tanımaz cinsel serbestlik ve zina olayına hoşgörüyle bakış, aile yapısını tahrip etmektedir.

İslâmiyet, Antik çağların ve özellikle cahiliyet devri arap toplumlarının kadına bakışını düzeltme yolunda inkılap sayılacak ciddi adımlar atmıştır. Aileyi güçlü kılma yolunda atılan adımlardan birincisi, kadının sosyal ve hukukî statüsünde yapılan ıslahattır. İkincisi de zina olayına karşı İslâmın takındığı amansız ve müsamahasız tavırdır. Zaten aileyi kutsal sayan bütün semavî dinler, zinaya karşı aynı tavır içinde görülürler. Bundan beklenen nihaî hedef de millet veya ümmet denen sosyal yapıyı güçlü kılmaktır. Çünkü aile çekirdek ünitedir. Onu sağlam bir yapıya kavuşturmadan güçlü bir toplum yaratmak mümkün değildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İslâm dini, kadın ile erkek arasındaki sosyal denge ve statünün iyice bozulmuş olduğu bir çağda ve toplumda zuhura gelmiştir. Ataerkil aile sisteminin çok katı şartlarda uygulandığı, kız çocuklarının diri diri kumlara gömüldüğü bir devirde inmeye başlayan Kur'ân âyetleri, cahiliyet devri araplarını puta tapmaktan kurtarıp tek tanrı inancı etrafında bütünleştirmekle kalmamış, kadın-erkek ilişkilerinde ve aile hayatında cahiliyet devrinin bütün yanlış telakki ve tutumlarını düzeltmiş, ortaya koyduğu yeni ahlâk ve hukuk ilkeleriyle aileye yeni dinin icaplarına göre sağlam bir düzen getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, kadın haklarının ve aile hukukunun söz konusu edildiği uzunca bir sûre olan "Nisa" sûresinin daha ilk âyetinde eski zihniyeti düzeltmeyi amaçlar: Kadın-erkek arasındaki bu yanlış kanaatların ve söz konusu dengesizliğin yaratılıştan gelmediğini ve Allah'ın gönderdiği dinlerden kaynaklanmadığını vurgular. Adem ile Havva'nın yaratılışından verilen misalle söze başlar:

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan da eşini yaratan ve bu ikisinden de pek çok kadını ve erkeği meydana getiren Rabbinize saygısızlıktan sakının! Adını anarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'ın haklarına ve akraba haklarına saygısızlıktan da sakının! Hiç şüphesiz Allah, hepinizi görüp durmaktadır." (Nisa sûresi: 1).

Âyette görüldüğü gibi, kadın erkeğin vücudundan alınan bir parçadan yaratılmıştır. Ancak bunun hangi uzuvdan alınan bir parçadan yaratılmış olduğu belirlenmemiştir. Havva annemizin Hz. Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını bildiren âyetler Kur'ân'da değil, fakat Tevrat'ta yer almaktadır. O da şöyledir: "Ve Rab Allah, Adam'dan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu Adam'a getirdi. Ve Adam dedi: şimdi bu benim kemiğimden kemik, etimden ettir. Buna nisa denilecek, çünkü o insandan alındı. Bunun için insan anasını ve babasını bırakacak ve karısına yapışacaktır ve bir beden olacaklardır" (Tekvin, Bap: 2/22-24).

Dikkat edilirse yaratılışla ilgili bu Kur'ân âyeti, yaratılış konusundaki herhangi bir merakı gidermek ve insan denilen canlı türün tarihini aydınlatmak için değil, kadın ile erkeğin madde ve malzeme bakımından aynı kaynaktan geldiğini, birbirinden farklı bir mahiyet taşımadığını ve binaenaleyh birbirine eş ve eşit olduğunu açıklamak, bununla da kadını her gören cahiliyet zihniyetini yıkmak için gelmiştir. Ayrıca âyette, gerek aile fertlerinin, gerek akrabaların birbirlerinin haklarına saygı göstermeleri, Allah'ın hakkına saygıyla birlikte zikredilmiştir. Tevrat âyeti, insanın karısı için anasını, babasını terkedeceğini hükme bağlarken, Kur'ân âyeti, tam aksine ailenin akrabadan kopmaması, akrabalık ilişkilerini sürdürmeyi gerektiğini tavsiye etmektedir. Çünkü birbirine akraba olan aileler arasındaki dayanışma ve yardımlaşma da aileyi güçlü kılan bir sosyal zemin oluşturmaktadır.

İlk kadın Havva'nın, ilk erkek Adem'den alınan bir parçadan yaratılması, kadın ile erkeğin birbirinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eder. Muhyiddin Arabî'nin dediği gibi, yarım olan erkek, kendi yarımı olan kadın ile birleştiği takdirde, yani evlendiği takdirde tamamlanmış olur.

Meşhur Hristiyan ilahiyatçısı Saint Augustin der ki:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"Tanrı, kadını eğer erkeğin başındaki bir parçadan yaratsaydı, onu erkeğe baş tacı yapmayı murat etmiş olurdu. Ayağındaki bir parçadan yaratmış olsaydı, erkeğin ayakları altında sürünmesini istemiş olurdu. Oysa onu erkeğe eş ve eşit yapmak dilediği için, vücudunun tam orta yerinden, sol tarafındaki en alt kaburga kemiğinden yaratmıştır."

Kur'ân'da bu hususta açık bir ifade bulunmamakla beraber, genellikle müslümanlar arasında da Hz. Havva'nın, Hz. Adem'in sol kaburga kemiğinden yaratılmış olduğu kanaati yaygındır. Bazı İslâm büyüklerinin bu konudaki yorumu da şöyledir: Sol taraftaki alt kaburga kemiği kalbe en yakın olan kemiktir. Cenabı Hak, kadın ile erkek arasındaki kalb bağını ve sevgi ilişkisini simgelemek istediği için, onu kalbe en yakın olan kemikten yaratmıştır.

Kur'ân âyetleri, ilk yaratılış olayından verilen bu misâllerle cahiliyet zihniyetini düzeltmeyi hedef tutar, onların yaratılış gayesine ters düşüne bir tutum içinde olduklarını göstermek ister. Kur'ân, bu kadarla da kalmaz, daha yakın zamanlara gelerek Hz. İsa'nın babasız yaratılışındaki hikmeti uzun uzadıya ele alır ve yeniden gündeme getirir. Çünkü Antik çağın sitelerinde din ecdat ruhuna ibadetten ibarettir, aile hayatı da katı bir ataerkil aile tipi şeklindedir. Baba, hayatta iken eşleri ve çocukları üzerinde sonsuz denecek hakka sahiptir ve mutlak otoritedir. Öldükten sonra da ruhuna ibadet edilen, adaklar sunulan ve kurbanlar kesilen bir tanrıdır. Erkeğin böylesine yüceltilmesine ve ilahlaştırılmasına karşılık, kadın ana olarak dahi kendi öz evlatları üzerinde herhangi bir hakka sahip değildir. Babasından veya kocasından miras hakkı olmadığı gibi toplumda ve aile içinde herhangi bir söz hakkında da sahip değildir.

İşte böyle bir ortamda, Hz. Zekeriya'nın himayesinde ve mabedin bir odasında tek başına yaşayan bakire Meryem'e bir gece bir melek (Cebrail) gelir ve Allah'ın izniyle bir erkek çocuk dünyaya getireceği müjdesini verir. Meryem irkilir ve "Bana erkek eli değmiş değil, nasıl çocuğum olur?" der. Bunun üzerine melek ona Allah'a hiçbir şeyin zor gelmeyeceğini söyler (Âl-i İmran: 47). Sonuç Allah'ın istediği şekilde tecelli eder ve Meryem İsa'yı dünyaya getirir.

Şüphesiz babasız bir doğum olayı ilâhî bir mûcizedir.

Ancak bu mûcize, sırf Allah'ın kudretini göstermek amacına yönelik değildir. Hz. Meryem'e münasip bir koca bulunamadığı için de meydana gelmiş değildir. Fakat kadının, çocuk yapmak gibi bir konuda, yani erkeğe son derece bağımlı olduğu bir konuda bile onsuz olabileceğini göstermek, bir peygamber anası olan Hz. Meryem'in şahsında kadınlığın durumunu ve haysiyetini yüceltmek için meydana gelmiştir. Maksat kadının horlanan şahsiyetini ve hiç sayılan haklarını yeni bir statüye kavuşturmaktı. Bunun için de toplumu temelinden sarsan böyle bir mûcizeye ihtiyaç vardı. Bununla o topluma ve bütün insanlığa iletilmek istenen mesaj şuydu: "Ey insanlar! Siz erkekleri yüceltir ve putlaştırır mısınız? Kadınları da hor ve hakir görür, haklarını ayaklar altına alır mısınız! Şimdi görünüz, işte size bir peygamber, hem de babasız!.."

Bununla erkeğin gereksiz yere tanrılaştırılması ve kadının anlamsız bir şekilde horlanması protesto edilmiş oluyordu. Kadının statüsünde yeni ve onurlu bir dönem başlatılıyordu.

Kur'ân âyeti, Hz. Meryem'in durumunu dile getirirken "biz, onu ve oğlunu âlemlere âyet yaptık" (Enbiya sûresi: 91) buyurur. "Âyet" bir hakikatı ifade eden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

söz ve olay, ayrıca ibret alınacak hikmetli bir iş anlamına gelir. Bâkire Meryem, iffet ve analık sembolü olarak bayrak yapılmış demektir.

Burada şunu da itiraf etmeliyim ki, ne Kur'ân tefsirlerinde ne de benim rastladağım kadarıyla Hristiyan ilahiyatçıları arasında Hz. İsa'nın babasız yaratılışındaki sosyal gerçeği ve bunun kadın hakları açısından ne anlam ifade ettiğini açıklayan herhangi bir yorum ve bilgiye hiçbir yerde rastlamadım. Bence işin asıl bu yönü üzerinde uzun uzadıya durulmalıydı. Ve her iki dinin, kadın haklarından devrim sayılacak düzenlemeleri ve bu işe nasıl öncülük ettiği gösterilmeliydi.

Söylemeye hacet yok ki; Hz. Meryem ile başlayan kadın hakları konusu, Hz. Muhammed'in getirdiği dinde esas rayına oturtulmuştur. Zaten aşağı yukarı her konuda Hz. İsa'nın başlattığı mücadele Hz. Muhammed tarafından tamamlanmış ve Allah'ın dini bütünüyle en son ve en mükemmel şeklini almıştır.

Bir hristiyan iyi bir dindar olmak isterse kendi peygamberinin hayatını örnek alacak demektir. Bu husus bütün dinler için böyledir. Oysa Hz. İsa hiç evlenmemiştir, aile hayatı konusunda kendi mensuplarına örnek olabilecek herhangi bir özelliği söz konusu değildir. Bu da iyi bir hristiyanın, dindar olmak ve dindarlıkta ilerlemek istediği takdirde aile ve toplum hayatından uzaklaşıp, manastıra çekilmesi ve bütün zamanlarını duâ ve ibadetle geçirmesi anlamına gelmektedir. Zaten Hristiyan dünyasında günümüzde bile dindarlık böyle anlaşılmaktadır. Ferdin kendi iç dünyasını arındırma çabasını sürdürme anlamına gelmektedir.

Müslümanların örnek alacağı hayatın bir bekâr hayatı olduğu söylenemez. Hz. Peygamber, her vesileyle ümmetine evlenip çoğalmayı tavsiye etmiştir. Zira cihanşümûl bir birlik hedefine yönelik bir dinin, toplumda ahlâk çöküntüsünü ve nüfus azalmasını önleyecek yegâne tedbirin, aile yapısını sağlam tutmak olduğunu bilerek, bunu ciddiye almasında yadırganacak bir taraf yoktur.

İslâmiyette ailenin fonksiyonu, ahlâk çöküntüsünü önleme ve nüfus artışını sağlama şeklinde görülüyor. Cengiz Yasası da her kırk çadır halkından her yıl dört tane yeni evliliği öngörüyor ve hükme bağlıyordu. Cihan hâkimiyeti ülküsüyle yola çıkan bir devletin evlenmeyi ve çoğalmayı teşvik etmesinden daha normal bir şey düşünülemez. Lady Montaqu de "Türkiye Mektupları (1717-1718) adlı eserinde, Türk kadınların çok çocuk yaptıklarını, bazen bu sayının onüç-onbeşe çıktığını, çünkü Türkler arasında bir kadının, çocuklarının sayısı ölçüsünde değer ve itibar gördüğünü yazıyor.

Gerek Türklerin, gerek Moğolların İslâm'a girip, kısa zamanda onunla bütünleşmelerinde bu İslâmî telakkîlerin, Türk töresiyle birçok noktada parelellik göstermesinin büyük rolü olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber'in çok kadınla evlenmiş olması ve İslâmiyetin dörde kadar evlenmeye izin (cevaz) vermiş bulunması oldukça ince bir meseledir ve çok istisnaî haller için geçerlidir. Eski Türk töresinde de bazı hallerde, özellikle boy beylerinin iki veya üç kadınla evlenmelerine karşı çıkılmadığı, onlara öyle bir imtiyazın tanındığı görülmektedir. Şu önemli noktayı daima göz önünde bulundurmak gerekir ki, zinaya ölüm cezası uygulayan, evlilik dışı ilişkileri ve fuhşu toplum hayatı için en büyük tehlike sayan bir sistemin, bazı hallerde birden fazla evlenmeye cevaz vermesinde yadırganacak bir taraf yoktur. Bunu toplum ahlâkı için bir emniyet süpabı şeklinde görmek gerekir. Kaldı ki, Türklerde birden fazla evli-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lik oranı, tarihin hiçbir devrinde yüzde ikinin üstüne çıkmış değildir. Osmanlı nüfus kayıtlarının araştırılması, bunun yüzde birbuçuk civarında seyretmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Halen tek kadınla evlilik esasını uygulayan Batı toplumlarında, hatta koyu katolik ülkelerde bile istatistikler evli çiftlerin eşlerine ihanetlerinde kadınlar arasında yüzde kırk, erkekler arasında ise yüzde altmış oranında olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa Batı toplumlarında bu rakamlar bu çağın başında, yani zamanımızdan yetmişbeş sene kadar önce bu oran yüzde onbeşle yirmi civarındaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ahlâkî konuda olduğu gibi, evlilik dışı ilişkiler ve zina konusunda da Batı toplumlarında hızlı bir çöküntü olduğunu göstermektedir.

Batı toplumlarında daha önceleri zina konusuna hoşgörüyle bakılmıyordu. Sanayi devriminden sonra kadın erkek ilişkilerine daha hoşgörüyle bakılması, iş hayatının zaruretlerinden dolayıydı, bir de kadın-erkek ilişkilerindeki yakınlığın homoseksüelliği önleyeceği ümit ediliyordu. Ancak sonuç umulanın tam tersi oldu: Kadın-erkek ilişkilerinin sınır tanımaz boyutlara ulaştığı ülkelerde, bu tutum iki cinsi birbirine yaklaştıracak ve evlilik müessesesini güçlendirecek yerde, cinslerin karşılıklı olarak birbirlerinden bıkıp usanmasına ve kadının çekiciliğini yitirmesine sebep oldu. Feminizm akımlarının teşviki ile iş hayatının içine çekilen kadın her alanda erkekle amansız rekabete girdi, erkeğe üstünlüğünü ispatlamaya çalıştı. Bütün bunlar kadınların erkekleşmesi, erkeklerin de biraz kadınlaşması sonucunu doğurdu: Üniseks modaları, iş hayatında ve meslek dallalarında olduğu gibi giyim kuşamda da artık kadın erkek farkının ortadan kalktığını belgeleyen akımlardı. Fonksiyon bakımından aşınan ve dejenere olan cinsler, daha başka tatmin yolları aramaya yöneleceklerdi. Nihayet eşlerdeki dejenerasyon aile hayatında çözülme ve toplumda nüfus azalması şeklinde kendini gösterecekti. Bu kaçınılmaz sonuç, o toplumlar için artık bir kaderdi. Tarih boyunca fuhuş ve zinanın yaygınlaştığı bütün toplumlarda ve sitelerde sonuç aynı şekildeydi.

Amerikalı kadınların kocaları üzerindeki etkileri ve onları büyük oğullarımış gibi yönetmek istemeleri bilinen bir şeydir. Onlar ailenin reisi değil de reis yardımcıları gibidirler. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya'da görev yapan Amerikalı askerlerden pekçoğu, Amerikalı eşlerinden boşanıp, Japon kadınlarıyla evlenmeyi tercih ettiler. Çünkü Japon kadını kocasına hükmetmeye çalışmıyor, onu yönetmeye kalkmıyor, ona nazik ve saygılı davranıyordu. Herşeyden önce kendisinin bir kadın olduğunu biliyor, bu bilinçle hareket ediyor.

Bugün başta Türkiye olmak üzere öteki Türk ve İslâm yurtlarında kadın ve erkek rollerinde, Batı'da olduğu gibi gözle görülür bir şekilde cinsiyet rollerinde değişme ve dejenerasyon mevcut değilse bunu birinci derecede İslâm ilkelerinden kuvvet alan geleneksel aile yapımıza, bir de henüz Batı ölçüsünde sanayileşmemiş olmamıza borçluyuz.

İslâmiyetin kadın-erkek ilişkilerine sınırlayıcı ölçüler koymuş olması, yalnızca zinayı önlemeye yönelik bir tedbir şeklinde düşünmemek gerekir. Bunun daha ziyade cinslerin dejenerasyonunu önlemek amacına yönelik olduğu söylenebilir. İslâmiyet kadını, kendi kadınlık sınırı içinde tutmaya çalışırken, erkeği de hakkıyle erkek olmaya zorlamaktadır. Denilebilir ki, İslâmiyette kadın hakkıyle kadın, erkek de hakkıyle erkektir. İşte bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber, "kadın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gibi giyinen erkeğe, erkek gibi giyinen kadına Allah lanet eylesin" demiştir. Burada giyimden maksadın karşı cinse özenmek olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Netice olarak diyebiliriz ki, millet varlığı gibi, onun temel taşı ve hücresi durumunda olan aile de canlı bir yapıya sahiptir. Doğu ve Batı kültürlerinde aile yapısı, soy kütüğü (şecere) ve soy ağacı olarak anılır. Sözkonusu ağacın gövdesi ve dalları, onun yaşayan realitesini, toprak altındaki kökleri de geçmişini temsil eder. Eğer bakımsızlık ve ihmal yüzünden toruk aşınır da kökler açıkta kalırsa, artık onun eski gücünü koruyabilmesi ve hatta yaşayabilmesi mümkün olmaz.

Türk aile yapısının kökleri de dinî inançlardan, tarihî ve töresel değerlerden kuvvet almaktadır. Onu yaşatmak ve güçlendirmek demek, onun güçlü kılacak manevî değerleri yaşatmak demektir. Aileye ekonomik refah sağlamak, son derece lüzumlu ve zarurî bir konudur. Ancak ailenin gücünü yalnızca ona sağlanacak refaha bağlı görmek yeterli değildir. Refah ve ekonomik imkânlar sağlamanın yanında, bizce asıl üzerinde önemle durulacak şey, geleneksel telakkîlerimizi yaşatmaya çalışmak, aileyi kutsal sayan ahlâk anlayışımızı diri tutmaktır.

Canlı bünye, istesek de istemesek de gelişme ve değişme özelliğine sahiptir. Canlıyı güç kaynaklarından yoksun bırakmak onu ölüme terk etmek demektir. Yanlış müdahale ve zorlamalar da bozulmasına sebep olabilmektedir.

Devlete düşen görev, Türk'ün öz değerlerine dayalı bir aile modelini ortaya koymak ve onu yabancı kültür etkilerine karşı koruyacak bilimsel tedbirleri almaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DEĞİŞEN TOPLUMLARDA AİLE VE EĞİTİM

Prof. Dr. AYLA OKTAY
M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi
Eğitim Yüksekokulu Müdürü

"Toplum; işleyen, fonksiyona sahip olan, kendini insan ömründen uzun devam ettiren bir gruptur" (Akkayan, 1979, s. 9).

Toplumsal bir varlık olan, yaşaması için diğer insanların bakımı, desteği ve beraberliğine ihtiyaç duyan insanoğlunun oluşturduğu toplumlar, onun onbinlerce yıllık tarihi boyunca pek çok değişme göstermiştir. Toplumun bu değişme özelliğini Tezcan (1984) şöyle ifade etmektedir: "Hiç bir toplumun durgun, hareketsiz olduğu söylenemez. Her toplumda, sürekli bir dinamizm, bir değişme görülür. Toplumsal davranış örnekleri ve toplumsal kurallar sürekli bir değişme içindedir" (Tezcan, 1984, s. 184). Toplum, pek çok yönüyle değişme gösterebilir. Kavramın kendisi tek başına olumlu veya olumsuz bir anlam içermemekte, daha çok değerlendirme ile ilgili olarak gelişme veya engellenme anlamını taşımaktadır.

Değişen bir dünyada tüm sosyal kurum ve davranışlar bu değişmeden etkilenmektedir. En çok etkilenen sosyal kurumlardan biri de *aile*dir. Aile; toplumu en küçük birimi olarak genellikle anne, baba ve çocuklardan oluşan üyeleri ile değişmeyi hızlandıran bir öge olabileceği gibi değişmeye direnen, onun hızını azaltan, dengeleyen bir özellik de taşıyabilir. Aile ve toplum, birbirini karşılıklı olarak etkileyen iki temel toplumsal kurumdur. Bu bakımdan, birinde gözlenen değişmelerin diğerinde de görülmesi son derece olağan bir durumdur.

Tarih boyunca, ailenin özellikleri ile ilgili birbirleriyle çelişen çeşitli görüşlerin ileriye sürüldüğü görülmektedir. Örneğin aileye, bir arada yaşayan aile üyelerinin sayısı yönünden bakıldığında, bazı araştırmacılara göre dönemin üretim ilişkileri ve sosyal yaşam koşullarına bağlı olarak büyük aile tipinden çekirdek aile tipine doğru bir gidişin olduğu, böylece şehirleşme ile ailelerin giderek küçüldüğü varsayımının yanında bazı araştırmacılar da, çekirdek ailenin tarihin her döneminde var olduğunu ifade etmektedirler. Bu bakımdan, her döneme özgü, standart bir aile tipinden söz etmek mümkün değildir. Günümüz toplumlarında da, çeşitli büyüklükteki aileleri bir arada bulmak mümkündür. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

durum, ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine, toplumsal çalışma ve yaşama şartlarına göre değişmektedir.

Ailenin gösterdiği özellikler yönünden; aileyi oluşturan bireylerin sayısı kadar önemli olan bir başka husus da, aile üyeleri arasındaki ilişkilerdir. Özellikle bir eğitim ortamı olarak düşünüldüğünde, ailenin bu özelliği son derece önemlidir.

Aile içi ilişkiler açısından üç tarihsel dönemden söz edilebilir: anaerkil dönem, babaerkil dönem, eşitlikçi dönem. Günümüzde anaerkil aile modeli uygarlığın ulaşamadığı bazı küçük ilkel toplumlarda saf olarak gözlenmektedir. Buna karşılık, başlangıcı tarımsal üretime geçilmesine dayandırılan babaerkil aile modelinin eski Yunan'dan Roma'ya, Roma'dan ortaçağ feodal topluluklarına, oradan da sanayi dönemine kadar yaygın bir şekilde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Sanayi devriminden sonra artan işgücü ihtiyacı, kadınların da çalışma hayatına katılmaları, kadın ve erkek arasındaki eşitliği gündeme getirmiştir. Bu konuda en etkili yasal düzenlemenin 1789 devriminden sonra yapıldığı ve bu düzenlemelerin ışığında kadının da erkeklerle eşit haklara ulaşma yolunda çok önemli adımlar atıldığı görülmektedir. (Sayın, 1990, s. 76-78). Önce Fransa'da başlayan bu fikrin olgunlaşması ve gelişmesiyle birlikte diğer Avrupa ülkelerinde de benimsendiği dikkati çekmektedir. Bugün pek çok batı ülkesinde cinsiyet rolleri konusunda eşitlikçi görüşü temel alan yeni fikir ve uygulamaların her geçen gün daha da arttığı görülmektedir. Demokratik toplumun en temel ilkesi olan eşitliğin, toplumun temeli olan cinsiyetler arası rollerden başlayarak hem iş alanında hem aile içi ilişkilerde giderek yaygınlaşması, demokratikleşme sürecini hızlandıran ve demokrasinin bir hayat tarzı olarak benimsenmesinde rol oynayan temel bir faktör gibi görülmektedir (Sayın, 1990).

Yüzyılımızda toplumsal değişmenin hızı ve boyutlarının önceki yüzyıllardan çok daha büyük oluşu, ailenin yapısına ve aile ilişkilerine olduğu kadar aile içindeki bireylerin ihtiyaçlarının da değişmesine yol açmaktadır. Böylece; değişen fizik çevre, ekonomik ve sosyal şartlar yeni ihtiyaç alanları yaratırken, aile ve toplum, üyelerinin bu değişen ihtiyaçlarını karşılamak durumu ile karşı karşıyadır.

Batıda sanayileşme, toplumda, kırdan kente göç şeklinde bir hareketliliğin yanısıra, daha fazla kadının iş gücü olarak iş yaşamına atılmasına neden olmuştur. Bu durum, kadının geleneksel olarak benimsenmiş olan anne, eş ve/veya ev kadını rollerine yeni roller eklemiştir. Günümüzde kadın, artan imkanlar sayesinde daha iyi öğrenim görerek çeşitli alanlarda söz sahibi olabilecek uzmanlık düzeyine ulaşmıştır.

"1960'lardan beri Amerika ve Avrupa'da yapılan araştırmalar, kadının mesleksel statüsünün kan kocaya değin etkileşimin en anlamlı belirleyenlerinden biri olduğunu gösterdi. Kadının mesleksel işi, kan ve koca arasındaki etkileşim ağı içinde kadının statüsünü yükseltme olanağını içeren gerçek bir kaynaktır" (Sayın, 1990, s. 105). Kadının meslek sahibi olması, kadın ve erkeğin aile içinde geleneksel olarak kabul edilen rollerinde de bazı değişmelere neden olmuştur. Avrupa ve Amerika'da yapılan çeşitli araştırmalarda erkeklerin eşlerine daha fazla yardım ettikleri tespit edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kadının çalışması, ev işlerinin yanısıra çocuk bakımı ve eğitimi konusunda da destek kişi ve kurumlara ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması için geçen yüzyılın ortalarından bu yana giderek gelişen *'okul öncesi eğitim kurumları'* kavramı gerçekten önemli bir adımdır. Okul öncesi eğitim kurumları çocuğun eğitiminde aileye bilinçli (profesyonel) bir yardım sağlamak yönünden son derece önemlidir. Ancak okul öncesi eğitim kurumlarının varlığı, ailelerin çocuk yetiştirme konusundaki sorumluluğunu azaltmamaktadır. Kaldı ki ülkemizde 0-6 yaş arasında 8 milyona yakın çocuklarımızın pek azı okul öncesi eğitim kurumlarından yararlanabilmektedir.

Ülkemiz açısından, konuyla ilgili olarak dikkati çeken bir nokta, ailelerin ayrı evlerden yaşamalarına rağmen özellikle çocuk bakımı konusudaki yardımlaşmayı halen sürdürmeleridir. Bu konuda ya aile büyüklerinden biri ya da yakın bir akraba, çalışan kadının çocuk bakımını üstlenmektedir. Bu çözüm, sevgi açısından olumlu, ancak çocuğun farklı eğitim tutumlarına sahip kişilerin eğitimine maruz kalması açısından zaman zaman olumsuz sayılabilecek sonuçlar ortaya çıkaran bir durumdur. Ancak olay bir başka boyutuyla da ekonomik ve annenin aile dışındaki kurumlarda çözüm aramasını gereksiz kılarak, okul öncesi kurumlara daha az talebin ortaya çıkmasına da yol açabilmektedir.

Çalışan kadının çocuk bakımı dışında bir başka problemi de, geleneksel olarak kadına atfedilen ev işleri konusudur. Ülkemizde çalışan kadınlar hâlâ eve ait çeşitli sorumlulukları çoklukla tek başlarına yerine getirmektedirler. Bu konuda, kadının aile üyelerinden, yani eş ve çocuklarından yeterli yardımı aldığı söylenemez. Bu durum, işten eve gelen kadının bu kez de ev işleri ile yorulması anlamını taşımaktadır. Kadının yorgun, sinirli olması da uzun vadede aile içindeki ilişkilerde önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunların ortaya çıkmasını önlemek ve kadının eve geldiğinde daha rahat olmasını sağlamak için bulunabilecek bir çözüm de, evle ilgili işlerin para karşılığında bir yardımcıya yaptırılmasıdır. Bu da özellikle ekonomik nedenlerle çalışan kadın açısından ücretinin belli bir kısmını harcamak zorunda kalmak gibi, bir başka konuyu gündeme getirmektedir. Bu nedenle, bu çözüm ancak ekonomik açıdan iyi durumda olan ailelerce başvurulabilecek bir çözümdür.

Kadının eğitim durumundaki iyileşme, çalışma hayatında her geçen gün daha kabul görmesi, onu birey olarak kendi değerlerini kanıtlamasına ve kullanmasına imkân verirken, öte yandan ortaya çıkan aile içi çatışmalar, boşanmalarda artışı ortaya çıkarmaktadır. Boşanma ise aile yapısını ve ailedeki ilişkileri büyük ölçüde etkileyen bir sosyal olaydır. Boşanma sonucunda ya tek ebeveynli aileler, ya da üvey anne-babalı çocuklar ortaya çıkmaktadır. (Yörükoğlu, 1980) Evlilik dışı birliktelikler de boşanmadan farklı olmakla birlikte, eğitimsel sorunları açısından benzer bir duruma sahiptir. Bu tür ortamlarda, özelikle ailenin sosyo-kültürel ve ekonomik durumunun düşük olması oranında çocuk istismarı konusu önem kazanmaktadır. Zira bu tür ortamlarda aile içi ilişkiler, bireyin özellikle sevgi ve güven ihtiyacını yeterince karşılayamamaktadır. Sevgi ve güven ihtiyacının karşılanmadığı bir ortamda ise hem yetişen çocuklar, hem anne-babalar açısından ruh sağlığı ile ilgili önemli problemler ortaya çıkabilir.

Boşanmalar veya evlilik dışı yaşantılar günümüzde bir ebeveynin hem anne hem de baba rolünü üstlenmek zorunda kaldığı yeni bir aile tipini ortaya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çıkarmıştır. Bu tarz bir yaşam, hem çocuk hem de onu yetiştirmek zorunda olan yetişkin için pek çok zorluğu beraberinde getirmektedir. Anne veya baba bir yandan evin geçimini sağlamak için çalışmak, bir yandan da çocuğun eğitimi için gerekli ihtimam ve sevgiyi göstermek zorundadır. Tek başına, hem kendi hayatını, hem de yetiştirmekle yükümlü olduğu çocuğunun hayatını düzene sokması, yakın çevresi veya devletin sağlayacağı bazı imkânlar olmaksızın son derece güçtür. Bu da, devletin veya diğer sosyal kuruluşların bu tür anne-babalar için hayatı kolaylaştırıcı bazı önlemler alması konusunu gündeme getirmektedir.

Bir eğitim ortamı olarak aile, göç olgusuyla da değişime uğramaktadır. Göçle büyük şehre gelen aile, yaşantısını hemen olmasa da zaman içinde büyük şehrin şartlarına uydurmak durumunda kalmaktadır. Evin döşenmesinden başlayarak, giyim-kuşam, yemek yeme tarzında olduğu gibi, aile bireylerinin davranışlarına yansıyarak kendini gösteren bu durumda, kadının değişen giyim tarzı, evi için arzuladığı yeni eşyalar, çocuklarını daha iyi okullarda okutabilme veya çocukların kendi akranlarının yaptıklarını yapmak için gösterdikleri talepler, aileleri maddi yönden güç duruma soktuğu gibi eşler veya ebeveyn ile çocuklar arasında yeni çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır.

Kırdan şehire göç olgusu, ailelerin büyüklüklerini olduğu kadar, yaşama alışkanlıkları ve aile üyeleri arasındaki ilişkileri değiştirmektedir. Gerçi ülkemizde bir bölgeden büyük şehire gelenlerin kendi hemşehrileri ve daha önce gelenlerin maddi, manevi desteğine sahip olmaları oldukça önemli bir husus olsa da, şehirde yaşama, yeni ihtiyaçların yanında, her şeyden önce yeni davranış biçimlerini öğrenmeyi gerekli kılmaktadır. Burada da ailenin yakın çevresi kadar okulun etkin rolü olacağı kuşkusuzdur. Bu durum okula yeni bir boyut kazandırarak, çocukların eğitimi yanında ailelerin eğitimi görevini yüklemekte veya hiç değilse ailelerin temel eğitimsel ihtiyaçları konusunda öğretmenlerin duyarlı olmaları gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Günümüzde aileyi bir eğitim ortamı olarak en çok etkileyen bir başka güç de kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları bugün genç kuşağın ihtiyacı olan model almayı karşılamada –ailede sahip olamadığı yeni örnekler, yeni modeller katmakta– etkin rol oynamaktadır. Bu yeni modeller, ailenin temel davranış, örf, adet ve inançları ile uygunluk içinde ise bireylerin kendi gelişimlerine olumlu birer örnek oluşturabilirler. Aksine bu yeni modeller ile ailenin inançları ve yaşantısı arasında büyük farklılık varsa, aile içinde çatışmalara neden olabileceği gibi, uzun vadede toplumsal ilişkilerde de bazı sorunlar yaratabilir. Bu bakımdan aile, çocuğun eğitiminden en fazla sorumlu olduğu okul öncesi dönemde bile bu araçlardan gelen olumlu ve olumsuz etkileri yaşamaktadır. Bu nedenle, özellikle çocuklara yönelik kaliteli yayınların hazırlanması konusunda, yayın kuruluşlarının gerçekten büyük sorumluluklarının bulunduğunun bilincinde olmaları gerekir. Bunun yanında ailelerin de bu yayınların olumsuz etkilerini azaltmak, olumlu etkilerini çoğaltmak için özellikle çocukların izleyebilecekleri yayınlar konusunda dikkatli ve seçici olmaları gerekmektedir. Bütün bunlar ailelerin çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili çağdaş ilkeler konusunda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.

Aile, yaşamımızdaki en temel sosyal kurumdur. Kalıtımsal özelliklerimizi aileden aldığımız gibi, ilk toplumsal davranışlarımızı da ailede kazanırız. Çocuğun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çok yönlü olarak gelişmesinde hem aile içi bireyler arasındaki ilişkiler, hem de çocuğa sağlanan deneyim olanakları açısından önemlidir. Çocuk ilk alışkanlıkları, disiplin ile ilgili ilk temel kuralları ailede kazanır. Duygusal ve zihinsel gelişiminin temel kaynaklarını da aile içi imkânlar oluşturur.

Bütün bunlar gözönünde bulundurulduğunda, toplumsal değişmede ortaya çıkan özellikler, aileyi, ailenin eğitimsel tutumlarını da etkilemektedir. Bu şartlar altında aile bir yandan geleneksel, aşırı korumacı, baskıcı vb. tutumlarından kurtulurken, öte yandan giderek daha çok gözlenen eşitlikçi tutumlar, aile içinde demokratik atmosferin oluşumuna imkân sağlamaktadır. Bu konuda, kamuoyu ve ailelerin çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili çağdaş ilkeler konusunda kitle iletişim araçları, basın-yayın ve eğitim programları vb. aracılığıyla bilinçlendirilmeleri önem taşımaktadır. Ayrıca ailenin çocuğun ev içinde çözülemeyen bakımı ve eğitimi ile ilgili sorunlarına devletçe alınacak önlemler, ya da açılacak çeşitli kurumlar aracılığıyla çözüm bulma konusunda destek olunması, sağlıklı aile ortamlarının oluşumunda önemli bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). Türkiye'de Ailenin Sürekliliği ve Değişimi. *I. Aile Şurası Bildirileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, s. 143-152.

Oktay, A. (1990). Aile ve Eğitim. *I. Aile Şurası Bildirileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Oktay, A. (1990). Değişen Toplumda Aile ve Eğitim. *T.C. Marmara Üniversitesi İstatistik ve Kantitatif Araştırma Merkezi Yayınları*, İstanbul, No: 9/8.

Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi. Ailenin Toplumdaki Yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Tezcan, M. (1981). *Kuşaklar Çatışması*. Ankara: Kadıoğlu Matbaası.

Tezcan, M. (1984). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Çağ Matbaası.

Tezcan, M. (1984). *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

_____ (1989). *Türk Aile Yapısı*. Ankara: VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu.

Yörükoğlu, A. (1980). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ OTURUMUN SONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Oturum Başkanı Prof. Dr. İLHAN ULUDAĞ'ın değerlendirmesi

Sabahtan itibaren çok güzel ve şahsım adına çok yararlı bulduğum tebliğler dinledik. Bu güzel tebliğleri susamış gibi dinledim. Ben konunun uzmanı değilim. Ama naçiz olarak şuna inanıyorum ki, tarih boyunca bütün bir aileyi gelenek ve görenekleriyle bizim içerimizde toplayıp birleştiren unsur; ve buna bağlı olarak da toplumda ahengi ortaya koyan en büyük güç kaynağı bence kadındır. Hakikaten kadın konusu ailede büyük önem taşıyor. Sayın Karaman'da bu hususu dini açıdan vurguladılar.

Son yüzyıllar içerisinde ekonomik gelişmenin hızlanmasıyla, sanayileşmeye paralel olarak Sayın Aykaç'ın sabah belirttiği gibi kadının ekonomik hayatta giderek yeri artıyor. Kadın erkek işgücünden farklı sorumluluklar taşıyor. Gönül isterdi ki bu sorumlulukları hafifletecek yasal, kurumsal düzenlemeler bilimsel çalışmalar yapılsın. Ülkemizde böyle bir kuruluşun buna sahip çıkması hakikaten sevindiricidir, gurur vericidir. Kadın iş hayatında yoğunlaştıkça sahip olduğu kültür birikimini gelecek nesillere aktarmada daha zayıf kalabiliyor. Çünkü ayıracak zamanı giderek azalıyor. Günlük hayata daha çok katılan günümüz kadınının, o eski, dolu kültür mirasını nesilden nesile aktaran kadınımızla biraz biraz boy ölçüşemez hale geldiğini görüyorum. Kendim de dahil bu konularda da kadınımızı eğitelim, eski terbiye, eski gelenek ve göreneklerimizi aktarmada onu daha bilinçli yapacak çalışmalara da yer verelim, diye gönlüm arzu ediyor.

Teşekkür ederim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ORTADOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYIN FAALİYETLERİ

Türk İmalat Sanayiinin Dış Pazarlama Sorunları, İstanbul, 1982

*

Doç. Dr. İlhan Uludağ, *OPEC's Surplus Funds and Their Implications on the Islamic World,* İslamabâd, 1983.

*

Dr. Ahmet Tabakoğlu, *Labour and Capital Concepts in Islamic Economics,* İslamabâd, 1983

*

Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri ve İnşaat Malzemeleri İhracatı, İstanbul, 1984

*

Türkiye'de Konut Sorunu ve Çözüm Yolları, İstanbul, 1985

*

Yatırımları ve İhracatı Teşvik Tedbirleri, İstanbul, 1986

*

Özel Finans Kurumları ve Türkiye Uygulaması Sempozyumu, İstanbul, 1988

Marmara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı
M0078091
255.07.02.01.06./11/0078091